

ДЕЛАТНОСТ САВЕЗА КРОЈАЧКИХ РАДНИКА У ПЕРИОДУ 1903—1914.

Када су у Србији, после пада апсолутистичког режима Александра Обреновића, наступиле повољније прилике за развој радничког покрета, основан је Савез кројачких радника. Водећи сталне тарифне и штрајкачке, брзо је израстао у снажну и компактну синдикалну организацију. За десетак година свога деловања, од 1903. до 1914. године, овај синдикат је оставио видног трага у историји радничког покрета Србије.

У нашој историјографији делатност кројачких радника до првог светског рата није до сада посебно обрађивана. Иначе, доста материјала о развоју кројачког заната и о положају кројачких радника садржи позната студија Николе Вуча *Распад еснафа у Србији* (1958), али се сав тај материјал односи углавном на период пре оснивања овог савеза. Исти је случај и са студијом Младена Вукомановића *Радничке организације у Србији до 1903. године*, у којој је доста исцрпно приказан рад на удруживању кројачких радника крајем XIX века. Једино књига Драгише Лапчевића *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији* (1928) доноси доста података о раду Савеза кројачких радника у периоду 1903—1914; штета је само што ти подаци нису систематски изложени, услед чега се увек не види на које се време односе.

Што се тиче архивске грађе, нешто материјала за ову тему могло се наћи у Архиву Србије (фонд МНП, МУД и МФ) и у архиву Института за историју радничког покрета Србије.

Основни извор података о синдикалном покрету кројачких радника у Србији је радничка штампа тога времена, углавном *Радник* (Крагујевац) и *Радничке новине*. У грађанској штампи могу се наћи подаци само о неким акцијама Савеза, па и они су често доста оскудни.

Најзад, важну грађу за обраду ове теме задрже извештаји о раду Савеза 1911, 1912. и 1913. године, као и Правила Савеза; сва три ова материјала објављена су као посебне публикације, које су прештампане у зборнику *Синдикални покрет у Србији 1903—1919*, том I, књ. III (1962).

Ма колико био обиман, прикупљени материјал не омогућује потпун увид рад Савеза. Углавном због тога је приказивање појединих догађаја (у радничкој штампи) једнострано а оцењивање предузиманих акција (у годишњим извештајима које

су подносиле управе Савеза) изразито субјективно; и у једном и у другом случају тежиште је стављено на тарифне борбе и штрајкачки покрет, што наводи на — можда неправедан — закључак да се Савез није много бринуо о извршавању својих осталих задатака. На крају, треба поменути да прикупљени материјал садржи веома много нетачних података или података који се међусобно искључују. Све је то, наравно, створило велике тешкоће при обради ове теме.

I. КООПЕРАТИВНА И ПОТПОРНА ДРУШТВА КРОЈАЧКИХ РАДНИКА У СРБИЈИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Оснивање првих кројачких (радничко-занатских) кооперативних друштава.

Појава удруживања кројачких занатлија може се пратити већ на почетку развоја кооперативног покрета у Србији. Према најновијим изучавањима могло би се чак закључити да су прво кооперативно друштво у Србији основали крагујевачки кројачи, и то 1869, дакле годину дана пре оснивања Прве столарско-браварске дружине, која се у нашој историјографији наводи као прво кооперативно друштво у Србији. На овакав закључак наводе неке одредбе правила *Дружине кројачких радника за међусобно помагање у болести и смрти у Крагујевцу*, која су потврђена 27. маја 1885. године.¹ Реч је о овим двама одредбама: „Чл. 7. Став досадашњи капитал Задруге оvd. кројачких радника уноси се у овај фонд у суми хиљаду и две стотине динара.“ — „Чл. 32. Када се ова правила потврде, престају важити правила Дружине кројачких радника крагујевачких које је власт 30. јуна 1869. (бр. 10982) потврдила.“²

У недостатку било каквих других података остаје нам једино да претпоставимо да је ово кооперативно друштвено под називом *Дружина кројачких радника крагујевачких* функционисало скоро пуних шеснаест година! Судећи по назначеном износу капитала којим је Задруга располагала, могло би се још претпоставити да је и њено материјално пословање било успешно.

Нешто је више података сачувано о *Првој кројачкој дружини у Београду*, чија су правила поднета министру финансија на потврду јануара 1871. То је време када се у Београду, под утицајем социјалистичких идеја и развоја капиталистичких односа, почео ширити кооперативни покрет. Оснивају се занатлијско-произвођачке дружине, у којима су чланови „удружили свој капитал и рад да заједнички раде и производе“. Пре кројачке, у Београду су биле основане *Прва столарско-браварска* (9. фебруара 1870) и *Прва обућарска дружина* (новембра 1870). Као и остале дружине, основане пре или касније, и Кројачка дружина је имала своја правила, у којима су прецизирана начела на којима је извршено удруживање. Пошто су правила потврђена, Дружина је преко *Српских новина* (од 18. II 1871.) обавестила грађанство о почетку рада „у радионици својој спроћу позориш-

¹ Архив Србије (у даљем тексту: АС), Министарство народне привреде (у даљем тексту: МНП), Т. ф. IX, 69, 1902.

² Исто. — На овај податак први је указао Младен Вукомановић, *Радничке организације у Србији до 1903. године. Токони револуције I*, Београд 1967, посебан отисак, стр. 9-10.

та у кући г. Коларца“. Како је дружина пословала — о томе нема вести. Међутим, има података који говоре да је убрзо дошло до кризе и да се Дружина у кратком року почела удаљавати од циљева ради којих је основана. Наиме, већ крајем марта дошло је до унутрашњих сукоба у Дружини, због чега је један члан из ње иступио.⁴ Ускоро (почетком маја), Дружина је преко *Српских новина* (5. V 1871) тражила десет добрих радника⁵ и истовремено обавестила мајсторе да им може продати материјал добијен из фабрике, што указује да је у њој преовладала послодавачко-трговачка оријентација.

О даљем раду Дружине нема података, изузев обавештења у новинама да је у августу 1871. изабрала нове одборнике.⁶ Као што су и настале у једном таласу одушевљења, који је у београдску средину унео млади социјалистички покрет, занатлијско-произвођачке организације су се исто тако брзо и распале. То је био случај и са Првом кројачком дружином. Када је Дружина обуставила рад и шта је све томе претходило — није нам познато. У сваком случају, било је то пре краја новембра 1871. године, за шта нам као доказ служи један навод Светозара Марковића. Наиме, пишући о разлозима пропадања првих кооперативних друштава у Београду, Св. Марковић у листу *Радник* од 29. новембра 1871, поред осталог, бележи и следеће: „Али ево занатлијске дружине пропадају једна за другом. Опанчарска дружина растурила се; кројачка и обућарска пропале.“ Настojeћи да укаже на основне разлоге пропадања ових друштава, Св. Марковић даље истиче: „За њих не беше земљишта код нас, јер не беше код њихових чланова главних услова за заједничку производњу, образовање и поштење. Чланови нити су умели да схвате своју узајамну корист, нити су умели да одрже ред, слогу и узајамно поверење, што је преко нужно за заједничку радњу.“

Говорећи о истом питању једном другом приликом,⁷ Св. Марковић указује на — по његовом мишљењу — два главна проблема пропадања београдских занатлијских дружина: а) сукоби до којих долази „при деоби и расподелу послова и дужности“ у друштву; б) тешкоће око награђивања рада појединаца — јер „неки за исто време раде више — неки мање, неки раде боље — неки лошије. Осим тога, различити чланови раде различите послове.“

Иако су разлози пропадања занатлијских дружина били много сложенији за нашу тему је интересантно да наведемо запажање Св. Марковића у вези с проблемима награђивања рада у овим друштвима. „У друштвима које сам посматрао⁸ удешавали су плаћање на разне начине. Испрва су већином одређивали свима члановима јед-

² *Радник* 29. IX 1871.

⁴ *Српске новине* 6. IV 1871; Мл. Вукомановић, н. д., 15.

⁵ Сигурно је и овај пример имао у виду Светозар Марковић када је писао: »Уопште види се тежња наших дружина да што већма ограничи број својих чланова а да увећају број радника који раде на надницу. Другим речима: све наше дружине теже на то да се преобрате у шпекулантске компаније, где су чланови удружења по капиталу. У таквим дружинама чланови не морају да раде и већином не раде ништа, већ им раде надничари. Такав идеал од прилике имају наше дружине пред очима“. (Св. Марковић, *Наше удруживање. Сабрани списи II*, Београд 1965 215).

⁶ *Српске новине* 24. VIII 1871.

⁷ Св. Марковић, *Задатак наших дружина. Сабрани списи III*, 42-51.

⁸ У објашњењима уз поменути чланак *Задатак наших дружина у Сабраним делима* Св. Марковића наводи се да се ово запажање односи на кројачку задругу (н. д., 320).

наку плату [...] И докле се сложено радило, дотле је добро ишло. Али доцније неки су почели да сматрају себе као неке чиновнике, а дружинску касу као неки фонд који је буџетом одређен, па су мислили да се плата може добити, а да се и не ради. А заборавили су да је та каса производ њиховог заједничког рада. Отуда су настали дефицити и раздори. Вреднији су захтевали да се плаћа „на парче“, али ту су остајали они који су заузимали она управничка места којима се морала издавати сталну плату. Употребљаване су разне полутанске мере, али није ништа помогло и кројачка и обућарска дружина падоше са свог унутрашњег раздора чим су оставили сложени рад и први начин награде.“⁹

Као што је био случај и са другим занатлијским дружинама овог времена, и Прва кројачка дружина била је осуђена на пропаст зато што се јавила у економски још неразвијеној седници без потребних услова и што је окупила само мали број занатлија који нису располагали већим капиталом ни савременијим средствима за производњу. Међутим, поред ових објективних околности, не могу се не уважити и они субјективни разлози које наводи Св. Марковић, поготову ако се има у виду да су трзавице у кројачкој дружини избиле тако рећи непосредно по оснивању.

Иако су се први покушаји стварања кооперативних друштава у Србији почетком 70-их година завршили неуспехом, идеја о удруживању на социјалистичкој основи ухватила је корена. Захваљујући ангажовању социјалиста, крајем 70-их година долази до оснивања друштва у којима одлучујућу улогу имају радници.¹⁰ Сигурно су у овим акцијама учествовали и кројачки радници у разним местима Србије, али до неких карактеристичних података о томе нисмо могли доћи, изузев једног примера. Реч је о друштву *Слога* ваљевских радника, које је 3. јула 1888. отворило кројачку радионицу, а затим и кожарско-обућарску и опанчарску. Послови су добро кренули, што привлачи капиталисте да уђу у управу Друштва и да му из основа измене карактер.¹¹

Још један покушај удруживања кројачких радника учињен је 1890. године, када се као главни иницијатор за оснивање кооперативних друштава јавља Занатлијско удружење. На основу договора са фабриком браће Минх из Параћина одлучено је да се у Београду оснује кројачка задруга. Двадесетог априла 1890. на збору оснивача усвојена су правила *Прве кројачке задруге Занатлијског удружења за варош Београд*. Молбу за одобрење правила потписао је у име задругара Месни одбор Занатлијског удружења за варош Београд. Пет дана касније, 25. априла, министар привреде потврдио је правила *Прве кројачке задруге*.¹² Било је одређено да задруга не може имати мање од 12 чланова. Задругари којих је било 21 на броју били су дужни да на име почетног улога уплате по 10 динара, а затим сваке недеље (на име недељног улога) по 0,30 динара — све док основни капитал не достигне суму од 10.000 динара. Иначе, за почетак рада Задруга је добила кредит од поменуте фабрике браће Минх. Заузврат, Задруга је склопила уговор са фабриком, којом се обавезала да ће правити одела првенствено од њених штофова. Члан ове за-

⁹ Као нап. 7.

¹⁰ М.л. Вукомановић, н. д., 20.

¹¹ Архив Института за историју радничког покрета Србије (у даљем тексту: АИРПС), фонд Димитрија Јанковића — Робеспјера, бр. 14877.

¹² АС, МНП, П. ф. XVI, 1, 1896.

друге могао је постати сваки београдски кројачки мајстор или помоћник који је четири године радио као калфа; затим су долазила још два услова: да је члан Занатлијског удружења и да је српски држављанин.¹³ У почетку Задруга је добро пословала, па је у току 1890. године отворила и своју радионицу и продавницу. Задруга је такође отворила и своју филијалу у Шапцу, што је довело до сукоба са Шабачким кројачким еснафом. Због овога је Кројачки еснаф из Шапца 29. априла 1891. упутио жалбу министру народне привреде, у којој наводи да ову филијалу сачињавају калфе, па се због тога захтева њено затварање.¹⁴ Али и ову задругу је убрзо задесила иста судбина као и Прву кројачку дружину из 1871. године: уместо слоге и солидарности избиле су међу члановима размирице и сукоби, услед чега је (после раскида уговора са браћом Минх) 20. августа 1891. Задруга привремено престала да ради.

Две године касније, 9. новембра 1893, рад Задруге обнављају седморица њених чланова. Они 24. фебруара 1894, преко Занатлијског удружења, траже материјалну помоћ од Министарства народне привреде. Међутим, иако је добијен зајам у износу од 1.000 динара и у међувремену примљено је нових чланова, Задруга је ускоро запала у велике материјалне тешкоће, због чега је јула 1894. године пала под стечај. Тиме је и њен рад био коначно обустављен.¹⁵

Пошто су слично пропале још две задруге које је основао Месни одбор Занатлијског удружења за варош Београд (Прва јорганџијско-памуклијска и Прва терзијска задруга), не може се избећи закључак да су овој пропасти, поред одређених економских разлога, увелико допринеле унутрашње размирице и неслога. Ако се има у виду да неслога и сукоби нису мимоишли ни оне групе људи који су се удруживали из чистог ентузијазма и ради остваривања социјалистичких идеала,¹⁶ онда у овој судбини првих кооперативних друштва има, несумњиво, и неке историјске поуке.

На сличном принципу основана је 1893. године *Прва нишка кројачка задруга*, чија је правила потврдио Првостепени нишки суд 31. марта 1893. године.¹⁷

Сличних покушаја удруживања кројачких занатлија било је, свакоко, у још неким местима Србије при крају XIX века, али до података о томе нисмо могли доћи.

Треба на крају још истаћи да ова друштва нису представљала чисто радничке организације, како би се то могло закључити по њиховим називима; с обзиром на социјални састав чланова и облик удруживања, ова друштва треба означити као *радничко-занатлијска*.

Оснивање и рад отпорног друштва београдских кројачких радника и занатлија.

Ради осигурања за случај незапослености, повреда и болести, међу радницима у Србији јавља се у другој половини XIX века

¹³ Исто.

¹⁴ АС, МНП, П. ф. X, 122, 1891.

¹⁵ АС, МНП, П. ф. XVI, 1, 1896.

¹⁶ У Првој кројачкој задрузи у Београду било је и неколико чланова који су касније били познати социјалисти, на пр.: Мијаило Дринчић, Алекса Мајданчевић и Видоје Виторовић (М л. В у к о м а н о в и ћ, н. д., 24).

¹⁷ Четири месеца касније, 5. августа 1893. године и министар народне привреде потврдио је правила Нишке кројачке задруге за варош Ниш (АС, МНП, П. ф. IX, 83, 1894; М л. В у к о м а н о в и ћ, н. д., 25).

живо интересовање за оснивање потпорних друштва. Прво овакво друштво коме је власт потврдила правила била је београдска *Дружина кројачких радника*.¹⁸

Прве иницијативе за оснивање ове дружине јавиле су се још 1873. године. Од тога се поред домаћих ангажовало и више страних радника и радника-френташа, који су радећи у Бечу, Пешти и другим иностраним градовима, већ имали извесно искуство у оснивању оваквих друштава. Ради договора о остваривању овог плана, у кафани „Чокот“ у Београду одржано је више састанака кројачких радника.¹⁹ Биле су извршене све припреме, а новинар Никола Никшић написао је и правила будућег друштва. Међутим, полиција је на ово окупљање радника гледала с подозрењем, па су се оснивачи договорили да промене место састајања; изабрали су Ладне воде испод Карабурме, где је требало да се састају понедељком, али ни тамо нису остали непримећени: полиција их је убрзо открила и све спровела у затвор. После издржане казне, сви који су радили на оснивању потпорног друштва протерани су из Београда. Тек годину дана касније, иста група кројачких радника наставља овај рад. Оснивачки збор одржан је 21. марта 1875. у кафани „Руска круна“. Збору је присуствовао и полицијски комесар. Том приликом усвојена су и правила чији су преднацрт саставили Пера Тодоровић, новинар и Јован М. Жујовић, студент.²⁰ Молба, коју су потписали Петар К. Петровић, Видоје Виторовић и још 30 радника, и правила под насловом „Друштво фонда кројачких радника из Београда“, поднети су министру финансија истога дана. У молби су потписани истакли „да желе установити један фонд одакле ће потпомагати другове када се који разболи и сахрањивати ако који од њих умре“. Министар финансија је 9. априла 1875. молбу с правилима упутио Управи града Београда, надлежној институцији, с препоруком да их одобри.²¹ Управа вароши Београда потврдила је правила 22. априла 1875. године.²²

И поред тога што је претежно била оријентисана на међусобно пружање помоћи, Дружина кројачких радника је значила корак напред у процесу развоја радничких организација у Србији. Организовање Дружине за хуманитарне циљеве било је условљено објективним околностима, пре свега, непостојањем закона о зборовима и удружењима, због чега је полиција толерисала само хуманитарна друштва.²³

Од самог почетка Дружина је била привлачна за раднике и занатлије, нарочито за ситне мајсторе, калфе и шегрте. То се одразило и на великом броју чланова које је Дружина окупљала (оснивача су била 143, а касније се број чланова повећао).²⁴

Извесна стагнација захватила је дружину за време српско-турских ратова, да би њен поновни успон почео после доношења Закона о зборовима и удружењима 1881. године. Те године за председника Дружине изабран је Веселин Радић, који је покушао да чланство

¹⁸ М.л. Вукомановић, н. д., 28.

¹⁷ АИРПС, фонд Д. Јанковића.

²⁰ Драгиша Лапчевић, *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, Београд 1928, 134.

²¹ АС, МФ, Е, протокол за 1895, бр. 873, ЕФ IV, 38, 1881.

²² Исто.

²³ М.л. Вукомановић, н. д., 30.

²⁴ Д. Лапчевић, н. д., 134.

Дружине пропхри и радницима из других струка,²⁵ али у томе није имао успеха.²⁶

Окупљајући и даље само кројачке раднике, Дружина је највећи успон доживела средином 90-их година. Године 1895. она има 250 чланова и располаже капиталом од 5.000 динара. На скупштини од 16. априла 1895. усвојен је предлог новоизабраног председника социјалисте Михаила Милчића, да се поред болесничког оснује и пензионски фонд за изнемогле раднике.²⁷

Без прекида Дружина је радила све до 6. јула 1903, када је у својим просторијама (кафана „Златни анђе“) одржала збор на коме је изабрано 12 делегата за Први конгрес Радничког савеза.²⁸ На тај начин Дружина је ступила у Раднички савез и укључила се у синдикални раднички покрет.

За више од 25 година свога постојања Дружина кројачких радника деловала је као обично потпорно друштво, али је за читаво то време остала у рукама радника а да није подлегла утицају послодаваца, као многа друга слична друштва. Међутим, треба рећи и то да Дружина кројачких радника никада није имала обележје класно-борбене радничке организације.

II ДЕЛАТНОСТ САВЕЗА КРОЈАЧКИХ РАДНИКА У ПЕРИОДУ 1903—1914.

Оснивање Синдиката кројачких радника Србије

После пада реакционарне владе дра Владана Ђорђевића (12. јуна 1900.) у Србији долази до обнављања синдикалних покрета, који је међу радницима почео да хвата корена још током деведесетих година XIX века. На иницијативу групе водећих социјалиста Србије основано је почетком 1901. Београдско радничко друштво, које је убрзо постало политички центар целокупног радничког покрета у земљи. Одрах затим уследила је снажна акција за оснивање појединих струковних синдиката који би обједињавали све раднике истих или сродних струка на подручју целе Србије. Већ 1901. године, поред обнављања Дружине типографских радника, основано је пет оваквих струковних синдикалних организација: Савез грађевинских радника, Слога књиговезачких радника, Савез металских радника, Савез дрводељских радника и Удружење трговачких помоћника. Основни циљ ових организација био је да, у условима све израженијих класних супротности, штите интересе радника — својих чланова и да у исто време раде на побољшању њиховог економског и политичког положаја.

Наредне 1902. године основан је Савез кожарско-прерађивачких радника, али се, по свој прилици, на томе и завршило, јер је ова организација убрзо престала да функционише. Јавио се у току 1902. године и покушај да се у Београду оснује синдикална организација кројачких радника; могуће је да је тај посао у организационом погледу био приведен крају, јер је извршен број радника положио и уписину, али до оснивања ове организације ипак није дошло јер „због законских сметњи није то било могуће остварити“.²⁹

²⁵ М.л. Вукомановић, н. д., 30.

²⁶ Споменница Опште радничког друштва, Београд 1905, 48.

²⁷ Социјалдемократ (Београд) 20. VIII 1905.

²⁸ Радничке новине (Београд) (у даљем тексту: РН) 2. и 30. VII 1903.

²⁹ РН 1, VIII 1903, 3. и 12. IX 1903, 2.

После мајског преврата 1903. године настају веома повољни услови за даљи развој социјалистичког и синдикалног радничког покрета у Србији. Упоредо са припремама за одржавање Првог конгреса Радничког савеза и Оснивачког конгреса Српске социјал-демократске странке врше се и припреме за оснивање нових синдикалних организација, односно за обнављање оних организација које су прекинуле рад. Тако је 6. јула поново основан Савез кожарско-прерађивачких радника,³⁰ а истог дана (као што смо већ навели) београдска Дружина кројачких радника за помоћ у болести и смрти одржала је ванредну скупштину на којој је донета одлука о њеном ступању у Раднички савез.³¹

Није нам познато колико је чланова имала ова дружина приликом приступања Радничком савезу ни какав је био њихов друштвени и економски статус.

Када се наша под окриљем Радничког савеза, Дружина је могла много лакше да учини и следећи корак — да почне акцију за оснивање чисте синдикалне организације. За то је убрзо уследио подстицај једним писмом објављеним у *Радничким новинама* с потписом „Један кројачки радник“, у коме се упућује прекор београдским кројачким радницима, „којих је на броју 5 до 600“, што ништа не предузимају, док други радници у многим местима Србије стварају јаке радничке организације. Писмо се завршавало позивом београдским кројачким радницима „да се прикупе, један другоме приближе и са високо подигнутом заставом слободе ступе у коло својих свесних другова“.³²

Ово је писмо објављено 17. јула 1903, а већ 1. августа преко *Радничких новина* упућен је позив (београдским) кројачким радницима и радницама „да у што већем броју дођу на збор који ће се одржати у недељу 3. августа у башти „Позоришне кафане“. Једна од предвиђених тачака дневног реда гласила је: „Организација кројачких радника и радница“. Уз овај позив за збор напоменуто је да се уписнина коју су неки радници положили прошле године, чува и да ће бити урачуната при њиховом поновном упису. Очигледно је да је иза овога позива стајао иницијативни одбор, али је он у поменуто мтексту био означен само потписом *С а з и в а ч и*.³³

На овом збору, који је — према извештају објављеном у *Радничким новинама* — „био одлично посећен“, Ник. Василић је говорио о узроцима због којих се раније није могла створити организација кројачких радника, а затим је изасланик Радничког савеза Коста Јовановић указао на тежак положај кројачких радника и радница, „који веома страдају од неуређености прилика у своме занату, и чијој будућности прети озбиљна опасност због растурања радионица, потискивања мушких радника од стране жена и деце и све већег рада за трговачке магацине, који све више конкуришу самосталним мајсторима и боље плаћеним радницима“. Затим су прочитана правила будуће синдикалне организације и збор их је прихватио „у начелу“, с тим што су извршене незнатне измене. После доношења одлуке о оснивању струковне организације, под именом **УДРУЖЕЊЕ КРОЈАЧКИХ РАДНИКА И РАДНИЦА У СРБИЈИ**, изабрано је руководство организације. Управни одбор изабран је у

³⁰ РН 9. VII 1903, 3.

³¹ РН 2. VII 1903, 3.

³² РН 17. VII 1903, 6.

³³ РН 1. VIII 1903, 3.

саставу: председник Алекса Мајданчевић, потпредседник Божа Ковачевић, први секретар Ладислав Красицки, други секретар Милан Вучковић, благајник Милан Тасић, подблагајник Стева Николић и чланови: Ник. Василић, Лаза Јовин, Анта Јовановић, Ник. Кнежевић и Маринко Живковић. Надзорни одбор су сачињавали: председник Михаило Милчић и чланови: Стеван Шуљајић и Риста Јовановић. — Као занимљив детаљ заслужује да се помене да су на овом збору прочитане честитке колега-кројачких радника из Смедерева и Паланке — од којих је прва упућена телеграфски а друга писмом.³⁴

Карактеристично је да је, за разлику од осталих од тада основаних струковних организација, кројачки синдикат (у почетку) својим именом изричито означавао да је то удружење радника и радница. То је свакако било зато што је у овом занату, како је већ поменуто, било доста жена и што се тежило да се и оне обухвате организацијом као и мушкарци.

Такође пада у очи да се синдикат кројачких радника у почетку назвао — удружењем, дакле исто као и синдикат трговачких помоћника, насупрот називима синдиката металских, грађевинских, дрводељских и кожарско-прерађивачких радника, који су били савези. Биће да је назив удружење био компромисан и да је одржавао још сасвим непрекидну везу чланова нове организације њиховим ранијим потпорним друштвом (*Дружином*). Та веза се донекле огледала и у начину на који су у првим правилима организације били изражени њени задаци и циљеви. Међутим, већ на самом почетку била је повучена оштра граница између ове две организације, и то, пре свега, одредбом у правилима Удружења, којом се прецизира ко може бити његов редован члан. Та одредба (чл. 5, тачка 3) гласи: „Редовни су чланови она лица која код другог раде (подвукла — Д. И.) а по занимању су: кројачи мушког и женског одела, кројачице, шваље, модисткиње, шеширције и остали (који се баве) сличним пословима.”³⁵

Прве акције синдиката кројачких радника. — Правилима Удружења кројачких радника и радница било је утврђено да му седиште буде у Београду а делокруг рада Србија. У тренутку оснивања Удружење је као своје чланове имало само кројачке раднике из Београда, а тако ће још подуже остати. Наиме, Удружење није могло предузети никакве акције ради организовања кројачких радника у унутрашњости пре него што учврсти своју организацију у Београду. А то је, судећи по многобројним позивима упућеним кројачким радницима преко *Радничких новина*, да се упишу у организацију и да уредно извршавају своје чланске обавезе, ишло веома споро, па је требало имати много стрпљења и енергије да се на томе послу истраје.

Пошто у Београду — колико нам је познато — није осниван посебан погодбор синдикалне организације кројачких радника, Удружење је у самом почетку деловало и као београдски пододбор.

У прво време сва активност Удружења сводила се готово искључиво на агитацију за окупљање чланова, за упис у организацију и придобијање за рад на остваривању програмских задатака. Управа је у више наврата преко *Радничких новина* давала обавештења да

³⁴ РН 6, VIII 1903, 2.

³⁵ *Правила Удружења кројачких радника и радница у Србији*, РН 15, 23. и 29, август и 2. септембар 1903.

бе упис врши сваке недеље по подне и понедељком увече. Међутим, очигледно је да су многи кројачки радници оклевали са уписом. Чак и они који су годину дана раније платили уписнину за ступање у организацију, нису се журили да обнове упис, па је Управа удружења морала да им за то одреди последњи рок до 1. октобра 1903.³⁶ Вероватно су то били бивши чланови потпорног друштва кројачких радника који нису одмах били спремни да ступе у организацију чији им је програм изгледао сувише радикалан.

Управа Удружења имала је такође доста посла око прикупљања чланских улога, јер поједини чланови (или и већи број њих) нису уредно извршавали ову обавезу. Управа их је морала непрекидно позивати да измире своја дуговања, па и да их у два маха упозори на одредбе у правилима да се члан који пропусти да уплати десет недељних улога брише из евиденције организације.³⁷ То што су ови позиви упућивани преко *Радничких новина* говори да су чланови неуредни у плаћању улога били ретки посетиоци и састанака и других облика окупљања чланства ове организације.

Као ни остале радничке организације у Београду, ни Удружење кројачких радника није имало своје сталне друштвене просторије, па су сви састанци и други скупови одржавани у кафанама. У почетку је за састајање служила кафана „Код пивног извора“ у Балканској улици, а затим је за ту сврху (као „друштвени стан“, односно „друштвени локал“) коришћена и то дуже времена, пивница „Код Пауна“ на Теразијама. У тим кафанама одржавани су састанци управе и чланства, уписивани нови чланови и наплаћивани улози. За веће скупове (зборове и скупштину) морала се тражити нека друга кафана, са већом салом. То је било неопходно јер су зборови кројачких радника обично најављивани као јавни и јер су на њих, поре дорганизованих, позивани и неорганизовани радници. То је био случај и са предавањима која је организовало ово удружење. Прво такво јавно предавање било је заказано за 19. октобар 1903. (а вероватно је и одржано). Тема предавања је гласила: „О радничким стручним организацијама“. После излагања предавача био је предвиђен разговор.³⁸ И на ово и на следеће предавање, заказано за 2. новембар,³⁹ позивани су сви београдски кројачки радници.

За даљи рад на организовању кројачких радника, како у Београду тако и у унутрашњости, био је од великог значаја збор који је одржан у Београду 23. новембра 1903. године. На њему је, између осталих, говорио и Драгиша Лапчевић. У извештају који су донеле *Радничке новине* каже се да је збор „био веома добро посећен“ и да је „после свестраног обавештавања [...] донео једногласно ову одлуку: 1. Кројачки радници придружују се једнодушном захтеву свих радника да се што пре донесе целокупно радничко законодавство, у првом реду закони за осигурање радника и за фабричку инспекцију; 2. Позивају се кројачки радници из целе земље да ступе

³⁶ РН 12. IX 1903, 2.

³⁷ РН 10. I 1904, 3; 27. II 1904, 3.

³⁸ РН 17. X 1903, 3.

³⁹ РН 31. X 1903, 4. — Да ли је предавање и одржано, није нам познато, пошто такве вести *Радничке новине* нису објављивале. Тако се у *Радничким новинама* врло често могу срести информације о заказаним конференцијама или другим скуповима, али не и накнадна обавештења или потврде да су и одржани. У ствари, у оваквим случајевима радило се о обичном позиву за долазак на заказане скупове.

у организацију и да се не цепкају на самосталне месне организације које су слабе и безуспешне, већ да сви ступе у овдашњи синдикат који је основан за целу земљу и који може пуне користи радницима пружити кад обухвати кројачке раднике у целој земљи“. У извештају се такође додаје да су се после збора многи радници уписали у Удружење.⁴⁰

Од овог тренутка синдикат кројачких радника, упоредо са акцијама усмереним на учвршћивање своје београдске организације, почиње с припремама за организовање радника и у другим местима Србије. Јасно је да су Удружења на овакву активност усмеравала руководства Радничког савеза и Социјал-демократске странке. Види се то и по наведеном ставу да уместо локалних, такозваних општинских радничких друштава, треба стварати синдикалне организације за поједине струке јединствене за целу земљу; тај став представљаће основу резолуције о синдикатима коју ће неколико месеци касније допети Други конгрес Радничког савеза и Партије.

За 25. јануар 1904. била је заказана прва редовна скупштина Месне групе кројачких радника за Београд, али она није одржана јер нису биле присутне две трећине укупног броја чланова, што је, према правилима, био услов за одржавање скупштине. У *Радничким новинама* то је овако објашњено: „Узрок је свакојако у томе што многи чланови у ово време нису у Београду, а има и таквих чланова који мисле да се без њиховог присуства може скупштина свршити.“ Заказујући поново скупштину за 8. фебруар, управа упућује београдским кројачким радницима следећи апел: „Ставља се у дужност свакоме колеги коме у истину лежи на срцу напредак наше једине стручне организације да развије што живљу агитацију у корист добре посете наше прве скупштине.“⁴¹

Како је најављено, и како су правила предвиђала, скупштина заказана за 8. фебруар одржана је „са оноликим бројем чланова колико буде присутна“.⁴² Том приликом Драгиша Лапчевић је присутним кројачким радницима „одржао предавање: О радничкој солидарности“. На овој скупштини изабран је нови управни одбор Удружења у следећем саставу: председник Лаза Јовин, потпредседник Божидар Ковачевић, секретар Ладислав Красицки, његов заменик Миленко Живковић, благајник Милан Тасић, његов заменик Живојин Ристић; чланови: Алекса Мајданчевић и Лаза Врачарић. За надзорни одбор изабрани су: Никола Василић и Ђура Закић, а у помирителни суд: Веља Борисављевић, Анта Јовановић, Стева Николић, Василије Јанковић. За делегата на II конгресу Радничког савеза изабрани су: Михајло Милчић, Алекса Мајданчевић, Божидар Ковачевић и Ладислав Красицки.⁴²

Сигурно је било озбиљних разлога да се после само неколико месеци рада изврше измене у руководству Удружења. Сада је на чело управе дошао Лаза Јовин, који је уложио велику енергију у рад Удружења. Као тадашњи и будући члан Управног одбора Радничког савеза, он ће представљати и чврсту спону између Удружења и руководства радничког покрета. Оставши дуже на челу синдиката кројачких радника, он је и највише заслужан за његов релативно брз успон.

Непосредно по избору нове управе осетио се живљи рад овог уд-

⁴⁰ РН 26. XI 1903, 3.

⁴¹ РН 30. I 1904, 3.

⁴² Исто; и РН 13. II 1904, 3.

ружења. Седнице управног одбора одржаване су сваког понедељка, а ради успостављања контаката са кројачким радницима у унутрашњости Лаза Јовин је преко *Радничких новина* дао обавештење да се сва пошта за Удружење шаље на његову адресу.⁴³

Убрзо је управа Удружења на једном примеру показала спремност да кројачке раднике укључи у акције и борбе које је водио у то време раднички покрет у Србији. Наиме, управа Удружења обавестила је преко *Радничких новина* све кројачке раднике да је 17. фебруара 1904. почео штрајк у Пешти и искористила је ту прилику да упозори „колеге из Србије да нико не иде тамо. Ко отиде, тај ће носити на себи жиг срамоте и биће бојкотиран свуда где има свесних радника и организација [...]“⁴⁴ У знак солидарности са колегама у Пешти, организовани кројачки радници из Београда прикупили су између себе у првој половини марта 60 динара и ту суму послали у Пешту као своју помоћ друговима који су штрајковали.⁴⁵

Почетком априла Удружење је приступило оснивању своје књижице, па је, у вези с тим, преко *Радничких новина* упућен следећи позив: „Другови који имају по коју корисну књигу моле се, да прилогом помогну стварање ове наше просветне установе.“⁴⁶

У склопу широке акције коју су водили Раднички савез и СРДСП за што масовније учешће на првомајској прослави, управа Удружења је формирала посебан агитациони одбор за прославу 1. маја.⁴⁷ (О учешћу организованих кројачких радника из Београда у првомајској прослави 1904. године сачуван је један документ — фотографија на којој се види неколико десетина људи и међу њима само једна жена. На транспаренту који је неко од њих држао пише: кројачки радници и раднице.⁴⁸)

На основу одлука II конгреса радничког савеза о реорганизацији радничких удружења, управа Удружења кројачких радника упутила је позив кројачким радницима у унутрашњости земље „да одмах приступе оснивању група [...] у својим местима“. Уз тај позив дато је и следеће упутство: „Но пре док сазову збор за оснивање (синдикалне организације, тј. месне групе — Д. И.), треба да изаберу једнога колегу који ће претходно са управом Удружења ступити у преписку [...] а управа ће им послати потребна обавештења и све друго што буде потребно.“ Уједно је упозорено да у овом послу треба бити веома обазрив.⁴⁹

Убрзо је управа Удружења још једном морала да упозори кројачке раднике у унутрашњости да пре оснивања организације о својој намери обавести Удружење, „а нарочито не сме се чинити грешка при упису и избору управе у месној групи нити тај избор објављивати ако тај посао није правично вршен према правилима Удружења“.⁵⁰

Свакако је било доста разлога за оваква упозорења, јер се у

⁴³ РН 13. II 1904, 3.

⁴⁴ РН 18. II 1904, 3.

⁴⁵ РН 17. III 1904, 3.

⁴⁶ РН 3. IV 1904, 2.

⁴⁷ РН 17. IV 1904, 4.

⁴⁸ РН, 5. VI 1904, 3. — Управа обавештава чланове Удружења: »Сlike са мајске прославе могу се добити[...]; стаје 2 дин. комад«. — Иначе, ова фотографија објављена је у зборнику *Синдикални покрет у Србији 1903 — 1919*, том I, књ. Београд 1962.

⁴⁹ РН, 28. IV 1904, 5.

⁵⁰ РН, 19. VI 1904, 3.

току 1904. године у више места у унутрашњости Србије јавила иницијатива за организовање кројачких радника. Понегде се, по свој прилици, на томе радило брзоплето и на своју руку, чак и супротно правилима организације.

Још пре него што су јавно дата ова упозорења, у Крагујевцу је основана месна група синдиката кројачких радника на збору одржаном 25. априла 1904. године.⁵¹

Почетком јуна ове године основана је месна група за Пожаревац и околину.⁵² У Нишу је 27. јуна одржан збор тамошњих кројачких радника, на коме је говорио „повереник управе“ (Удружења) Милан Маринковић, геометар. Том приликом основана је месна група, у коју се одмах уписало 20 чланова.⁵³ Кројачки радници у Пироту, придржавајући се правила и упутстава Удружења, најпре су, изабрали повереника који је вршио упис чланова, а затим је заказана оснивачка скупштина месне групе за 4. јул.⁵⁴ Тада, међутим, није дошло до оснивања групе; разлози овог неуспеха нису нам познати. И у Шапцу су, још почетком јуна, почеле припреме за оснивање организације кројачких радника, и био је, такође, изабран повереник за упис чланова.⁵⁵ Изгледа да се на томе и остало и да су уписани чланови били директно повезани са Удружењем у Београду.⁵⁶

Лесковачки кројачки радници организовали су 13. јула 1904. месну групу за варош Лесковац. Још пре оснивачког збора у Удружење се било уписало 6 лесковачких кројачких радника, а на овом збору уписало их се још 16. Извештавајући о овоме, *Радничке новине* су забележиле: „Овакав одзив наших другова у Лесковцу за похвалу је, јер су са малим изузецима сви ступили у организацију. Требало би свуда наши другови да се угледају на њих.“⁵⁷

Следећа, шеста по реду, месна група кројачких радника основана је у Књажевцу, вероватно у октобру 1904. Имала је у почетку 12 чланова.⁵⁸

У другој половини октобра 1904. године *Радничке новине* су објавиле да је и у Ваљево основана месна група Удружења кројачких радника, и то као шеста по реду. Наведено је такође да се „код тамошњег повереника колеге Богосава Лаловића уписало 11 колега“ уз четири стара члана, који су своје улоге слали из Ваљева у Београд, што је чинило 15 чланова. Међутим, из те информације се види да је оснивачка скупштина тек требало да се одржи 24. октобра.⁵⁹ Немамо

⁵¹ *Радник* (Крагујевац) 1. V 1904, 6.

⁵² РН 9. VI 1904, 3 (»Група Удружења кројачких радника за Пожаревац и околину отпочела је ових дана дејствовати.«); РН, бр. 16. VI 1904, 3 (вест да је изабрана управа групе и да се њен »стан« налази у гостионици »Последњи грош«).

⁵³ РН, 10. VII 1904, 3-4.

⁵⁴ РН, 3. VII 1904, 3.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ У зборнику *Синдикални покрет у Србији 1903—1919* наводи се на једном месту да је у Шапцу основан пододбор кројачких радника 6. јуна 1904. године (том I, књ. 3, стр. 105). Међутим, других података о овом пододбору и његовом деловању у 1904. години — немамо.

⁵⁷ РН, 24. VII 1904, 3.

⁵⁸ РН, 30. X 1904, 4. — Податак о постојању ове групе у новембру 1904. године налазимо и у листу *Ново време* од 13. новембра 1904.

⁵⁹ РН, 20. X 1904, 2. — У зборнику *Синдикални покрет у Србији 1903 — 1919* погрешно се наводи на једном месту да је месна група кројачких радника у Ваљево основана 8. фебруара (том I, књ. 3, стр. 300 — табела), а на другом — 24. октобра 1904. године (стр. 107 — хронолошки преглед оснивања месних синдикалних група).

података да је та скупштина одржана, стога закључујемо да је и у овом случају реч о пропалом покушају стварања организације.⁶⁰

До краја ове године основана је још једна месна месна група — у Пироту. Датум њеног оснивања није нам познат. Једино што нам о њеном постојању у 1904. години говори, јесте податак објављен у *Радничким новинама* да је месна група кројачких радника у Пироту одржала ванредну скупштину 5. децембра и да су том приликом изабрани органи управе.⁶¹

Кројачки радници у Алексинцу састали су се 12. децембра и решили да образују „платежно место“, пошто их је било само осам.⁶²

Дакле, крајем 1904. године синдикат кројачких радника имао је своје организације — месне групе у Београду, Крагујевцу, Нишу, Пожаревцу, Лесковцу, Књажевцу и Пироту и платежно место у Алексинцу.

Сасвим је сигурно да је било покушаја да се у току ове године и у неким другим местима Србије (осим поменутих у Шапцу и Ваљеву) створе синдикалне организације кројачких радника. Негде се у томе није успело углавном из субјективних разлога, а негде за то нису постојали објективни услови.

Али и ово што је учињено, представљало је сасвим солидан успех: за само годину и по дана рада мрежа синдикалних организација кројачких радника проширила се на све делове земље. Истина, то су — као што ћемо касније видети — биле још организационо веома лабаве и непостојане групе, али и такве оне су несумњиво представљале добру базу за даље ширење и јачање синдикалног покрета међу кројачким радницима у Србији.

Међу важне акције које је у току 1904. године повело Удружење кројачких радника Србије, односно његова управа, спада и рад или, боље рећи, припрема за прикупљање статистичких података о бројном стању кројачких радника и радница у Београду и о условима у којима они раде. Тај посао започет је у мају, пошто је на конференцији Удружења за то изабран посебан одбор.⁶³ Управа је већ у почетку била свесна да ће ово бити веома сложен задатак, „нарочито у нашој струци где је мање-више овладао кућевни ред“.⁶⁴ У ствари, почињајући овај посао, управа Удружења имала је на уму два циља: први је био да се у духу правила поведе акција за побољшање услова рада кројачких радника уопште, а други — да се стекне увид у обим „кућевног рада“ у кројачкој струци и да се, према томе, одмере и одреде даље акције синдикалне организације.

Наиме, ово удружење се већ на самом почетку нашло пред веома сложеним питањем: како ускладити интересе радника који раде у радионицама послодаваца и оних који за исте послодавце обављају послове код својих кућа (рад на сицу). Одговор за ово питање био је утолико тежи што се у раду на сицу користила и помоћ деце и других приучених лица, чланова породице или узетих у најам. Ситуацију је још деликатнијом чинила и велика распрострањеност женског рада у кројачком послу. У радњама за рубље и женску одећу радиле су претежно жене, а у шеширцијским радњама готово иску-

⁶⁰ У листу Ново време од 13. X 1904. године набројано је свих шест подбора (= месних група) кројачких радника који су били основани до прве половине новембра, а међу њима се не помиње организација у Ваљеву.

⁶¹ РН 18. XII 1904, 3.

⁶² Исто.

⁶³ РН 22. V 1904, 3.

⁶⁴ Исто.

чиво и као модисткиње. За остваривање пуног јединства и духа солидарности међу кројачким радницима, што је био један од важних циљева синдиката, било је неопходно да се и жене-кројачке раднице укључе у синдикални покрет. То је, као што смо већ напоменули, произишло и из самог назива Удружење кројачких радница. Изгледа, међутим, да је одзив жена био веома слаб или никакав. На такав закључак наводи, између осталог, и један чланак објављен у *Радничким новинама* од 13. маја 1904. под насловом *Женски рад у кројачком послу*. Непотписани аутор (можда неко из управе Удружења?) веома разложно у чланку указује да кројачке раднице, ако остану по страни, могу постати сметња у борби радника. Имајући у виду да су жене по природи мање отпорне, аутор излаже идеју да би требало тежити томе да и у радњама за женску одећу буде радника.⁶⁵ У ствари, овај чланак значио је колико скретање пажње на значај укључивања и кројачких радника у синдикални покрет, толико и апел радницама да буду солидарне са својим мушким колегама.

У току ове године Удружење је у једној прилици било принуђено да енергично иступи као непосредни заштитник својих чланова. Наиме, после једне белешке у *Радничким новинама*, у којој је нападнут Јордан Ристић — Бунушевац, власник кројачке радње, због неуредности у исплаћивању зарада и уопште због немарног односа према шесторици својих радника,⁶⁶ он је реаговао тако што је отпустио све раднике. Како су сва шесторица отпуштених радника били организовани, управа Удружења је донела одлуку да се бојкотује Бунушевићева радња. Саопштавајући преко *Радничких новина* да је „иста радња за организоване раднике затворена“, управа Удружења је упозорила остале раднике да се не огреше о радничку солидарност: „Нека се ни један колега не усуђује да од ове радње посао прима, било у радионици било на сиц. Који би противно урадио, сматраће се као изрод раднички и према таквим свесни радници знаће како треба поступити.“⁶⁷ Овај бојкот објављен је у другој половини августа, а већ почетком септембра је постигнут споразум са послодавцем пошто су сви отпуштени радници враћени на посао, а „радња се обавезала да ће само примати на рад организоване раднике“.⁶⁸

Био је, ово дакле, и први отворен захтев да један послодавац призна синдикалну организацију и да пристане с њом да преговара. Стављајући тиме своју снагу на пробу, Удружење је у исто време објавило преко *Радничких новина* и ово обавештење: „Послодавци којима за наступајућу сезону буду потребни радници, могу исте преко организације добити.“⁶⁹

Промена правила и назива синдиката кројачких радника. — Удружење кројачких радника и радница у Србији деловало је под тим називом и на основу правила усвојених на оснивачкој скупштини до 3. октобра 1904. године. Тада је у кафани „Код Пауна“ одржана ванредна скупштина чланова са следећим дневним редом: 1) Читање и усвајање нових правила; 2) Допуњавање централне управе и надзорног одбора; 3) Предлози и пита-

⁶⁵ РН, 13. V 1904, 2.

⁶⁶ РН, 14. VIII 1904, 3.

⁶⁷ РН, 21. VIII 1904, 4.

⁶⁸ РН, 4. IX 1904, 3.

⁶⁹ РН, 25. VIII 1904, 4.

ња.⁷⁰ Скупштини су присуствовала 73 „правна“ члана. Они су саслушали и усвојили текст нових правила, а прихватили су и нов назив организације: *Савез кројачких радника у Србији*.⁷¹

Да се мало више задржимо на овој промени правила. У питању су, у ствари, била нова синдикална правила која су 1904. године усвојиле готово све синдикалне организације у Србији. Израђена по угледу на правила немачких и аустријских синдиката а прилагођена домаћим приликама и потребама, нова синдикална правила дала су смернице за радикалнији заокрет у садржају рада синдиката.

Ако се упореде правила Удружења кројачких радника и радница из 1903. године са новим правилима,⁷² могу се, поред многих подударних ставова, уочити и веома крупне разлике. Подударност се углавном огледа у истицању следећих циљева организације: пружање материјалне помоћи члановима за време незапослености и на путу; посредовање око запошљавања; пружање правне заштите; оснивање библиотеке; организовање разних предавања, курсева и разних састанака ради подизања свести чланства, међусобног повезивања и остваривања класне солидарности.

А да би се видело у чему су и колике су разлике између ова два документа, најбоље ће бити да упоредимо шта је у њима записано као циљ организације. У првим Правилима наводи се да је циљ организације: 1) потпомагање и штићење моралних и материјалних интереса својих чланова; 2) ширење свести о заједници и солидарности међу својим члановима.

Кад се даље наводе средства којима ће се овај циљ остварити, готово да се уопште не излази из оквира оних начела на којима се заснивао рад већ превазиђених потребних радничких друштава. Међутим, у новим Правилима акценат је стављен на борбу за побољшање друштвеног и материјалног положаја и услова рада чланова организације. Тако се у чл. 2. истиче: „Циљ је Савеза да свестрано штити и помаже духовне и материјалне интересе својих чланова, а у првом реду да синдикалном борбом извојује боље радничке награде и повољније услове рада“ (подвукла Д. И.). Како је замишљена ова „синдикална борба“ види се из задатака Савеза који су прецизирани у истом члану под тачком 1. и 2, где се истиче да ће се Савез старати: 1) да се повећају радничке награде и побољшају услови рада, и да се утврди максимални (најдужи) радни дан и минимална (најнижа) награда; 2) да се укине рад у недељу, рад на акорд (на парче), и рад на сицу, као и рад преко времена.

Стављањем у први план ових питања, програм Савеза попримио је изразито класно обележје. У овако постављеним задацима запажа се инсистирање на питањима односа између радника и послодавца. У вези с тим указује се и на обавезу Савеза „да пружа правну заштиту својим члановима у споровима са послодавцима“ (чл. 2, тач. 7). И они задаци организације који се односе на њену просветну активност имаће изразито класно обележје. Наиме, чланом 2, тач. 3. прецизирано је да ће се Савез старати: „да помоћу скупштина, предавања и курсева просвећује и обавештава своје чланове, да

⁷⁰ РН, 18. IX 1904, 4.

⁷¹ РН, 9. X 1904, 3.

⁷² *Правила савеза кројачких радника у Србији*, са изменама и допунама усвојеним на главној скупштини 20. фебруара 1905, објављена су у последњој књизи (Београд 1906).

шири стручно знање, да буди класну свест и развија радничку солидарност, те да их спрема за заједничку борбу“ (подвукла Д. И.).

У складу с тим је и обавеза Савеза „да помаже своје раднике у штрајку“. Важно је истаћи да је измењеним и допуњеним правилима Савезу додељена улога усмеривача у организовању и вођењу штрајкова, при чему се свакако имала на уму штета која је долазила од стихијског вођења штрајкова. Зато се у 13. члану Правилника истиче: „Савез ће помагати само оне штрајкове својих чланова који се воде по пристанку и сазивању савезне управе. Чланови који намеравају да штрајкују дужни су да пре објаве штрајка известе савезну управу о целокупном стању радника у том месту или радионици“.

Најзад — што је такође карактеристично — нова Правила Савеза кројачких радника имају у виду и невоље које могу снаћи његове чланове због рада у организацији, па се за такве случајеве предвиђа и пружање одређене помоћи — „потребне ради остварења савезног циља“.

Дакле, може се закључити да Правила као основни задатак веома јасно постављају Савезу да кроз организовану класну борбу решава најактуелније проблеме својих чланова — кројачких радника.

2. Развој и делатност савеза кројачких радника у периоду 1903—1912.

А) Организациона питања

Рад Савеза кројачких радника на ширењу и омасовљавању синдикалног покрета. — Правилима Удружења кројачких радника (из 1903) утврђени су критеријуми за оснивање месних група. Практично, тиме су створени услови за оснивање синдикалних организација кројачких радника у свим местима у Србији у којима има најмање 10 чланова Удружења, а од којих у том месту стално живи 5 чланова. Правилима су такође биле предвиђене одредбе којих су се морале придржавати све месне групе; у противном, уследило би њихово расупштање.

У новим Правилима (из 1904 — 1905. године) унеколико је измењена одредба која се односила на могућност оснивања месне групе у једном месту. Наиме, одређено је да се месне групе могу оснивати „у местима где има више од 10 чланова“. Овом изменом донекле је сужена могућност за оснивање месних група свуда где је за то постојало расположење радника; при том се сигурно имала на уму жеља да се избегне стварање месних група по сваку цену, тј. и тамо где не постоје услови да оне израсту у стабилне организације које ће моћи да испуњавају све задатке предвиђене статутарним одредбама.

Као што се може видети из приложене табеле бр. 1, позив за стварање синдикалних организација кројачких радника убрзо је прихваћен у више градова у унутрашњости, али, и поред тога, први кораци у омасовљавању покрета, нарочито у погледу повећања броја чланова, били су доста несигурни. Ова концентрација најбоље се може доказати подацима:

Табела 1.

ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД ОСНИВАЊА, ПРЕКИДА РАДА И ОБАВЉАЊА СИНДИКАЛНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА КРОЈАЧКИХ РАДНИКА (ДО КРАЈА 1911)

Ред. бр. Месна група или повереништво	Датум оснивања	Престанак рада	Када је обновљена орган.	Бр. чл. у децем. 1911. год.
1. М. група I Београд	8. VIII 1903.	—	—	232
2. " Крагујевац	25. IV 1904.	—	—	32
3. Повер. Шабац	6. VI 1904. (од 11. VI 1905. 1. V 1906. као м. група)	јуна 1909.	јуна 1909.	43
4. М. група Пожаревац	7. VI 1904.	у лето 1905.	1. I 1908.	6
5. " Ниш	27. VI 1904.	—	—	38
6. " Лесковац	13. VII 1904.	јула 1907.	1. I 1908.	39
7. " Књажевац	октобра 1904.	приврем. 1905. зат. јуна 1907.	9. VIII 1908.	10
8. Повер. Ваљево	октобра 1904.	?	1. II 1905. (као м. група)	25
9. М. група Пирот	крајем 1904.	21. I 1906.	1. IX 1908.	25
10. Повер. Алексинац	12. XII 1904.	приврем. 1905. обнав. рад као м. гр. авг. 1906 па прест. да ради окт. 1906.	20. I 1908.	12
11. М. група Врање	11. V 1905.	2. II 1906.	1. II 1911.	13
12. " Зајечар	30. V 1905.	приврем. 1905. затим 20. VII 1906.	септем. 1910.	17
13. Повер. Неготин	8. VIII 1905.	приврем. 1906. зат. јуна 1907.	новем. 1909.	6
14. М. група Ужице	14. I 1906.	крајем 1906.	новем. 1907.	18
15. " Јагодина	9. V 1906.	?	октобра 1909.	12
16. " Крушевац	30. V 1906.	августа 1907.	почет. 1909.	21
17. " Паланка	25. VII 1906.	септем. 1908.	јула 1909. (као повер.)	8
18. " II Београд	4. II 1907.	—	—	31
19. " Чачак	1. I 1908.	—	—	9
20. " Параћин	12. IX 1908.	?	1. VIII 1910.	5
21. " Прокупље	1. XII 1908.	априла 1910.	24. IX 1910. (као пов.), па 13. VI 1911.	10
22. " Ђуприја	1. VII 1909.	—	—	—
23. Повер. Бела Паланка	6. XII 1909.	јула 1911.	—	—
24. М. група Краљево	3. V 1910.	?	11. IV 1911.	8
25. Повер. Обреновац	10. X 1910.	—	—	5
26. " Аранђеловац	12. XII 1910.	—	—	2
27. М. група III Београд	3. VIII 1911.	—	—	17
28. " Власотинци	18. IX 1911.	—	—	15
29. Повер. Трстеник	21. XI 1911.	—	—	5

* Овај преглед сачињен је на основу извештаја о оснивању појединих организација, објављених у *Радничким новинама*, као и на основу извештаја поднетих на годишњим скупштинама синдикалних Савеза,

Године 1903. Удружење је имало само једну месну групу, у Београду, и она је на крају године имала 72 пуноважна члана. Наредне, 1904. године основано је још шест месних група и једно платежно место, али је на крају године у целој Србији било само 115 синдикално организованих кројачких радника, дакле, свега 43 више него на почетку (види табелу 2).

Карактеристично је да је и при оваквом стању, управо пред крај 1904. године, у листу *Ново време* објављен један чланак о Савезу кројачких радника у коме је оцењено да је то „једна од најјачих радничких организација у Београду“.⁷³ Иако се из даљег текста види да је ова оцена дата првенствено на основу стања синдикалне касе, она је у извесном смислу и реална слика уске базе радничког покрета у целини у то време.

У току 1905. године основано је још пет месних група (у Брању, Шапцу, Зајечару, Неготину и Алексинцу — види табелу 3), али је од раније основаних група једна престала да функционише (у Пожаревцу⁷⁴) а једна је привремено обуставила рад (у Књажевцу); такође су привремено обуставиле рад и две месне групе основане исте године (зајечарска и алексиначка). На крају 1905. савез је имао свега 152 редовна члана.

Табела 2.

БРОЈ ЧЛАНОВА САВЕЗА УКУПНО ПО ГОДИНАМА*

	1903.	1904.	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.	1910.	1911.
Прошло кроз организацију	84	127	282	401	432	741	747	851	921
Задржало се у организацији на крају године	72	115	152	222	384	409	590	659	664

Релативно мали прилив нових чланова био је и током 1906, а нешто већи у 1907, упркос доста неповољним општим приликама у земљи. Иначе, и у ове две године није дошло до стабилизовања већ основаних организација, па док су нове месне групе осниване, поједине старе су обустављале рад или престајале да постоје. Тек 1908. године долази до извесне стабилизације месних група, али је у тој години пораст броја чланова био веома незнатан.

⁷³ *Ново време*, 13. XI 1904.

⁷⁴ Судећи по једном податку објављеном у *Радничким новинама* од 4. августа 1904, морала је већ у то време да, у складу с правилима, обустави рад, јер је имала само 7 чланова (док је неорганизованих кројачких радника било 13).

* Табела је конструисана на основу података изнетих у једној широј табели у зборнику *Синдикални покрет*, 331.

Карактеристично је, ипак, да је број чланова Савеза кројачких радника непрекидно мада споро, растао све до краја 1911. године (види табелу 2), када је организација имала 664 члана. Међутим, и поред овог константног успона, неопходно је размотати откуда овако велика разлика између броја чланова који су у току године „прошли кроз организацију“ и броја оних који су се задржали (табела 2) и зашто је, и поред јако изражене жеље за ступањем у организацију још у самом почетку, велики број кројачких радника остајао по страни.

На организовање чланова у Савез кројачких радника утицало је неколико чинилаца. Иако то није најважнији фактор, најпре ћемо навести обавезу плаћања чланарине. Поред уписнине (за мушкарце 1 дин, за жене 0,50 дин.), чланови организације имали су да плаћају и стални недељни члански улог (у почетку мушкарци 0,25 дин, жене 0,15 дин; касније је улог за мушкарце повећан на 0,30 дин. недељно). Заједно са касније уведеним „месечним разрезом за секретаријат“ од 0,10 дин. месечно, годишња чланарина је износила (у просеку) 17 динара (за мушкарце). Мада та сума није била нарочито велика — с обзиром на права која су радници добијали ступањем у организацију — она је свакако прилично утицала ако не на приступање организацији, онда на остојање у њој. Наиме, Правилима организације (из 1904/5) било је предвиђено да се из Савеза искључе чланови који „за 10 недеља задоцне са својим улозима, а нису ни ослобођени ни задоцњење оправдали“.

Све говори да је ова одредба углавном поштована и спровођена. још од самог почетка, док је организација била сасвим малобројна. На пример, пред ванредну скупштину Удружења у октобру 1904. године управни одбор је нешто продужио рок за уплату заосталих улога, али је дао и следећу напомену: „После тога рока сви неуредни чланови искључиће се из Удружења. У исто време доставља се члановима ради знања, да ће се убудуће строго примењивати чл. 6. тач. б друштвених правила“⁷⁵ (реч је о правилима из 1903. — Д. И.).

Неуредно измиривање чланских улога било је стално и на дневном реду годишњих скупштина Савеза кројачких радника. Карактеристична је у том смислу конструкција у извештају поднетом на Трећој годишњој скупштини (о раду Савеза у 1905): „Као и у свима (другим) организацијама, тако и у нашој било је отпадања чланова због неуплаћивања улога, и зато управа је била често принуђена да прескочи одредбе чл. 7 (тач. 2а) те да неуредни чланови не изгубе право на чланство.“⁷⁶ Такође је речит и следећи податак о кретању броја чланова у месној групи за Крагујевац у периоду мај-децембар 1904. године: од око 50 кројачких радника у организацију се у овом периоду учланило њих 40; од овог броја отпутовало је 6 а „отпало“ из организације 14. Према објашњењу датом у листу *Радник*, „напуштање организације врши се не зато што се нема да плати већ зато што се неће, што људи не разумеју смисао организације, и што још нису дорасли за тешку и озбиљну борбу“.⁷⁷

Нема сумње, главни разлог што се синдикат кројачких радника споро омасовљавао био је исти као и код осталих синдикалних организација: неповољни услови рада, слабе зараде, велика незапо-

⁷⁵ РН, 22. IX 1904, 4.

⁷⁶ РН, 16. III 1906.

⁷⁷ *Радник* 22. I 1905.

сленост, низак ниво класне, културне и моралне свести већине радника. Указујући на главни проблем с којим се раднички покрет у Србији сусретао у фази масовног стварања синдикалних радничких организација, Димитрије Туцовић, у извештају који је Главни раднички савез Србије упутио Међународном синдикалном савезу за 1904. годину, наводи да су сметње које коче развој синдикалног покрета у Србији „особите врсте“; то је, по Туцовићевим речима, „културна и привредна заосталост и стагнација земље, што као мора гуши српски пролетаријат. Прво, наша радничка маса састоји се претежно од пропалих занатлија, досељених пољопривредних радника и сељачких синова, деце и странаца, а свима њима недостају лична својства потребна за организацију. Друго, нашим радницима недостају време и средства, што су предуслови синдикалног делања.“⁷⁸ Образлажући ово, Туцовић додаје: „Србија је, дакле, земља где радници способни за организовање имају просечно дневно радно време 13 часова, дневну просечну надницу од 2,93 динара и просечну незапосленост од 4 месеца годишње“.

„Никакво чудо што су синдикати у неку руку станице за пролазнике и што је 4.951 радник био уписан а само 2.273 остало.“⁷⁹

Статистички подаци о кројачким радницима — саставни део извештаја за 1904:*

Радно време		Надница		Незапосленост у месецима	Сељачкинови синови	Број чла- синдикал. организ.	Укупан број уписаних у току год
мини- мално	макси- мално	мини- мално	макси- мално				
10	14	2	3	4	30%	178	291

Ова оцена, дата генерално, за све радништво у Србији, верно одражава и тешкоће с којима се свакодневно суочавала и синдикална организација кројачких радника.

Већ смо поменули да је за синдикат кројачких радника посебну тешкоћу представљао веома раширен рад на сицу. Радници који су извршавали одређене наруџбине код своје куће били су мање заинтересовани за удруживање, поготово за учешће у тарифним борбама. То је важило и за раднике тзв. погођенике и парчетаре. А ево како је изгледала „структура“ кројачких радника 1911. године (за коју имамо најпотпуније податке): Од 4.211⁸⁰ радника и радница у Србији

⁷⁸ (Д. Т у ц о в и ћ), *Извештај Главног савеза синдиката Србије за 1904. годину, Синдикални покрет 1903—1912. у Србији, Хрватској, Словенији и Босни и Херцеговини према извештају главних савеза синдиката Међународном синдикалном савезу*, Београд 1950, 17—18.

⁷⁹ Исто, 19.

⁸⁰ Како се наводи у *Извештају централне управе Савеза кројачких радника-ца о раду у 1911. год.*, ова бројка је једним делом резултат сакупљених података, а другим делом резултат слободне претпоставке. (*Синди-*

„под надницом“ радило је само њих 1.094; остали су углавном радили „под ајлуком“ и „на парче“. Карактеристичан је такође и податак да је у радионицама радило 1.651 радника и радница, а у сицу 1.262 (види табелу 3). Према томе, с правом се у Извештају централне управе Савеза кројачких радника о раду у 1911. години (у коме се налазе и ови подаци) указивало да је на укључивање у синдикални покрет највише утицала и „сама система рада, која неповољно утиче на организовање“.⁸¹ Указујући на ову чињеницу, управа Савеза 1911. године је истовремено изразила и своје незадовољство „што наше групе нису обавестиле раднике да ма која система рада била. њом се врши експлоатација, и да је једина система рада за нас најповољнија — рад на надницу“.⁸²

Када се траже разлози великог осипања и чланства и организација синдиката кројачких радника, мислимо да треба, поред већ истакнутих, имати у виду и малодушност и разочарење радника у своју синдикалну организацију после неуспеха у тарифним борбама. Те борбе, нарочито кад су биле дуготрајне и неизвесне, водиле су раднике у велика искушења. У даљем излагању наићи ћемо на примедбе да су после пораза у мањим или већим штрајковима читаве организације престајале да функционишу. Ови примери уједно показују да су поједини радници погрешно и нереално схватили циљеве синдиката, очекујући од синдикалне акције брза решења и сопствених и уопште радничких проблема; чим би та нада била неверена, сплашњавала је и њихова борбеност. Дакле, на велико осипање чланства утицало је и то што се често у њу ступило стихијски без јасног познавања циљева класне борбе и без спремности за дуготрајније ангажовање у тој борби.

И, најзад, постојаност и чврстина месних група и уопште масовност синдиката кројачких радника зависиле су умногоме и од умешности, способности и пожртвовању људи који су били у руководству синдикалних група, као и од ангажовања, метода рада и политике управе Савеза. Да у то мпогледу ствари нису увек стајале најбоље, показују извештаји са годишњих скупштина и конгреса Савеза кројачких радника. Ево једне, у том смислу карактеристичне, констатације која се односи на рад месних група, али које, посредно, говори и о слабој вези Централне управе Савеза са организацијама у унутрашњости: У изводу из записника са Треће годишње скупштине Савеза (за 1905. годину) наилазимо на незадовољство управе активношћу месних група уопште: „О раду месних група управа нема података, но колико је познато, рад је ишао доста лабаво. Узрок свакојако лежи у томе што још по унутрашњости нема довољно спремних људи за руковођење покретом.“⁸³ Само по себи се намеће питање: да ли је управа Савеза у оваквој ситуацији предузела све што је могла — а) да буде потпуније обавештена о стању у појединим организацијама; б) да се у овим групама ефикасније ради на учвршћивању и јачању синдикалног покрета; и ц) да се оспособе кадрови

колони покрет, 312-313). — Пошто се на истом месту наводи и нешто већа бројка (4.381 радника-ца), одредили смо се за 4.211 као могућ број кројачких радника у Србији 1911. године.

⁸¹ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 313).

⁸² Исто.

⁸³ РН, 16, III 1906.

ТАБЕЛА 3

СТАТИСТИЧКИ ПРЕГЛЕД

Редни број	ГРУПА У МЕСТУ	У к у п н о			У к у п н о		
		Рађње	Са више од 1.000 дин.	Испод 1.000 дин.	Радника	Радница	Шегрга
1.	I Београд (наруц.)	66	20	46	370	15	20
2.	II Београд (конфек.)	24	24	—	300	100	3
3.	III Београд (град. радн.)	1	1	—	12	601	—
4.	Београд (дамен шнај.)	—	10	—	15	638	100
5.	Београд (белог рубљ.)	—	5	—	—	200	50
6.	Београд (модискиње)	—	6	—	—	100	25
7.	Ваљево (наруцбинари)	7	3	4	35	—	15
8.	Крагујевац	13	5	8	68	9	20
9.	Шабац	13	7	6	61	—	21
10.	Ниш	16	7	9	61	—	20
11.	Лесковац	14	8	6	77	—	19
12.	Врање	13	5	8	33	—	26
13.	Пирот	13	7	6	50	—	18
14.	Прокупље	9	3	6	20	—	6
15.	Алексинац	8	2	6	25	—	5
16.	Обреновац	3	1	2	9	—	3
17.	Пожаревац	9	3	6	17	—	10
18.	Неготин	9	3	6	8	—	5
19.	Зајечар	12	8	4	35	—	9
20.	Књажевац	6	2	4	20	—	6
21.	Ужице	8	5	3	27	—	10
22.	Крушевац	14	2	12	22	—	9
23.	Чачак	8	3	5	12	—	5
24.	Краљево	6	3	3	14	—	6
25.	Аранђеловац	5	1	4	6	—	3
26.	Паланка	6	3	3	14	—	10
27.	Јагодина	5	2	3	18	—	5
28.	Параћин	4	2	2	15	—	4
29.	Власотинци	2	1	1	20	—	2
30.	Трстеник	—	—	—	6	—	—
31.	Разна места	—	—	—	130	—	—
У К У П Н О :		294	152	163	1.501	1.663	435

ЗА 1911. ГОДИНУ

Укупно организ.				Раде			Раде		
Радника	Радница	Шегрта	Радно време	Раде на парче	Пзд надицом	Под алуком	У радиони	У сицу	Учествова. на мајским демонстрац
260	2	1	12	302	83	—	115	270	208
77	5	—	13	285	15	—	—	300	60
4	13	—	16	613	—	—	—	613	5
9	15	—	13	—	650	—	650	613	—
—	—	—	14	—	200	—	200	—	5
—	1	—	15	—	100	—	100	—	—
30	—	1	10	28	—	6	29	5	28
52	2	—	10	56	—	7	32	35	28
45	—	—	10	38	15	10	55	6	40
51	—	—	10	40	—	21	55	6	50
47	—	—	12	10	—	61	70	7	15
13	—	—	12	13	—	20	33	—	—
28	—	—	10	20	—	30	50	—	25
12	—	—	16	10	—	15	20	5	6
9	—	—	12	3	6	—	9	—	9
12	—	—	12	14	1	2	15	2	12
8	—	—	12	6	—	2	8	—	5
20	—	—	12	17	—	18	29	6	20
9	—	—	12	11	—	9	16	4	9
19	—	—	11	19	—	8	26	1	19
18	—	—	10	10	12	—	22	—	20
10	—	—	10	10	2	—	12	—	10
11	—	—	10	14	—	—	14	—	10
4	—	—	13	5	1	—	6	—	3
13	—	—	11	12	2	—	14	—	14
17	—	—	11	10	7	1	17	1	17
10	—	—	12	10	—	5	14	1	10
12	—	—	10	—	—	—	20	—	—
5	—	—	11	5	—	1	6	—	2
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—
825	38	2		1.571	1.094	226	1.657	1.262	465

за руковођење радом месних група? Међутим, за сасвим одређен одговор на ово питање нема довољно аргумената, па га остављамо отвореним.

Агитација и рад на политичком уздизању чланства. — Кад се данас суди о активности руководства Савеза кројачких радника, о његовом уделу у оствареним резултатима и кривизи за поједине неуспехе, морају се непрекидно имати у виду време и услови у којима се радило. На први поглед, судећи по оскудним сачуваним подацима, на пољу агитације за ширење и унутрашње снажење синдикалних покрета међу кројачким радницима веома је мало урађено. Али, кад се узме у обзир какве су тада биле саобраћајне везе у Србији, каква пошта и комуникација уопште, и какво је било расположење и власти и грађанског друштва према активностима радничког покрета, закључује се да се много више није ни могло постићи.

Основна пропагандно-агитациона активност међу кројачким радницима остваривана је преко *Радничких новина*, органа Радничког савеза и Српске радничке социјалдемократске странке. На ступцима овога листа кројачки радници су, углавном преко кратких вести, обавештени о свему што је имало ма и најмањи значај у животу и раду њихове синдикалне организације. Лист је нарочито помно пратио активност синдикалне организације у Београду. У њему су се појављивала обавештења о конференцијама, разним предавањима, намераваним акцијама. У првој години рада, када је нарочито било важно да се што више кројачких радника укључи у синдикални покрет, *Радничке новине* су објављивале и овакве поруке управе Савеза кројачких радника: „Моле се колеге да за упис у чланство агитују, и у местима где месних група нема, за оснивање се стварају.“⁸⁴ Или, уз позив на збор: „Дневни ред је врло важан. Дођите у што већем броју и на време.“⁸⁵ Нарочито су значајну пропагандну улогу имале *Радничке новине* у већим штрајковима, када је требало непрекидно уздизати борбени морал штрајкача.

Неких других, већих могућности за стално одржавање везе између управе Савеза и месних група у унутрашњости заиста није било. Додуше, управа из 1907. године покренула је питање установљавања агитационог фонда, па је на Петој годишњој окупштини установила колико буде требало и где буде требало.⁸⁶ У питању су били трошкови за слање делегата у поједина места у унутрашњости, као и за друге облике повезивања са месним групама. Тако је већ следеће године, 1908, за путовања делегата по потреби агитације из фонда Савеза утрошено 205,05 динара.⁸⁷ Међутим, била су то сувише мала средства, па до успостављања трајних веза управе са већином месних група ни тада није дошло.

Тек у току 1911. године управа Савеза је у овом погледу развила већу активност. На седници управе од 5. јула те године донета је одлука да се обићу све групе и повереништва ради давања одређених упутстава (за спровођење и примењивање извесних одреда-

⁸⁴ РН, 28. VII 1904, 4.

⁸⁵ РН, 25. VIII 1904, 4.

⁸⁶ РН, 4. III 1908.

⁸⁷ РН, 24. I 1909.

ба Закона о радњама, за спровођење одлуке II конгреса Савеза о повећању чланског улога итд.), као и ради агитације за придобијање нових чланова. Уједно, при овим облицима делегати Савеза требало је да се упознају са приликама у којима живе и раде поједине организације и да прикупе одређене статистичке податке. За обављање овог задатка одређени су секретари Централне управе Милан Пешчић и Душан Пешчић, и чланови управе Лаза Јовин и Влада Богдановић.⁸⁸

Колико су ови делегати испунили одређену мисију, о томе је (у недостатку детаљних података) тешко судити. Чињеница је, међутим, да је у извештају за 1911. годину констатовано да је, и поред свих настојања, непосредна веза између централне управе и месних група била „веома слаба“.⁸⁹ (Треба рећи да се ова оцена, вероватно, највише односила на неажурност група у слању извештаја о свом раду и намераваним акцијама.)

Резултат ових обилазака месних група најбоље ће приказати следеће две констатације дате у извештају за 1911. годину. „На пољу агитације за организацију, групе су веома мало радиле, а то се да видети по броју новоорганизованих, а тако исто није се водило рачуна да се и сви стари чланови задрже у организацији.“ И на другом месту: „Мада су групе конференција по броју релативно доста држале, резултат од њих није био онај који се требало да има, а то је због тога што је се на конференцијама уносила махом лична критика и расправљала лична мржња чланова једног према другом, и тако су се конференције завршавале без икакве користи, а на штету организације.“⁹⁰ Као веома карактеристичан пример за то колико су међусобна трвења слабила снагу синдикалних организација може да послужи и следећи критички осврт о стању синдикалног покрета у Јагодини крајем 1911. године: „Јагодина је место у коме се може развити снажан покрет, а он би имао и доста јаког утицаја на околину. Потребно је само да Синдикално веће и пододбори живо раде. Међутим, тамо има појава које су за највеће жаљење и осуду. Има управа пододбора које не одржавају редовне седнице, а има их, опет, које никакву агитацију не развијају. Уз то, у Јагодини никако не престаје интрига и свађа, а тамо где се интрига и кавга затура, не може бити ни снажнога ни здравога покрета.“⁹¹ Сасвим је поуздано да се ова оцена односила и на месну групу кројачких радника у Јагодини.

Само овим околностима може се објаснити и очигледна несразмера у броју организованих кројачких радника у Београду и унутрашњости. На пример, 1907. године, која се оцењује као једна од успешнијих година у раду Савеза кројачких радника, од укупно 384 члана организације из Београда их је било 267.

Колико су наведене појаве утицале на успорено организовање радника кројачке струке, оне су, вероватно, исто толико утицале и на велика осцилирања у активности појединих месних група, па и

⁸⁸ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 297)

⁸⁹ Исто, 310.

⁹⁰ Исто, 311.

⁹¹ РН, 8. XI 1911.

на привремене или дуже прекиде у њиховом раду. Дакако, овде треба додати и разочарања у покрет, до којих је готово редовно долазило после неуспеха у штрајковима.

Увиђајући велики значај инструктивног рада при оваквом стању, Централна управа Савеза је крајем 1911. године, када су почеле да се одржавају годишње скупштине месних група, слала своје делегате у Крагујевац, Ниш, Лесковац и Ваљево како би скупштине у овим местима дале шт обоље резултате а синдикалне организације бројно и морално ојачале.⁹² Управа је, такође, у току 1911. године слала своје делегате у поједина места ради давања упутстава за вођење тарифних борби.

Судећи по извештају поднетом на IV конгресу Савеза, током 1912. године о агитацији се нарочито много водило рачуна. („На агитацију смо обраћали нашу највећу пажњу и није било ни једне седнице на којој се нисмо забављали агитацијом. Личну агитацију смо сматрали [за] једно од првих и најбољих средстава. И на њој смо доста радили све до мобилизације.“⁹³) Тако су слати делегати у Паланку и Пожаревац (ради сређивања проблема у организацијама), у Шабац (на ванредну скупштину месне групе), у Ниш, Лесковац и Врање (ради сређивања „прилично задржаних обрачуна“ и агитације за што активнији рад у организацијама). Такође су слати делегати у сва места где је било у изгледу вођење тарифне борбе — ради процене ситуације и давања упутстава.

Године 1911. и 1912. Централна управа Савеза је у већем обиму него ранијих година одржавала везу са групама у унутрашњости и преко кореспонденције и циркулара (1911. године послато је групама: 222 циркулара, 409 писама и исто толико карата с кратким обавештењима).⁹⁴

У току ове године настојало се да се обезбеди достављање свестраних статистичких података (на основу образаца устројених 1911. године); требало је да ти подаци омогуће потпун увид у ситуацију кројачких радника у целој земљи (укључујући и обавештења о незапослености, боловању, путовањима радника из једног места у друго или у иностранство, о најмањим, највећим и просечним надницама итд.), али ни ту групе нису показале потребну ажурност.

Од оснивања Савеза све управе су поклањале велику бригу убирању редовних прихода (тј. уредном прикупљању и достављању чланарине). Упркос томе, многе групе нису на време достављале обрачунае или нису уредно водиле благајничке књиге, а било је и немилих случајева да су неки функционери месних група проневерили новац своје организације.

Покретање листа „Шивачки радник“ — Остваривању чвршће везе Савеза са свим синдикалним организацијама требало је да допринесе и лист *Шивачки радник*, који је Савез кројачких радника почео да издаје у другој половини 1911. године. Идеја о покретању стручног листа кројачких радника унета је већ у прва

⁹² Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 298).

⁹³ Извештај централне управе Савеза кројачких радника-ца о раду у 1912. и 1913. год. (*Синдикални покрет*, 321).

⁹⁴ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 297).

правила (1903. год.), у којима се, у чл. 12, међу задацима управе Удружења кројачких радника, наводи и покретање стручног листа — „ако буде могуће“.⁹⁵ О овој идеји, у виду конкретног предлога, било је речи на II редовној годишњој скупштини Савеза; том приликом је закључено „да се стручни лист може покренути тек онда када буде у Савезу бар 1.000 чланова“.⁹⁶ Овај предлог обновљен је и на годишњој скупштини одржаној 3. и 4. фебруара 1908. године, али је и тада констатовано да је „решење тога питања скопчано с доста тешкоћа“, због чега се „није могло донети никакво дефинитивно решење“.⁹⁷ Коначно, Централна управа Савеза кројачких радника, на својој седници одржаној 16. августа 1911, доноси одлуку да се ова идеја спроведе у дело, иако ни тада организација није обухватила „бар 1.000 чланова“.

Табела 4.

БРОЈ ЧИТАЛАЦА РАДНИЧКЕ ШТАМПЕ МЕЂУ СИНДИКАЛНО
ОРГАНИЗОВАНИМ КРОЈАЧКИМ РАДНИЦИМА (ПО ОРГАНИЗАЦИЈАМА)
(1911. године)

ГРУПА У МЕСТУ	Организовано радника	Просеч. прима „Шив. рад.“	Прима „Рад. новине“	„Борбу“	Осталу литературу
Београд (све три групе)	280	118	85	2	20
Ваљево	25	25	23	1	15
Крагујевац	32	32	25	1	16
Ниш	38	38	20	1	10
Шабац	45	10	5	—	15
Пирот	25	17	9	—	5
Алексинач	12	9	2	—	2
Врање	13	13	2	—	—
Зајечар	21	13	5	—	2
Неготин (повер)	5	5	1	—	1
Лесковац	39	30	10	1	7
Књажевац	10	8	3	—	3
Ужице	17	15	10	—	5
Јагодина	12	12	7	—	5
Крушевац	21	15	10	—	—
Паланка	8	8	2	—	—
Чачак	9	7	5	—	5
Параћин	5	5	2	—	1
Краљево	8	6	3	—	2
Прокупље	10	7	3	—	2
Власотинци	15	8	—	—	—
Обреновац (повер)	9	9	6	—	2
Аранђеловац	2	2	1	—	—
Трстеник	2	5	3	—	1
Укупно	663	417	242	6	119

⁹⁵ РН, 15, 23, и 29. VIII и 2. IX 1903.

⁹⁶ РН, 5. III 1905.

⁹⁷ РН, 4. III 1908.

Доношење ове одлуке највише је допринела замисао о спајању свих организација шивачких радника (Савеза кројачких радника, Савеза абаџијских радника и Савеза терзијско-јорганџијских и памуклијашких радника) у једну, као и уверење да ће се покретањем струковног синдикалног органа постићи „да наша штампа дође у руке сваком кројачком раднику и радници“.⁹⁸ Убрзо после тога, 1. септембра 1911, почео је да излази орган Савеза кројачких радника *Шивачки радник*, као петнаестодневни лист. Да се покрене *Шивачки радник*, управо 1911. године утицало је, по објашњењу тадашње управе, и то „што су се у то време јавиле борбе скоро у половини наших група и што им је требало помоћи у истим, а и што је било такође потребно да се приликом сваке акције наше одреди и становиште, тако да се о једној ствари не би група и ми размимоилазили, а лист нам је за то најподеснији.“⁹⁹ Међутим, овај задатак *Шивачки радник* није могао у потпуности да испуни, пре свега зато што је 1911. године овај лист примио само 417 од укупно 663 организована кројачка радника (види табелу 4). У извештају управе о раду у 1911. констатује се да је ова појава за жаљење, јер би бар сваки организовани радник требало да прима свој орган.¹⁰⁰

Иако се ни наредне године број читалаца није повећао, *Шивачки радник* је и даље излазио, све до мобилизације 1912. године, када је због нередовних прилика његово излажење обустављено.

У ствари, *Шивачки радник* је требало да буде стална веза између управе и чланства, јер то више нису могле да буду само *Радничке новине*. Иначе, брига руководства Савеза о читању и растурању *Радничких новина* међу кројачким радницима није никада престајала. О том питању расправљало се и на појединим годишњим скупштинама. Какав је значај придаван овом листу у политичком изграђивању чланства најбоље ће показати овај пример: Расправљајући о томе „како ће организација што пуније класно васпитавати своје чланове, оружати их знањима и непрекидно их одржавати у контакту с покретом“, I конгрес Савеза кројачких радника (одржан 1. и 2. фебруара 1910) закључио је да се овај циљ може „најпотпуније постићи на тај начин ако чланови организације буду редовни читаоци *Радничких новина*. Тога ради је конгрес донео решење: месним групама ставља се у једну од просветних дужности — упоредо с придобијањем нових и наплате улога од старих чланова — да најживље настану и стално непрекидно своје чланове претплаћују на *Радничке новине*.“¹⁰¹

Постојао је врло озбиљан разлог да Савез заузме овакав став на своме конгресу. Извештаји који су током 1911. године достављале поједине месне групе о свом раду садрже веома неповољне податке о распрострањању и читању *Радничких новина* и остале радничке штампе међу кројачким радницима. Како су ови извештаји објављени у *Радничким новинама*, уредништво листа је често користило прилику да критички коментарише чињеницу да се радничка штампа не чита довољно. Додуше, ове примедбе односиле су се најчеш-

⁹⁸ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 299).

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ РН, 11. II 1910.

ће на све синдикалне организације, али је за нашу тему врло карактеристична следећа опаска уз извештај Синдикалног већа у Ужицу за прво полугође 1911. године: „Пододбор кројачких радника успео је у организовању прилично, али, ка ошто се види, ништаван је број читалаца *Радничких новина*, као и чланова Партије. Треба имали на уму да су ови радници најбоље на грађени и да раде под најбољим условима рада. Друговима кројачким радницима треба препоручити да више читају *Радничке новине* и социјалистичке књиге и у исто време да се више интересују политичком борбом и да се више уписују у Српску социјал-демократску партију.“¹⁰² Разлог да се у овом извештају посебно издвоји пример кројачких радника био је тај што је, према извештају, од укупно 25 кројачких радника у Ужицу њих 18 било организовано, од којих су само четворица читала *Радничке новине* (а само један је био члан Српске социјалдемократске партије).¹⁰³

Као што смо већ у предходном тексту рекли (види стр. 329), ни *Шивачки радник*, који је почео да излази 1. септембра 1911, није наишао на очекивани одзив, па је то био разлог више да се питање растурања и читања радничке штампе нарочито нагласи у извештају Централне управе Савеза кројачких радника-ца о раду у 1911. години, који је поднет III редовном конгресу (одржаном 19. фебруара 1912 у Београду). У саставу овог извештаја дат је и преглед из кога се може видети да је 1911. године у 24 места у Србији организованих кројачких радника било 663; од њих примало је радничку штампу: *Шивачки радник* — просечно 417, *Радничке новине* — 242, *Борбу* — 6, осталу (социјалистичку и синдикалну) литературу — 119.¹⁰⁴

Кад се има у виду колики је значај придаван радничкој штампи, овим подацима нико није могао бити задовољан (чак ако се претпостави да је број читалаца ових листова морао бити већи од броја претплатника). Међутим, у поменутом извештају нарочито је наглашено незадовољство што „бар сваки организовани радник не прима свој орган“ — *Шивачки радник*. „Са покретањем листа ми смо се надали да ће он успети да много кога радника који је био индиферентан према организацији покрене да мисли о њој и приђе јој.“ Али, „и поред овакве замисли наше, да нам наш *Шивачки радник* помогне у борби ка нашем ослобођењу, наши другови ни из Београда ни из унутрашњости земље нису се за њега у довољној мери заложили да допре до сваког кројачког радника и раднице...“¹⁰⁵

Као што се види, за недовољно читање и распрострањење радничке штампе окривљена су искључиво руководства месних група, односно сами радници укључени у организацију. Чини нам се, међутим, да је овакав однос према радничкој штампи био резултат објективно ниске класне и друштвене свести чланства,¹⁰⁶ као и не-

¹⁰² РЦ, 15. VII 1911.

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 302, табела).

¹⁰⁵ Исто, 299-302.

¹⁰⁶ У том смислу веома је карактеристична оправка Драгише Лапчевића из 1908. године, која се односи на кројачке раднике у Лесковцу: »Чланови синдиката не прете тако усрдно социјалистичку литературу и јурналистику. Узрок: навика кафанског живота.« (Д. Лапчевић, н. д., 236—238).

довољног и у сваком случају неефикасног културно-просветног рада у радничким редовима. Ове прве чињенице било је свесно и руководство Савеза, и на њу се у разним приликама указивало; међутим, када је требало наћи начин како да се води просветна акција, како да се остваре задаци које је Савез постављао у погледу културно-просветног уздицања свог чланства — ту ситуација није била потпуно јасна. На овакав закључак упућује следећи навод из извештаја о раду у 1911. години: „Ми смо сматрали да је први задатак наше организације да чланове класно просвести и интелектуално уздигне, а да би се тај први услов постигао, без кога се не да ни замислити да једна организација може да живи и дела на ослобођењу радника од експлоатације ако јој чланови нису социјалистички васпитани, ми смо на просветну страну наших чланова много полагали. Ми смо у томе духу преко писама обраћали пажњу нашим групама да на ту страну обрате своју будну пажњу, а и сами смо лично [или] преко својих изасланика, када су обилазили све наше групе, то чинили али, и поред свега тога, у томе смо погледу мало имали успеха (подвукла Д. И.) А да бисмо друговима изашли на сусрет одакле би могли да добију шире социјалистичко сазнање, ми смо групама слали књиге да их међу члановима расподају, али је и у томе погледу било мало успеха. Уопште узев, може се рећи да се на просветној страни наших чланова није довољно радило; онда није никакво чудо што наша организација по квалитету није онаква каква треба да је.“¹⁰⁷

Не располажемо исцрпнијим подацима о раду књижнице овога савеза, која је, као што смо већ навели, основана 1904. године. Судећи по средствима која су за њу издавана, њен је рад морао бити врло скроман. На пример, на II годишњој скупштини одлучено је да се у току 1905. године „може утрошити за савезну књижницу до 30 динара“,¹⁰⁸ у току 1906. године за књижницу је утрошено свега 9,90 динара,¹⁰⁹ а 1907. још мање — 5,50 динара.¹¹⁰ Такође је морао бити веома скроман и фонда књига којима је књижница располагала.¹¹¹ У извештају са IV годишње скупштине наводе се следећи подаци: „Савезна књижница у Београду броји 124 разне поучне књиге и брошуре у вредности 37,40 динара. На читање је узето и враћено 36 комада.“¹¹² За даљи период немамо никаквих података о раду ове књижнице, што би могло да значи да књижни фонда није више ни обновљан и да је самим тим њена функција одумрла.

Један од најнепосреднијих облика рада на политичком изграђивању и класном васпитавању чланства били су зборови, конференције, разна предавања. Тај облик рада предвиђен је и синдикалним правилима, чланом 2, у коме се каже да Савез треба да „помоћу

¹⁰⁷ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 299).

¹⁰⁸ РН, 5. VIII 1905.

¹⁰⁹ РН, 3. II 1907.

¹¹⁰ РН, 2. II 1908.

¹¹¹ РН, 17. II 1907.

¹¹² Исто.

скупштина, предавања и курсева просвећује и обавештава своје чланове, да шири стручно знање“.¹¹³ А како је то у пракси изгледало?

Непосредно по оснивању синдикат кројачких радника био је веома активан у организовању конференција и других скупова кројачких радника у Београду. У току 1904. године одржано је и неколико предавања (и за организоване и за неорганизоване кројачке раднике), на којима су се у улози предавача појављивали људи из најужег вођства СРСДС и Главног радничког савеза. Када се пажљивије погледа редослед тема на предавањима, намеће се закључак да је у томе било доста система. На пример, на првој скупштини, одржаној 8. фебруара 1904. Драгиша Лапчевић је држао предавање о радничкој солидарности.¹¹⁴ Следеће предавање за које знамо одржано је 14. јуна Аца Павловић — о теми „дужности организованог радника“.¹¹⁵ Крајем новембра 1904. одржана је у Београду конференција кројачких радника на којој су на дневном реду биле две теме: 1) О раду код куће, раду на парче и осталим радовима који штетно утичу на награду радничку; 2) Појаве у покрету. О првој теми реферисао је Димитрије Туцовић, а о другој Аца Павловић.¹¹⁶ Из извештаја са ове конференције, објављеног у *Радничким новинама*, закључује се да је управа имала у плану да се на још неколико конференција расправља о оним облицима рада који штетно утичу на положај кројачких радника и на њихову синдикалну организацију.¹¹⁷ Немамо података о томе да ли је тај план спроведен у дело у целини, али је вероватно у вези с њим било и предавање које је 18. децембра одржао Недељко Дивац о теми „рад и здравље“.¹¹⁸

О сличној активности у организацијама у унутрашњости нема много података. За 1904. годину, на пример, наилази се у *Радничким новинама* на обавештење да је на збору за оснивање месне групе у Лесковцу (13. јула) говорио је Тодор П. Поповић о важности синдикалне организације,¹¹⁹ да је у Нишу 18. јула одржана конференција „на којој је друг Никола Тасић, председник месне управе, са још једним другом, објашњавао значај организације у борби радничке класе“.¹²⁰

На основу осталих расположивих података могло би се закључити да је у раду појединих месних група у унутрашњости било периода, обично краткотрајних, када су доста интензивно одржаване конференције или се чланство окупило и на други начин, а затим би наступили периоди застоја и незаинтересованости. Карактеристична су у том смислу ова два податка: Пододбор кројачких радника у Чачку, који је основан 1. јануара 1908, одржавао је у почетку конференције редовно сваког понедељка;¹²¹ Пододбор у Ужицу одржао је у периоду јануар — 20. јул 1911. године 25 конфе-

¹¹³ *Правила Савеза кројачких радника у Србији*, Београд 1906, члан 2, тачка 3.

¹¹⁴ РН, 13. II, 1904, 3.

¹¹⁵ РН, 12. VI 1904, 3.

¹¹⁶ РН, 27. XI и 4. XII 1904.

¹¹⁷ РН, 4. XII 1904, 2.

¹¹⁸ РН, 18. XII 1904, 3.

¹¹⁹ РН, 24. VII 1904, 4.

¹²⁰ Исто.

¹²¹ РН, 8. III 1908.

ренција (уз 3 опште конференције свих радника и 2 збора).¹²² Поменуто на овом месту да је организација у Ужицу почетком 1909. основала своју читаоницу.¹²³

Иначе, кроз цео овај период веома снажан покретачки мотив било је агитовање за учешће радника у првомајским прославама. Како су се у томе одазивали кројачки радници, делимично се може закључити на основу података за 1911. годину (види табелу 3).

Остаје да се још нешто каже о укључивању кројачких радника у радничке школе. Сасвим је разумљиво да детаљних података о томе нема. Једино смо у могућности да, на основу онога што смо успели да пронађемо, закључимо да се и о овом облику политичког образовања синдикално организованих кројачких радника колико-толико водило рачуна. Ево неколико података о томе. Према извештају објављеном у *Радничким новинама*, на конференцији радничке групе у Нишу, одржаној 30. новембра, „на предлог Николе Тасића уписало се у радничку школу, која се ових дана у Нишу отвара, 15 колега“.¹²⁴ Не изводећи из овога никакав закључак, подсећамо да је осипање у радничким школама у то време било веома велико. — На II годишњој скупштини Савеза кројачких радника било је речи и о потреби посеђивања радничких школа; на жалост у извештају са те скупштине налазимо о томе само једну реченицу: „Стеван Марковић опомиње чланове да посеђују радничку школу.“¹²⁵ Свакако да је реч о разним облицима радничких социјалистичких школа које су у то време организовали синдикат и партија, почев од агитаторских курсева до синдикалних и партијских школа. По једном сећању, међу слушаоцима радничке социјалистичке школе која је радила у Београду у периоду 1908—1912, од кројачких радника били су Влада Богдановић и Васа Крстић.¹²⁶ И још један, нешто конкретнији податак: почетком јула 1912. Централна управа Савеза кројачких радника и управа I месне групе у Београду основале су „једну малу школу за поверенике и најужи круг наших млађих другова“, са задатком да се упознају са социјалистичком литературом и оспособе „за добре познаваоце и агитаторе организације“.¹²⁷ На жалост, ово је дошло у невреме и вероватно је да ни ова замисао није остварена.

Треба на крају овог одељка још рећи да се не располаже свим елементима неопходним за потпуније осветљавање деловања синдикалне организације кројачких радника на класном васпитању и политичком образовању својих чланова. Не знамо, на пример, какав је био образовни ниво чланова организације. У извештајима које су поједине групе упућивале Савезу, читаво чланство разврставано је само у две категорије: писмени и неписмени. Ко је сврставан у писмене, то тачно не знамо, али је највероватније да су то претежно били радници са завршеном основном школом. На такав закључак

¹²² 1. VIII 1911.

¹²³ Стеван Игњић, Милојко Ђоковић, Венцеслав Глишић, *Раднички покрет ужичког краја*, Београд 1965, 160.

¹²⁴ РН, 18. XII 1904, 3.

¹²⁵ РН, 5. III 1905.

¹²⁶ Селма Браво, *Радничке социјалистичке школе у Србији 1903—1914. Токови револуције II* Београд 1967, 385.

¹²⁷ Извештај за 1912—1913. (*Синдикални покрет*, 323).

упућује нас чињеница да су чланство Савеза кројачких радника претежно сачињавали радници до 30 година старости. Иначе, што се тиче опште писмености, ситуација је била доста повољна. Примера ради: у Ваљеву су 1911. године 32 радника била организована и сви су били писмени; у Ужицу од укупно 25 радника (18 организованих) само двојица су била неписмена; у Краљеву сви организовани радници (9) били су писмени; у Обреновцу од укупно 9 радника (организован 1) такође су сви били писмени (према извештајима објављеним у *Радничким новинама* 1911. године).

Однос Савеза кројачких радника према питању укључивања жена-радница и ученика у синдикални покрет. — Иако немамо података за читав период, можемо без икаквог ризика закључити да је број жена организованих у Савезу кројачких радника-ца био константно мали, готово занемарљив. У том погледу карактеристичан је податак из 1906. године: кроз организацију је прошао 401 члан, од тога је жена било свега 27. Међутим у кројачком занату био је приличан број жена — на пример, 1911. године било је у Србији више од 1.600 кројачких радница (од тога 638 дамен-шнајдера, 200 шваља, 100 модисткиња — све у Београду), од којих је било организованих само 38 (види табелу 3).

Већ смо навели да је у првој години рада синдиката кројачких радника, када је његов главни задатак био да агитује за масовније укључивање у организацију, у *Радничким новинама* објављен је један начелан чланак у коме је указано на значај синдикалног организовања и жена-кројачких радница, посебно са становишта постизања јединства у покрету. Ево, да и овде цитирамо један одломак из тог чланка: „Позната је ствар да је радница уопште и јефтанија и покретнија, те је зато и опасан конкурент мушким радницама при налажењу посла и опасна сметња при вођењу борбе. Ове се последице нарочито свете кројачким радницама. У једној засебној и разгранатој грани кројачког посла, у изради женског одећа, женске су готово сасвим истиснуле мушке раднице, а заједно с тим истиснуле су мушке од утицаја на услове рада. Кад у једној радионици има више мушких него женских, тада су и наднице жена и девојака веће, јер су под заштитом мушких радника. Где у радњи преовлада женска радна снага, ту наднице бескрајно падају, уводи се прековремени рад, укратко: ствара се такво стање које од радница прави робинје које раде за багателу.“ У чланку се затим поставља питање: како да се појача отпор радница против експлоатације, и одмах се даје одговор: „Треба радити на томе да се и кројачице утишу у синдикат кројачких радника. Једино ће се на тај начин организација моћи и на њих ослонити у борби за поправку положаја својих чланова.“¹²⁸

Нема никакве сумње у то да је ово што је наведено био став тадашње управе (1904. год.) синдиката кројачких радника. Међутим, на основу грађе којом смо располагали, нисмо могли да стекнемо утисак да је овај Савез предузимао неку одлучујућу акцију да би у своје редове привукао и већи број жена-кројачких радница. Тако је, практично, једна трећина радништва у кројачкој струци за све ово време остала ван домаћаја синдикалног покрета.

¹²⁸ ФН, 13. V 1904, 2.

Док се за неактивност на овом плану могу наћи оправдања у тадашњем друштвеном положају жене, чиме је била ограничена и њена класна свест, не видимо како се може оправдати недовољна заинтересованост Савеза кројачких радника за судбину и положај ученика (шегрта). Ни у извештајима које су слале месне групе, ни у извештајима са годишњих скупштина и конгреса Савеза не налазимо готово никаквих података да је нешто предузимано да се измени положај шегрта. А да је тај положај био тежак, као уосталом, и у свим другим занатима, сведочи и већи број случајева тираисања и сурове експлоатације кројачких шегрта, о чему су у том периоду писале *Радничке новине*.¹²⁹ Међутим, у многобројним извештајима о тарифним борбама кројачких радника не може се наћи ниједан захтев за побољшање услова рада и уопште положаја кројачких шегрта. Карактеристичан је и однос Савеза према питању укључивања старијих шегрта у синдикалну организацију. Први пут је ово питање покренуто на III годишњој скупштини (1906. год.), на предлог пиротске месне групе, али је „после краће дебате“ донета следећа одлука: „Пошто питање заслужује пажњу, то се налаже новој управи да идућој главној скупштини поднесе реферат о томе питању и да се на њој донесе коначна одлука о томе.“¹³⁰ Да ли је реферат припремљен и да ли је ово питање изношено на следећој скупштини, то се из приказа IV годишње скупштине у *Радничким новинама* не види.¹³¹ Тек је I конгрес овог Савеза (1910. год.) донео одлуку да се у синдикалну организацију кројачких радника могу укључивати и ученици којима је до „ослобађања“ (тј. до полагања калфенског испита) остала само једна година. Међутим, и ова одлука је била пропраћена напоменом која је говорила да чланови скупштине нису били уверени да су добро постигли: „Примање ученика у чланство у последњој години пред ослобођење није обавезно, него је остављено управама месних група да оцене хоће ли ког ученика примити или не, и да ли би пријем био од интереса или од штете по Савез.“¹³² Каквим критеријумима су се после овога служиле поједине управе месних група када су одлучивале о пријему ученика у чланство — то не знамо. Али биће да се на то и даље мислило, јер према статистичким подацима 1911. године била су само два ученика синдикално организована (један у Београду и један у Ваљеву — види табелу 3).

Савез кројачких радника и Српска радничка социјалдемократска странка. — Будући од почетка оријентисана као борбена, чисто социјалистичка организација, синдикат кројачких радника је у свакој прилици настојао да своју активност усклади како са активношћу и програмским начелима целокупног социјалистичког радничког покрета у Србији тако и са активношћу Социјалдемократске странке. У вези с тим, све управе Савеза настојале су да утичу на чланство организације да ступа у редове Социјалдемократске странке. Тако је и један делегат на II годишњој скупштини Савеза (Маринко Живковић) предложио да чланови

¹²⁹ Више таквих примера злостављања кројачких шегрта наводи, према *Радничким новинама*, Павле Павловић у својој књизи *Шегртка омладина у Србији 1901-1928*, Београд 1952. 33-37.

¹³⁰ РН 16. III 1906.

¹³¹ РН 17. II 1906.

¹³² РН 1. IV 1910.

Савеза буду и чланови Социјалдемократске партије.¹³³ За време штрајка кројачких и обућарских радника Официрске задруге у Београду, у пролеће 1905. акцијом је, у ствари, руководила партија. Међутим, и поред агитације, већина чланова Савеза кројачких радника остајала је изван партије, што се може делимично видети и из следећег прегледа*:

МЕСНА ГРУПА	Број синдикално организованих радника	Број чланова партије	На који се период односи
Јагодина	10	март	март 1911.
Ваљево	32	8	јануар - април 1911.
Обреновац	8	4	средином 1911.
Зајечар	24	2	октобар 1911.
Параћин	8	4	октобар 1911.
Краљево	9	1	октобар 1911.
Ужиге	19	3	31.октобар 1911.

Очигледно, став заузет на II конгресу Савеза кројачких радника (одржаном почетком 1910) — да Савез своје чланове „чини свесним и убеђеним социјалдемократима“ (према *Радничким новинама*, бр. 18, од 11. фебруара 1910) — није имао нарочитог ефекта.

У Извештају о раду Савеза у 1911. години указано је да се Закон о радњама, „који садржи заштите и осигурања за нас“, не спроводи „само зато што је буржоазија у надмоћности у парламенту [...] тако да се и оно мало осигурања што је предвиђено у закону изиграва [...] А да би се, пак, успело да задобије заштитно радничко законодавство, потребне су најчешће везе са нашом партијом и помагати је у свакој акцији њеној, а за наш Савез је веза са партијом потребна толико више уколико ми нисмо у стању да преко организације укинемо к у ђ н и р а д, него само законском забраном“. На крају, позван је сваки радник и радница „да поред свог Савеза у толикој истој мери пригрли и своју социјалистичку партију“.¹³⁴ Међутим, ни после овога позива није се повећао број синдикално организованих кројачких радника који су истовремено били и чланови Српске социјалдемократске партије, а после балканских ратова овај однос се само још погоршао.

Међународне везе Савеза кројачких радника. — Да кажемо неколико речи и о сарадњи Савеза кројачких радника са синдикалним организацијама у иностранству.

¹³³ РН 12, III. 1905.

* Овај преглед сачињен је на основу података објављених у *Радничким новинама* 1911. године. Међутим, постоји озбиљан разлог да се посумња у тачност тих података; то је зато што су у току ове године за три места (Ужице, Обреновац и Ваљево) објављени сасвим различити резултати. Тешко је поверовати да су у сва три случаја за релативно кратко време настале толике разлике и у броју чланова синдикалне организације и у броју чланова партије.

¹³⁴ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 317).

Од 1908. године Савез кројачких радника је члан Интернационале савеза кројачких радника. Захваљујући томе, чланови Савеза који су одлазили на рад у друге земље примани су од тамошњих синдикалних организација као њихови редовни чланови и „добилијако помоћи тако исто им се излазио у сусрет у налажењу рада“. За време штрајка у Београду почетком 1911. Интернационала савеза кројачких радника послала је помоћ у износу од 8.000 марака, „и то у време када је наша каса била на измаку“.¹³⁵

У овом периоду Савез кројачких радника није учествовао на међународним конференцијама, осим што је 1909. године упутио свог делегата на конгрес Угарског савеза кројачких радника.

На III конгрес Савеза кројачких радника позвани су представници синдикалних организација кројачких радника Бугарске, Босне и Херцеговине, Хрватске, Угарске и неколико оближњих места преко Саве и Дунава.

Са Савезом Шивачких радника (фракција „тесних“) Бугарске закључен је посебан уговор 15. августа 1911, којима су регулисана права радника који прелазе из једног савеза у други, као и нека друга питања у области међународне сарадње и солидарности. Нарочито је карактеристична одредба уговора под тачком 2, која гласи: „Оба савеза су дужна да дају најширу помоћ у времену штрајка, локаута и бојкота. Старајући се свим силама да спрече долазак штрајкбрехера од своје стране, изјављују најпунију солидарност у борби.“¹³⁶

Наш Савез је упутио свог делегата на IV конгрес Савеза шивачких радника (фракција „тесних“) Бугарске, који је одржан 27.—28. марта 1912. године.

Поводом учесталог досељавања у Србију неорганизованих радника из Угарске, Централна управа Савеза кројачких радника одлучила је (на седници од 13. марта 1912.) да предузме мере ради организовања ових радника у местима из којих долазе, „тако да кад овамо дођу, буду организовани и буду другови у борби“. У том циљу ступило се у писмену везу са синдикалним организацијама у Земуну, Панчеву, Митровици и Новом Саду, а 8. маја 1911. одржана је у вези с овим питањем прва конференција у Земуну. Са истим задатком Савез је слао свог делегата у Нови Сад 17. јуна исте године. Поред овога, непрекидно су одржаване и писмене везе, па је очекиван потпун успех ове акције. Међутим, започета сарадња прекинута је почетком јесени због објаве мобилизације.¹³⁷

б) Тарифне борбе и штрајкови кројачких радника

Економски положај и услови рада кројачких радника. — Питање економског положаја кројачких радника у овом периоду може се посматрати из више аспеката. На пример: какве су биле зараде кројачких радника у односу на раднике у

¹³⁵ Исто, 313.

¹³⁶ Исто, 318-319.

¹³⁷ Извештај за 1912-13 (*Синдикални покрет*, 322).

осталим струкама; колико су износиле кројачке наднице у развијенијим центрима а колико у мање развијеним; какав је био материјални положај кројачких радника у односу на опште економске прилике у Србији овога времена; итд.

Чињеница је да кројачки занат — ако се као критеријум за упоређивање узме цена једне наднице — спадао међу боље плаћене. Покажемо тај однос на неколико примера из година за које има највише података (из *Радничких новина*, види табелу 5).

Године 1909. у Шапцу је надница кројачког радника износила просечно 2 — 5 динара за радно време од 10 — 12 часова. Исту висину наднице остварили су и дрводељски радници, али за радно време од 10 часова. Код свих осталих радничких струка висина наднице била је нижа.¹³⁸

У Пожаревцу кројачка надница 1909. године кретала се од 1,50 до 4 динара за радно време од 10 — 12 часова. Ни код једног другог радничког занимања горња граница наднице није достигала 4 динара.¹³⁹

Године 1911. у Ужицу најнижа кројачка надница износила је 0,35, највећа 4 динара; радно време било је 10,5 часова.¹⁴⁰ Међутим, у току ове године положај кројачких радника се побољшао, па се надница попела на 0,50* до 5 динара, а радно време смањено на 10 часова. У осталих занимања у овом граду наднице су углавном биле ниже, а радно време дуже.¹⁴¹

Табела 5.

ПОДАЦИ О НАДНИЦАМА И ДУЖИНИ РАДНОГ ВРЕМЕНА КРОЈАЧКИХ РАДНИКА — НА ОСНОВУ ИЗВЕШТАЈА ОБЈАВЉЕНИХ У РАДНИЧКИМ НОВИНАМА

М Е С Т О	Година	Надница у динар.	Р а д н о време (у часов.)
Ваљево	1907.	1,80	12
Шабац	1909.	2—5	10—12
Чачак	1909.	1,80	неогранич.
Пожаревац	1909.	1,5—4	12—14
Ужице	1909.	0,50—2,70	?
	1911. (новембар)	0,50—5	10
	1911. (август)	2—4	10
Обреновац	1911. (октобар)	2—4	16
Зајечар	1911.	?	13
Ваљево	1911.	?	10
Јагодина	1911.	?	10

¹³⁸ РН 5. IX 1909.

¹³⁹ РН 19. IX 1909.

¹⁴⁰ РН 15. VII 1911.

¹⁴¹ РН 5. XI 1911.

*) Ово су вероватно, биле наднице шегрта у последњој години.

У Обреновцу кројачки радници постигли су 1911. године висину наднице од 2—4 динара, али је радно време трајало 16 часова.¹⁴²

Како су цене надница од места до места биле веома различите (нису ли, ипак, ове разлике зависиле и од посебних побуда или субјективних процена оних који су слали податке Савезу и штампи), кројачке наднице су у просеку спадале у највеће, док је радно време било краће него у другим занатима. На ово је, вероватно, утицала све већа потражња кројачких производа на штету терзијске и абацијске робе, о чему речито говори и овај цитат из извештаја Синдикалног већа у Ваљеву за период јануар - април 1911. године, којим се указује на посебно повољан положај кројачког заната: „Привредне прилике ове гране рада из дана у дан напредују због опадања терзилука и абацилука, јер се увећава рад.“¹⁴³

Међутим, задржавање на овом поређењу могло би да наведе на врло једностране закључке. Наведене цене надница остварили су углавном они радници који су радили за надницу, док су зараде радника који су радили на парче и код своје куће сигурно знатно биле мање. Поред тога, на пример, 1904. године просечна надница кројачког радника износила је 0,58 динара за радно време од 13—18 часова.¹⁴⁴ у Власотинцима 1912. — 1 динар,¹⁴⁵ у Пожаревцу 1912. — 1,50 динара.¹⁴⁶ Најзад, постојале су разлике у зарадама и у истом граду (док нису установљене тарифе). Примера ради, 1905. године у Београду кројачки радници који су радили у бољим радњама могли су да зараде недељно 20—30 динара (за 12-часовни радни дан), али је већина радника остварила недељну зараду од 12—18 динара.¹⁴⁷

Нису биле ретке и аномалије као у овом примеру: У Ваљеву је у октобру 1904. године просечна надница кројачког радника била 2 динара, па су *Радничке новине* уз тај податак напоменуле да је положај ових радника јадан.¹⁴⁸ Међутим, три године касније, 1907, када су цене животних намирница сигурно биле знатно веће него 1904, кројачка надница у Ваљеву износила је у просеку 1,80 динара.¹⁴⁹

Такође треба имати на уму и то да кројачки радници нису увек имали посла; често су налазили периоди краће или дуже незапослености. Било је година када поједини кројачки радници нису имали посла по 3—4 па и више месеци. Драгиша Лапчевић, пишући о положају радника у Нишу у првој деценији XX века, на једном месту наводи: „Беспослица траје од Божића до марта, и иначе преко године; укупно: просечно 4 месеца.“¹⁵⁰ У Крагујевцу у току 1908. године за кројачке раднике, периодична беспослица трајала је 3½ — 4 месеца, а 1907. године беспослица се појачала и у оним данима кад има иначе увек доста рада. То је дошло „услед мутних спољних политичких прилика наше земље“.¹⁵¹ Код других заната овако дуге незапослености углавном није било.

¹⁴² РН 7. XI 1911.

¹⁴³ РН 4. и 6. VI 1911.

¹⁴⁴ Исто.

¹⁴⁵ Извештај за 1912-1913 (*Синдикални покрет*, 328).

¹⁴⁶ Исто.

¹⁴⁷ РН 19. IV 1905.

¹⁴⁸ РН 20. X 1904, 2.

¹⁴⁹ РН 2. VIII 1907.

¹⁵⁰ Д. Лапчевић, н. д., 236-238.

¹⁵¹ *Радник* 17. I 1909.

Ако се сви ови елементи узму у обзир, може се закључити да је већина кројачких радника у Србији била у положају који је био сличан положају радника других струка.

О положају кројачких ученика (шегрта) — у погледу награда, родног времена и осталих услова рада — исцрпних података нема; међутим, и на основу оскудних података може се са сигурношћу закључити да је њихово радно време, по правилу, било знатно дуже од радног времена које је важило за раднике. Узме ли се уз то као непосредна чињеница да је положај кројачких ученика био у целини изразито неповољан, не може се избећи утисак да је овај део радничке класе био неправедно запостављен у тарифним и другим борбама вођеним ради побољшања материјалног положаја и услова рада кројачких радника.

Ниске наднице, односно мале зараде за дуг и напоран рад, веома лоши радни и хигијенски услови, незаштићеност на послу, необезбеђеност егзистенције за време краћих или дужих периода незапослености, у изнемоглости и болести и потпуна потчињеност послодавцу — то је, уз општу незапосленост и велику конкуренцију радне снаге, била реалност српског пролетаријата у првој деценији XX века. У ту општу слику уклапали су се и кројачки радници, с тим што су у неким местима и код неких послодаваца услови могли бити нешто сношљивији или нешто гори од просека, али су у целини били врло неповољни.

Први задатак и основни мотив за акцију, као и свих других синдикалних организација Савеза кројачких радника била је борба за поправљање оваквог положаја. Доносећи информацију о оснивању месне групе кројачких радника у Крагујевцу, лист *Радник* је, поред општих циљева организације који су били садржани у синдикалним правилима, истакао основне задатке које има овај синдикат у организовању и вођењу тарифних борби: „Регулисати услове рада једном т а р и ф о м најважније је питање што има да реши један синдикат. А ту на решавање долазе ова питања: утврдити минималну дневну зараду; утврдити зараде од појединих изграђених комада. На ово треба да пристану сви послодавци. Регулисати време рада [...] Регулисати недељни, ноћни рад, као и сваки прековремени рад! Сва се ова питања могу успешно решавати једино преко синдиката.“¹⁵¹

Припремајући се за тарифне борбе, Савез кројачких радника је још у почетку свог деловања у оквиру београдске месне групе организовао „читав низ предавања“ за зимску сезону 1904—1905, на којима, како је најављивљено, „другови ће стећи правилна мишљења о многим важним питањима, упознаће се са начинима и циљевима борбе и снабдеће се знањем, које је за вођење борбе тако потребно“.¹⁵² Овај низ предавања започео је Димитрије Туцовић излагањем о негативним странама кројачког рада код куће, рада на парче, ноћног рада, дечјег и женског рада, трук-система и осталих сличних облика рада који штетно утичу на материјални положај радника, као и на синдикални покрет. Том приликом усвојена је резолуција о раду

¹⁵² РН 4. XII 1904, 2.

¹⁵³ Исто.

код куће, у којој се истиче да овај рад „по самој својој природи и свима својим штетним утицајима удаљује и отуђује те раднике од синдиката и политике радничке организације и осталих организованих радника, те ти радници газе заједничке уговоре између организације и послодаваца“. Имајући ово у виду, Савез кројачких радника ставља себи у задатак да се заједно са Српском социјалдемократском странком бори да се рад код куће законом забрани.¹⁵³

Дакле, и пре почетка тарифних борби, знало се у чему је главна опасност по успех акција организованих кројачких радника. Помену-та резолуција требало је да се благовремено укаже на ту опасност и да подстакне на већу активност у придобијању за синдикални покрет и оних радника који су радили у сицу. Чини нам се да је ефекат био супротан, јер ови радници нису могли имати симпатија према синдикату који је тежио да се рад код куће законски забрани.

Касније, у току вођења тарифних борби, искрснуће још једна тешкоћа. Наиме, кројачки послови су били врло различити, различито су плаћани, због чега није било могуће установити јединствену тарифу.

Хронолошки преглед тарифних борби и штрајкова кројачких радника. — Као што смо рекли, убрзо по оснивању почео је Савез кројачких радника тарифну борбу. Међу члановима организације владало је расположење да се с тим што пре почне. И централна управа је за то имала јак разлог, јер су тарифне борбе биле најефикасније средство за масовније окупљање и политичку активизацију радништва.

Као што ћемо касније видети, у вези са тарифом кројачки радници су постављали три основна захтева: повећање надница, побољшање радних услова и регулацију односа између радника и послодавца. У процесу борби искрснуће још, као такође важно питање, захтев за признавање радничке организације.

Почетак организованог тарифног покрета кројачких радника пада у пролеће 1905. године. Почело се тако што је 20. марта, на позив Савеза, у Београду одржана конференција кројачких радника на којој су утврђени принципи и тактика у вођењу борби. Наиме, том приликом усвојен је закључак да је најефикасније средство борбе кројачких радника за поправку свога положаја — закључивање колективних уговора. Овим уговорима, наглашено је, морају се регулисати зараде (на основу поднетих ценовника) и радно време (неопходно је завести 10-часовни радни дан). Истовремено дато је упозорење да се не улази неприпремљено у штрајкове; зато је неопходно старати се „пре свега о снажењу организације, и терен који је потребан за борбу при тарифном покрету добро припремити, као и сва средства при преговорима и интервенцијама употребљавати да би се могао избећи штрајк, који треба да служи као последње средство“.¹⁵⁴

Припремајући се за почетак планиране акције, Савез је неколико дана касније преко *Радничких новина* (26. марта 1905.) скренуо пажњу кројачким радницима из унутрашњости да не долазе у Београд ради запошљавања, јер се „ове сезоне мора водити јак покрет за побољшање награда и услова рада, морају се извојевати тарифе, и стога пијацу рада (у Београду — прим. Д. И.) не смемо претовари-

¹⁵⁴ РН 23. III 1905.

¹⁵⁵ РН 26. III 1905.

вати“. Апелујући на класну солидарност радника, у овом упозорењу се даље истиче: „Другови из унутрашњости су дужни овај покрет помагати морално, а ако буде потребно — и материјално.“¹⁵⁵

•
•

А сада да видимо како су текле тарифне борбе. Ради боље прегледности, послужимо се хронолошким принципом.

Година 1905. — Прва акција ради побошаља услова рада кројачких радника покренута је у Београду у пролеће 1905. године. Радници и радионици Марка Петронијевића поднели су послодавцу ценовник и олуномоћили управу Савеза да ступи у преговоре с њим Пошто он није прихватио тарифу, његових 10 радника ступило је штрајк. После пет дана послодавац је потписао тарифу, која је, поред ценовника, садржала и ове одредбе: 1) првенствено се на рад узимају организовани радници; 2) исплата се врши суботом; 3) отказ се подноси 15, односно 8 дана раније; 4) тарифа важи од 1. марта 1906. године. Потписивањем ове тарифе штрајк је окончан и радници су се вратили на посао.¹⁵⁶

У исто време док је овај штрајк вођен (крајем марта), захтев за поправку свог положаја поднели су и кројачки радници у Официрској задрузи у Београду. На тај корак натерали су их разних шикарирања, закидања од зараде, непридржавање ценовника (који је задруга израдила), тако да је њихова просечна недељна зарада износила свега 15 динара. У време подношења овог захтева, у Официрској задрузи већ је избио штрајк 45 радника обућарске радионице (7. марта). Повод је био: отпуштање с посла двојице „свесних радника“ и неприхватање тарифе. Неколико дана после објављивања штрајка обућарских радника, управи Официрске задруге предали су тарифу и радници кројачке радионице.

Поред ценовника тарифа је садржала и следеће захтеве:

1. да Задруга даје посао само радницима организованим у Савезу кројачких радника;
2. да набавља раднике искључиво преко Савеза;
3. да се исплата зараде врши суботом, до 6 часова увече, у готовом новцу без одбитака, тачно по ценовнику;
4. да се обављени предати послови не могу враћати на поновни рад, односно да се евентуалне поправке посебно плаћају према ценовнику;
5. да се укину све казне, и да се убудуће не могу изрицати и наплаћивати од радника.

Управа Официрске задруге одбила је ове захтеве, изјавивши при том да неће да чује ни за какву тарифу. На то је 38 кројачких радника објавило штрајк који је почео 28. марта 1905. године.¹⁵⁷ У почет-

¹⁵⁶ РН 26. и 30. III 1905; РН, 16. III 1906 (извод из записника са III редовне скупштине Савеза кројачких радника; у њему се наводи да је у штрајку учествовало само 6 радника).

¹⁵⁷ У изводу из записника са III редовне скупштине Савеза кројачких радника наводи се да је у штрајку учествовало 38 кројачких радника (РН 16. III 1906). Међутим, у *Радничким новинама* 3. марта 1905, у обавештењу о тарифи коју су кројачки радници поднели управи Официрске зграде, наводи се број 37. За овај други број определили се и Вук Винавер, *Sindikalnoštrajkački pokret u Srbiji (1903-1910) Istorija XX veka*, VI, Beograd 1964, 24.

ку оба синдиката и Главни раднички савез били су против овог штрајка — због неповољних финансијских прилика; међутим, кад је штрајк почео, они су преузели руковођење њиме. Тако је почела дуга и веома драматична борба, чији је исход био од великог значаја за даљи развој целокупног покрета организоване радничке класе у Србији.

Критичан моменат за овај штрајк наступио је онда кад је министар војни одлучио да на рад у Официрску задругу упути војнике, који би имали да одиграју улогу штрајкбрехера. Од тог тренутка штрајк радника Официрске задруге излази из оквира уско професионалне борбе и прераста у политички догађај ширих размера. Против наредбе војног министра оштро су реаговале *Радничке новине* у ванредном издању од 4. априла 1905. а овом расположењу придружила се сутрадан и *Политика*, указујући да се предузета мера (министар војног) не заснива на закону.

У насталој веома деликатној ситуацији одговорност за успех штрајка преузима Српска социјалдемократска странка, на чији је позив 10. априла одржан велики раднички збор (о коме је у *Радничким новинама* објављен уводник под насловом „Један победни збор“.) Саслушавши потресни говор Драгише Лапчевића, велика маса београдских радника (преко 6.000 — према *Радничким новинама*, око 3.000 према *Политици*) изразила је на збору пуну солидарност са штрајкачима и спремност да им помогне у њиховој привредној борби. Уједно су осуђени покушаји полиције да прогони штрајкаче, као и наредба министра војног, за коју је у закључцима збора речено да је „противзаконита и антидржавна“. (Пре збора повучена је наредба о употреби војске у привредним пословима и војници су повучени из Официрске задруге.)

Пошто је штрајкачима требало хитно пружити материјалну помоћ, *Радничке новине* (у броју од 14. априла) објавиле су обавештење да се прилози у корист штрајкачког фонда кројачких радника скупљају у свим радионицама. У истом броју *Радничких новина* упозорени су радници у унутрашњости да се не дају врбовати од „агената“ које шаље Официрска задруга („Нека ни један кројачки радник не долази у Београд за време штрајка, већ да буде солидаран са штрајкачима“). Судаћи по саопштењу управе Савеза кројачких радника (објављеном у *Радничким новинама* од 30. априла 1905), кројачки радници у унутрашњости били су, бар у почетку, солидарни са својим друговима и за све време трајања штрајка „ни један радник из унутрашњости није се појавио у Београду“.

Пошто управа Официрске задруге није хтела да изађе у сусрет захтевима штрајкача, 1. маја је одржан збор кројачких радника у Београду (на коме је опет говорио Драгиша Лапчевић.) У резолуцији усвојеној на збору закључено је да је „штрајк у Официрској задрузи оправдан и неминован“. Зато је одлучено: да се штрајк настави с двоструким напорима; да се солидарност кројачких радника у Београду и унутрашњости одржи и даље у најпунитој мери; да се према свакоме ко би рушио ову солидарност поступи као са издај-

¹²⁸ Остали извори за штрајк кројачких радника у Официрској задрузи: *Радничке новине*: 26. III 1905, 2; 30. III 1905, 2-3; 6. IV 1905; 9. IV 1905; 10. IV 1905, 1-3; 12. IV 1905; 14. IV 1905, 2-4; 27. IV 1905; 30. IV 1905, 3-4; 7. V 1905; 11. V 1905; 14. V 1905; 28. V 1905; 1. VI 1905; 23. VII 1905; *Радник* 12. V 1905; *Политика* 5 IV 1905; 10. IV 1905 (додатак редовном броју); 9. IV 1905; 10. IV 1905; 11. IV 1905; 21. IV 1905; 27. IV 1905; 29. IV 1905; 1. V 1905; *Синдикални покрет*, 276-278; В у к В и н а в е р, н. н., 24-25.

ником; да се ода признање Савезу кројачких радника на досадашњем коректном држању у вођењу штрајка и да се овласти да и даље води штрајк према свом нахођењу.

Да би осујетио намеру управе Официрске задруге да ангажује раднике у другим местима или да послове даје власницима радњи, Савез кројачких радника спровео је и неколико бојкота над радницима—штрајкбрехерима (углавном из унутрашњости) и послодавцима који су примали посао од задруге.

Најзад, почетком маја, шест недеља после објављивања штрајка, управа Официрске задруге пристала је на захтеве штрајкача. Тим поводом кројачки радници Официрске задруге одржали су још један збор 6. маја 1905. године, на коме су констатовали „да је штрајк завршен тиме што је Официрска задруга испунила радничке захтеве“. Истовремено, они су одали признање на пруженој материјалној и моралној помоћи: Савезу кројачких радника, Главном радничком савезу, свим радничким организацијама и организованим радницима, Српској социјалистичкој странци и *Радничким новинама*.

Ово је био први дужи штрајк кројачких радника и прва њихова велика победа, која је остварена захваљујући помоћи целе радничке класе. Без те помоћи сами штрајкачи нити би издржали дужу борбу нити би се вратили на посао као победници. Довољно је само напоменути да су они, поред снажне моралне подршке, за време штрајка добијали и свакодневну „штрајкачку потпору“ од синиката.

Изгледа, међутим, да су неки кројачки радници у Официрској задрузи све ово брзо заборавили. Они су дозволили да подлегну разним свесно ширеним интригама, што је разбило јединство и слогу међу њима, услед чега је већина до краја године напустила организацију.¹⁵⁹

У августу 1905. године ступили су у штрајк кројачки радници у радњи Јована Ђорђевића у Врању. Повод је, према писању *Радничких новина*: слабо плаћање и неучтиво понашање послодавца.¹⁵⁹ Није нам познато колико је радника учествовало у овом штрајку, колико је он трајао и како се завршио.

Крајем октобра ове године истовремено су поднете тарифе послодавцима у Нишу¹⁶⁰ и Лесковцу. Пошто послодавци нису хтели да потпишу тарифу, у оба града је избио штрајк, и то — како наводи Драгиша Лапчевић — у Нишу 25. октобра а у Лесковцу 3. новембра. У оба случаја на челу штрајка стајале су синдикалне организације кројачких радника.

У штрајку у Лесковцу учествовало је 48 радника. Пошто су послодавци игнорисали синдикалну организацију и одбили да с њом преговарају, радници су (на своју руку) отворили сопствену радионицу и у њој примали поруџбине. Штрајк је трајао 36 дана, а окончан је 9. децембра — победом радника. Послодавци су били приморани да потпишу тарифу коју им је поднела синдикална организација. По овој тарифи знатно је повећана наплата и побољшани су услови рада.¹⁶¹

¹⁵⁹ РН 13. VII 1905.

¹⁶⁰ У Нишу је месна група крајачких радника и пре овога догађаја постигла један запажен успех: четворица послодаваца потписали су тарифу коју је она поднела.

¹⁶¹ РН 29. X 1905; 2. XI 1905; 5. XI 1905; 9. XI 1905; 19. XI 1905; 7. XII 1905; 16. III 1906; Д. Лапчевић, н. д., 243-244.

Штрајк кројачких радника у Нишу трајао је 107 дана, а вођен је упоредо са штрајком обућарских радника. У њему су учествовала 32 радника. Они су за време штрајка отворили своје радионице. Послодавци, који су у данима штрајка држали заједно и свакодневно конферисали, најзад су 8. фебруара 1906. потписали тарифу. Њоме је радно време од 14 сведено на 11 сати, награда повећана 20⁰/₀,¹⁶² а поред тога регулисано је и питање исплате зараде, отказа рада и начина „изравњавања несугласица“ између радника и послодавца; и, најзад, послодавци су се обавезали да ће првенствено узимати на рад синдикално организоване раднике и да ће их увек тражити преко синдиката.¹⁶³

Успешном завршетку штрајкова у Лесковцу а нарочито у Ниш, много је допринела и помоћ коју је штрајкачима пружио Савез кројачких радника. Управа Савеза је у ова места два пута слала свог председника са задатком да „да друговима савета и да им пружи потребна упутства“.¹⁶⁴ Председник Савеза кројачких радника Лаза Јовин водио је лично преговоре с послодавцима у Нишу, и у његовом присуству је и тарифа потписана. Поред ове чисто инструктивне помоћи, Савез је пружио и велику материјалну подршку штрајку у Нишу. Укупно је из савезне благајне за вођење овог штрајка издато 1.080,95 динара, а овој суми додато је и 116,20 динара од добровољних прилога.

Разуме се, исход штрајкова у Нишу и Лесковцу зависио је увелико и од солидарности радника—штрајкача, која је „била савршена“, изузев „неколико несвесних радника који су пристали да врше послодавцима срамну службу штрајкбрехнера“.¹⁶⁵

У току 1905. године долазило је до мањих сукоба између организованих радника и послодавца, у којима је организација такође посредовала. Објављени су и бојкоти појединих послодавца (у Београду, Нишу, Ваљево, Лесковцу и неким другим местима).¹⁶⁶ У већини случајева бојкоти су завршавани успешно. (Драгиша Лапчевић наводи један бојкот у Нишу којим се није ништа постигло: „Бојкотован послодавац Мих. Поповић 1905. због рђавог понашања према радницима. Без успеха.“)¹⁶⁷

С обзиром на позитиван исход штрајкова у Београду и Лесковцу и на добро вођену штрајкачку акцију у Нишу (где ће се штрајк успешно завршити тек почетком 1906), година 1905. може се означити као веома успешна, па и преломна, у развоју тарифног покрета кројачких радника. Постигнути успеси били су толико значајни што су дошли у време када је за даље ширење и јачање синдикалног покрета међу кројачким радницима било веома важно манифестовати његову снагу у првим предузетим акцијама.

1906. године тарифни покрет је настављен с променљивим успехом. Највише акција предузимано је у Београду. Прво су у пролеће поднете тарифе двома радњама за поруџбину: прва је била Ж. Лазаревића и Т. Јовановића, а друга Јордана Бунушевца. Тарифе су потписане без штрајка, и њима су делимично регулисани односи између послодавца и радника, а и зараде су нешто повећане.

¹⁶² Д. Лапчевић, н. д., 236.

¹⁶³ РН 2. XI 1905; 9. XI 1905; 14. XII 1905; 21. I 1906; 18. II 1906.

¹⁶⁴ РН 16. III 1906.

¹⁶⁵ Исто.

¹⁶⁶ Исто.

¹⁶⁷ Д. Лапчевић, н. д., 236.

Ове тарифе требало је да важе једну годину; међутим, радња Ј. Бу-
нушевића обуставила је рад, па је тиме престала да важи тарифа
која се на њу односила.¹⁶⁸ Тарифа закључена 1905. године са рад-
њом Марка Петронијевића продужена је за још годину дана.¹⁶⁹

Закључена је тарифа са двома конфекцијским радњама, нај-
већим у Београду: то су били Мандиловић и Х. Хазановић. Иако су
новим тарифама зараде радника само незнатно повећане, њихово за-
кључивање представљало је леп успех, јер је прихваћен захтев да
у овим радњама посао могу добити само организовани радници. По-
ред овога, било је необично важно и то што тек од две акције кон-
фекцијски радници почињу да се све више интересују за рад син-
дикалне организације и да се у њу укључују.¹⁷⁰

Што се тиче радника запослених у Официрској задрузи, они су
својим држањем увелико компромитовали победу извојевану у дра-
матичном штрајку 1905. године. Наиме, већина ових радника је по-
сле штрајка престала да се интересује за Синдикалну организацију
— „ваљда из уображења да им је сад исувише добро, па да би био
грех да се тражи нешто више“. Ова индиферентност радника била
је разлог што нова тарифа у Официрској задрузи није ни подношена
у току 1906. године. Међутим, Савез се и те године супроставио
Официрској задрузи — само из других разлога. Реч је о бојкоту
новоотворене радионице за цивилни посао, — „у којој је управник
намеравао да цене за израду убије и да плаћа колико он сам нађе
за сходно“.¹⁷¹

И у местима у унутрашњости Савез кројачких радника је у току
1906. године учествовао у више акција тарифног покрета, од којих
ћемо поменути неколико најкарактеристичнијих.

У Крагујевцу је бојкотована радња Илије Добреска. Разлог је
био: отпуштање оних радника који су учествовали на првомајској
прослави. На овакву одлуку послодавца сви радници (њих седам)
одговорили су напуштањем посла.¹⁷²

У Крушевцу је такође бојкотована једна радња; пошто посло-
давац није хтео да на захтев организације отпусти једног бојкотованог
радника, сви остали су напустили посао.¹⁷³

У Неготину, због великог шиканирања, радници су напустили по-
сао код Димитрија Пападопулоса, и организација је радњу бојкото-
вала. Међутим, пошто је ово била једина кројачка радња, радници
су били принуђени да оду из Неготина, што је довело до обуставе
рада организације.¹⁷⁴

У Врању је у једној радњи поведен штрајк „због неправилне
поделе посла између парчетара и погођеника. Штрајк је пропао због
рђавог руковођења од стране месне управе“.¹⁷⁵

И у Ваљеву је пропао штрајк који су повели радници запослени
у филијали Официрске задруге. Они су напустили посао да би се
изборили за повишење зараде. Међутим, доласком штрајкбехера њи-
хов захтев је пропао. У штрајк су ступили и радници запослени у
једној приватној радњи у Ваљеву; разлог је био одбијање послодав-

¹⁶⁸ РН 16. III 1906; 17. II 1907.

¹⁶⁹ РН 17. II 1907.

¹⁷⁰ Исто.

¹⁷¹ Исто.

¹⁷² Исто.

¹⁷³ Исто.

¹⁷⁵ Исто.

ца да потпише тарифу, због чега су свих 5 радника напустили рад. „Штрајк је трајао дуже време, али због рђавог вођења од стране месне управе није се успело.“¹⁷⁶

Пододбор кројачких радника у Ужицу бојкотовао је једног послодавца зато што је примио на посао двојицу бојкотованих радника.¹⁶⁸

У Алексинцу бојкотован је један послодавац због бруталног понашања према једном раднику.¹⁷⁹

У Књажевцу су 3 радника у радњи Милана Мишића ступила у штрајк зато што један радник није хтео да се учлани у организацију а послодавац је одбио да га на захтев месне групе отпусти. Штрајк је пропао а штрајкачи се нису вратили на посао.¹⁸⁰

Према већини наведених примера може се закључити да је после изванредних успеха 1905. године, тарифни покрет кројачких радника почео да постепено губи стечене позиције због непотребних неуспеха. Разлоге ових неуспеха треба, пре свега, видети у неприпремљености и невештом вођењу појединачних акција, а исто тако и у непотребном расипању свега на штрајкове и бојкоте који су за повод имали нека мање значајна начелна питања. Сигурно су на овакав развој догађаја увелико утицали први успеси, на основу којих се, помало наивно, поверовало да се бојкотом и штрајковима могу решити сви проблеми, без обзира на услове у којима се они воде. А ако је ово тачно, кривицу за то сноси и Савез што није благовремено ништа ефикасно предузео.

1907. година значајна је за развој тарифног покрета међу кројачким радницима по штрајку у Лесковцу, који је означен као „један од највећих и најдуготрајнијих штрајкова што га је (до тада) имао Савез кројачких радника“.¹⁸⁴ Штрајк је објављен 1. а почео је 12. јануара¹⁸² због одбијања послодавца да потпише нову тарифу. Поред захтева за повишењем зараде, новом тарифом је тражено да се радници доводе на посао искључиво преко синдикалне организације; затим, да се посао равномерно дели на парчетаре и погођене раднике; да се радно време скрати на 10 часова; да се спорови између радника и послодавца решавају посредством изборног суда (у који би ушли: 2 радника, 2 послодавца и ревизор Савеза кројачких радника); да се Први мај сматра празником; да се забрани рад недељом и прековремени рад; да се исплата зарада врши сваког петка од 17 до 18 часова; да се укине рад на сицу; и да сав прибор за обављање посла даје послодавац. У ствари, радници су хтели да откажу тарифу из 1906. године која је имала доста празнина иако је била извојевана штрајком вођеним крајем 1905. године.

На два захтева радника с позивом на потписивање нове тарифе послодавци су одговорили да пристају на преговоре — али с оним радницима које они сами (тј. послодавци) буду изабрали. Радници су на то одговорили штрајком. У почетку у штрајк су ступила 54 рад-

¹⁷⁶ Исто.

¹⁷⁷ Исто.

¹⁷⁸ С. Игњић, М. Ђоковић, В. Глишић, н. д., 104.

¹⁷⁹ РН 17. II 1907.

¹⁸² Исто.

¹⁸¹ РН 4. III 1908.

¹⁸³ РН 11. I 1907. — Д. Лапчевић наводи да је штрајк почео 3. јануара (н. д., 243-244), а В. Винавер — 2. јануара 1907. (н. н.):

ника,¹⁸³ али се тај број у току борбе, која је трајала 5 и по месеци, мењао — наиме, неки послодавци су после два месеца, 3. марта 1907, пристали на нову тарифу).¹⁸⁴

Штрајк је завршен 20. јуна 1907. године неуспешно по раднике. На њега је утрошено око 3.000 динара. Према оцени Драгише Лапчевића, штрајк је „пропао услед прекидања помоћи“.¹⁸⁵ Међутим, у извештају са V годишње скупштине Савеза кројачких радника, објављеном у *Радничким новинама*,¹⁸⁶ овај разлог је прећутан, али је зато указан она неке дубље узроке због којих је лесковачки штрајк пропао. „Тај штрајк, који је првобитно био чисто економске природе — каже се у овом извештају — претворио се, у неку руку, у борбу између социјализма и капитализма уопште. Послодавци су потпали под утицај буржоаских партија, а нарочито под утицај националаца, и место борбе само против тарифе, повели су борбу за уништење радничког покрета, јер су кројачки радници чинили душу Радничком покрету у Лесковцу. Продавци су се чак и картелисали да би на тај начин што сигурније скрхали отпор својих радника. Но радници нису хтели и нису могли попустити. Борба се повела дуга и очајна. Послодавци су победили, али је њихова победа била Пирова победа. Један велики део слабијих послодаваца сасвим је пропао. Остали су добили такву лекцију да им никада више неће пасти на ум да склапају луде картеле и да по цену малих жртава доводе у питање свој опстанак.“ Оваквом оптимизму, уколико иза њега нису биле само тактичко-пропагандне намере, очигледно није било места. Последице које су због неуспеха погодили раднички покрет у Лесковцу биле су неупоредиво теже од онога што је снашло послодавце. А једна од најтежих последица била је обустава рада Пододбора кројачких радника у Лесковцу. (Зачудо, ова чињеница је у поменутом извештају потпуно прећутана.) У ствари, неуспех лесковачких кројачких (и терзијских) радника имао је далекосежне последице: допринео је „општем пропадању и слабљењу радничког покрета у Лесковцу“.¹⁸⁷

Тарифни покрет у Београду 1907. године имао је доста миран ток. Закључене су нове тарифе са двама радњама, и то са једном без обуставе рада, а са другом уз обуставу рада и бојкот. Са три радње обновљене су старе тарифе без обуставе рада. Закључене су тарифе и са 9 радњи готових модела, чиме су обезбеђене веће зараде радника.¹⁸⁸

У Крагујевцу су закључене тарифе са три радње, такође без обуставе рада.¹⁸⁹

У априлу 1907. године ступило је у штрајк 11 кројачких радника у Књажевцу. Њихови захтеви су били: „повећање награде и регулесање односа, признање организације, Први мај итд“. Штрајк је трајао три месеца, али је завршен без успеха.¹⁹⁰

¹⁸³ Д. Лапчевић наводи да су у штрајку учествовала 64 радника (н. д., 243-244).

¹⁸⁴ РН 4. III 1907; 4. III 1908.

¹⁸⁵ Исто.

¹⁸⁶ Исто.

¹⁸⁷ Сергије Димитријевић, *Историја радничког покрета у Лесковцу*, Лесковац стр. 51.

¹⁸⁸ РН 4. III 1908.

¹⁸⁹ Исто.

¹⁹⁰ Д. Лапчевић, н. д., 425; РН 5. XI 1907, 3. — Изгледа да је по завршетку штрајка ова месна група прекинула рад.

И у Крушевцу је било расположења да се покрену тарифна питања, али се због лесковачког штрајка одустало од било каквих акција.

Гледано у целини, тарифни покрет кројачких радника имао је у току 1907. године знатно више неуспеха него победа. Да ли је ова чињеница навела руководство Савеза да озбиљно размисли о својој даљој тактици? На то питање не можемо дати одговор пошто не располажемо записником са годишње скупштине на којој се расправљало о раду у овој години. Међутим, у извештају са ове скупштине, који је објављен у *Радничким новинама*, дата је веома оптимистичка оцена о раду организације у 1907. години: „Ни једна година није била плоднија за Савез кројачких радника него прошла — 1907. Нешто благодарећи нарочито повољним приликама за њихову грану рада у прошлој години, а нешто и већој активности самих чланова — Савез је показао успех за какав до сада није знао“.¹⁹¹ Како се из даљег текста извештаја види, разлог за овако повољан суд потиче из чињенице да се у 1907. години скоро удвостручио број чланова Савеза у односу на протеклу годину.

Године 1908. још више се повећала привредна депресија у земљи, као последица вишегодишњег царинског рата и политичке кризе у вези са положајем Босне и Херцеговине. То се стање неповољно одразило на цео синдикални покрет, па и на организацију кројачких радника. Зато је и тарифних борби било знатно мање него претходних година, а и резултати су били неповољнији.

У Београду је 1. марта објављен штрајк кројачких радника по свим радионицама, пошто су претходно неки посланици извршили „аусшперунг“ радника. Штрајк је био нападачки и у њему је учествовало око 200 кројачких радника. Завршен је после 23 дана потписивањем тарифе коју су радници поднели.¹⁹² Међутим, пре него што су пристали на тарифу, послодавци су покушали да уз помоћ полиције доведу раднике из Земуна и тако неутралишу дејство штрајка. Полиција је у том случају ишла на руку власницима радњи толико да је — како је изнео у Народној скупштини Драгиша Лапчевић — издала објаве-легитимације радницима аустријским поданицима да би им омогућила да пређу у Београд. Али, земунска полиција је то открила и онемогућила да се изведе овај лукави план.

Овај случај дао је повода тадашњем социјалистичком посланику Д. Лапчевићу да на седници Народне скупштине од 18. III 1908, дакле, док је штрајк још трајао, изјави да српска београдска полиција не би смела да прибавља штрајкбрехере „на овако непоштен и недопуштен начин“. Том приликом Лапчевић је упутио питање министру унутрашњих дела: „хоће ли предузети кораке, да они који су објаве издали, буду одговорни и да под одговорност дођу они који су такве лажне легитимације употребљавали?“ Лапчевић је искористио овај повод да оптужи београдску полицију да незаконито поступа према радницима. „Полиција их“, рекао је даље Лапчевић, „сваки дан зивка, подмећући им разне кривице и по разним параграфима доносећи пресуде којима те људе апси.“ Лапчевићево последње питање министру било је: кад ће полиција већ једном знати да радници имају право на штрајк и да ли ће он (министар) наредити полицији да обустави гоњење радника.¹⁹³

¹⁹¹ РН 4. III 1908.

¹⁹² РН 8. III 1908; 27. III 1908. — В. Винавер наводи да је штрајк почео 6. марта и да је у њему учествовало 200 радника (н. н., 42).

¹⁹³ LXXXIV редовни састанак Народне скупштине, 18. III 1908. *Стенографске белешке*, књ. IV, стр. 429-430.

У току овог штрајка радницима је из благајне Савеза издата новчана помоћ у износу од 1.313 динара.¹⁹⁴

Треба још напоменути да су у овој години шивачки радници Војне радионице у Нишу (њих 160) преко Трише Кацлеровића поднели Народној скупштини молбу да се обућа и одећа за војску издаје њиховој радионици на рад, а не лиферантима и странцима. Уједно су тражили да им се побољшају услови рада.¹⁹⁵

Године 1909. тарифни покрет је спровођен у више места у Србији. У једној радњи у Параћину кројачки радници напустили су посао, према вести у *Радничким новинама* од 5. маја 1909. године. Месна група у Шапцу спровела је тарифу I класе у једној кројачкој радњи, док је у другој радњи избио штрајк. У Ужицу је код кројача Драгомира Дрндаревића дошло до штрајка због тога што је послодавац тукао раднике. У тарифном покрету били су и кројачки радници у Паланци, Ужицу и Чачку.

Највећу акцију ове године представљао је штрајк 120 лагерских радника у Београду, који је почео у другој половини септембра а завршен 6. октобра.¹⁹⁶ До штрајка је дошло због тога што су трговци отказали раније закључене уговоре (јер су куповали конфекцију из Аустрије); то је довело до смањивања зараде за 45—50% у односу на зараду у протеклој години. У таквој ситуацији лагерски радници поставали су захтев својим послодавцима да признају организацију и да им се обезбеде награде које су имали у претходној години. Штрајком је руководила секција лагераца Савеза кројачких радника, и отпрема упуствима Савеза. Савез је и материјално помогао овај штрајк са 2.110 динара. Постављени захтеви лагераца прихваћени су, и тиме је штрајк успешно завршен.

Као што се наводи у извештају са I конгреса Савеза кројачких радника (31. јануара и 2. фебруара 1910.), објављеном у *Радничким новинама*,¹⁹⁷ „Савез је водио упорне и успешне штрајкове, као што је имао (и) разумну тарифну политику у целој земљи“. Из извештаја се не види о којим је још штрајковима реч, једино се у ставци расхода наводе и издаци за штрајк у Шапцу (25 динара) и за штрајк у Ужицу (52,45 динара).

Године 1910. тарифни покрет имао је неколико акција, углавном у унутрашњости.

Кројачки радници у радионици Ђоковића и Нешовића у Ужицу напустили су посао.¹⁹⁸ Кројачи и обућари београдске и нишке војне одећне радионице поднели су (почетком године) молбу министру војном за повећање зараде.

У Нишу и Ваљеву месне групе Савеза кројачких радника закључиле су тарифу у свим радњама — без штрајка.

Кројачки радници у филијали Официрске задруге у Ваљеву обуставили су рад. Крајем децембра избио је штрајк кројачких радника запослених у једној радњи у Краљеву. У Крушевцу је 21. августа избио штрајк који је обухватио све кројачке радње у овом месту. У штрајку су учествовала 22 радника. Разлог штрајка је, према информацији објављеној у *Радничким новинама* од 25. августа 1910,

¹⁹⁴ РН 24. I 1909.

¹⁹⁵ РН 16. XII 1908.

¹⁹⁶ РН 22. X 1909 — вест о завршетку штрајка.

¹⁹⁷ РН 11. II 1910.

¹⁹⁸ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 303). — Према овом извештају издати су и сви остали назначени подаци за 1910. годину.

што су послодавци створили картел, извршили „аусшперунг“ и тражили да радници напусте организацију и поцепају чланске књижице, јер не желе да дају посао организованим радницима. Према томе, овај штрајк је био одбрамбеног карактера. Трајао је 197 дана (до 11. марта 1911). За то време изгубљено је 1.480 надница, а из بلاгајне Савеза на име помоћи штрајкачима је издато 1.407 динара. Штрајк је завршен без икаквог успеха. По оцени Централне управе Савеза кројачких радника, овај „штрајк би се могао пре да закључи и са мање жртава да је било мало више увиђајности другова који су били у штрајку, а наиме: да за време штрајка није рађено на своју руку (па) је самим тим изгубљено интересовање за штрајк и зато је тако дуго и могао да се продужи“.¹⁹⁹

Преко овог штрајка Савез кројачких радника први пут се у унутрашњости сусрео са јаким картелом послодаваца, коме је био циљ разбијање синдиката.²⁰⁰ Докле су све послодавци ишли у својим намерама, најбоље се види по томе што су на плакату штампали имена свих учесника у овом штрајку и тај списак послали у сва места у Србији, са захтевом да те раднике нико не прими на рад. (Додуше, у овом нису успели, јер су учесници крушевачког штрајка налазили посао у другим местима.) Овде се намеће питање: да ли је Савез кројачких радника предвидео овакав развој догађаја, и да ли се припремио да му успешно парира. Судећи по току и исходу штрајка у Крушевцу, могао би се дати негативан одговор.

Година 1911. за Савез кројачких радника била је најуспешнији период у сваком погледу. Ове године тарифни покрет имао је да издржи најтежу пробу. У борби с послодавцима ступила је готово половином месних група, а у 12 случајева решење захтева радника тражено је кроз штрајк. У штрајковима су учествовала 324 радника, а број штрајкачких дана износио је 15.054, што је само нешто мање него у пет претходних година. За помагање штрајкова кројачких радника утрошено је, што из касе Савеза што од помоћи, 19.283,90 динара. Већина штрајкова завршена је успешно.

Штрајк кројачких радника - наруџбинара у Београду био је први штрајк 1911. године. Објавила га је 3. јануара Прва месна група наруџбинара картелисаним послодавцима. Штрајк је био одбрамбеног карактера, „јер су послодавци захтевали од радника да... потпишу тарифу понаособ, коју су они били сачинили без учешћа организације“.²⁰¹

Како је ово био и по обиму и по трајању и по ефикасности организације веома значајан штрајк у коме је раднички покрет имао да издржи тешку борбу не само против удружених послодаваца него и против полиције, и како је његов цео ток био врло драматичан, обрадићемо га нешто шире служећи се хронолошким поступком.

Шестог јануара, три дана по објављивању штрајка, *Радничке новине* су му посветиле уводник под насловом „Борба кројачких радника“, у коме су изложени разлози због којих су радници обуста-

¹⁹⁹ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 303).

²⁰⁰ На ову намеру послодаваца указано је и на једном извештају о стању синдикалног покрета у Крушевцу, објављеном у *Радничким новинама* од 12. VIII 1910: »Послодавци су приступили оснивању послодавачких савеза ради рушења радничких организација и погоршавања радничког положаја.«

²⁰¹ Извештај за 1911 *Синдикални покрет*, 303-304).

вили рад.²⁰² У истом броју *Радничке новине* су у *Огласима синдикалним* објавиле следеће саопштење: „Месним групама, повереницима и кројачким радницима у Србији и на страни ставља се на знање: 1) да је у Београду општи штрајк кројачких радника; 2) да кројачки радници не долазе у Београд; 3) да се спрече послодавци у врбовању штрајкбрехера; 4) да се не допусти израда посла који би послодавци слали ван Београда на рад; 5) да се одржи пуна солидарност; 6) да одрже конференције и даде обавештење о овоме штрајку.“²⁰³

Већ по овом обавештењу могло се наслутити да је Савез чврсто решен да у ову борбу уложи све своје снаге и да се свим расположивим средствима супростави снажном противнику.

Дан касније, 7. јануара, буржоаски лист *Штампа* подноси белешку о штрајку, наводећи нетачно да му је претходио захтев радника да се уведу нова тарифа са већим надницама.²⁰⁴

Осмог јануара *Радничке новине* пишу о солидарности кројачких радника; послодавци су се преварили у рачуну да ће међу сивцима наћи штрајкбрехере.²⁰⁵ Слична обавештења *Радничке новине* ће и надање објављивати са тежњом да се одржи морал штрајкача.

Тринаестог јануара *Радничке новине* саопштавају да је за штрајк јављено „осим околним земљама, још и међународном секретаријату организација кројачких радника, а тако исто и међународном секретаријату земаљских синдикалних централа“.²⁰⁶

За 16. јануар штрајкачки одбор организовао је за све штрајкаче и њихове породице предавање Недељка Дивца о теми „Организација и дух штрајка“.²⁰⁷

Осамнаестог јануара, пишући опет о узроку штрајка, *Штампа* наводи да су кројачки радници, поред веће зараде, тражили од послодавца да више никоме не издају посао ван радионице. *Штампа* душебрижнички саосећа са занатлијама који би прихватањем захтева синдиката „остали без хлеба“ и прогнозира: „Сви су изгледи да ће кројачки мајстори победити штрајкаче.“²⁰⁸

Двадесетог јануара *Радничке новине* су објавиле вест да су сви немачки и остали инострани социјалдемократски лествици донели саопштење о аусшперингу над 300 снајдера у Београду. С пуно оптимизма *Радничке новине* су пренеле и обавештење Интернационалног секретаријата синдикалних земаљских централа „да ће организације из целог света нашу борбу и материјално помоћи“.²⁰⁹

Истога дана на седници Народне окупштине самосталски посланик Светозар Стојадиновић тражио је од министра унутрашњих дела да интервенише против штрајкача. Према скупштинским стенографским белешкама, он је тада рекао: „Познато је министру унутрашњих дела да кројачки радници већ три дана (? — Д.И.) штрајкују [...] али они не само да се задржавају на своје праву него су опколили кројачке радње, не дају ни муштеријама да улазе у те

²⁰² РН 6. I 1911, 1.

²⁰⁴ *Штампа* (Београд) 7. I 1911, 2.

²⁰³ Исто, стр. 2.

²⁰⁶ РН 13. I 1911, 3.

²⁰⁷ РН 8. I 1911, 3.

²⁰⁷ Исто. — Накнадно није објављено да ли је ово предавање и одржано и, ако јесте, какав је одзив био.

²⁰⁸ *Штампа* 18. I 1911, 1.

²⁰⁹ РН 20. I 1911, 3.

радње ради својих послова. И поред тога, они иду код кројачких радника који раде на сицу, отимају им рад и враћају кројачима натраг исечену робу и тако их грдно штете. . .²¹⁰

Двадесет трећег јануара штрајкачи су одржали збор у Социјалистичком дому.²¹¹

Двадесет седмог јануара Штрајкачки одбор објавио је преко *Радничких новина*, на уобичајени начин (у наглашеном црном оквиру), бојкот против „џупрингера и штрајкбрехера Драгутина Васиљевића (самосталца), кројачког радника, који је дрзак издајник ове циновске борбе кројачких радника у Београду. Моле се сви другови да презру овог смутљивца; а после штрајка ће добити оно што сваки штрајкбрехер добија“²¹²

У истом броју *Радничке новине* су објавиле информацију о збору који је партијска организација Алексинца одржала 23. јануара у вези са покушајем београдских кројачких мајстора да у овом граду нађу раднике. Тим поводом донета је резолуција у којој се алексиначки радници солидаришу са београдским штрајкачима и траже да се „предузму све мере како се у Алексинцу не би штрајкбрехерски посао радио“²¹³

У ствари, одмах по објављивању штрајка београдски послодавци су у појединим местима у унутрашњости, између осталих и у Алексинцу, нашли раднике који су почели да за њих обављају посао. Сазнавши за то, централна управа Савеза кројачких радника упутила је „више другова у агитацију како би се ова опасност отклонила. Петорица агитатора обишли су Алексинац, Ниш, Лесковац, Врање, Шабац и Крушевац и успели да убеду раднике да престану радити за картел, тако да је скоро сав посао враћен послодавцима“²¹⁴

Крајем јануара одржана је заједничка седница управе Савеза и прве месне групе кројачких радника у Београду на којој су прецизирани и изложени у осам тачака захтеви према послодавцима. Између осталог, заузет је и став да „послодавци могу давати посао према нахођењу, у радионици или у сицу, али се посао мора давати равноправно“²¹⁵ Ову је одлуку, свакако, требало донети због тога што су послодавци и њихови савезници, настојећи да компромитују штрајк, приказивали ствари тако као да кројачки синдикат хоће да раднике-сицере и њихове породице остави без хлеба јер не дозвољава послодавцима да им даје посао.

Другог фебруара *Радничке новине* су објавиле да је Главни раднички савез Бугарске послао штрајкачима телеграфском упутницом „прву помоћ у 50 лева“²¹⁶

Истог дана *Радничке новине* су објавиле представку коју је бојкотовани кројачки радник Драгутин Васиљевић поднео Управи града Београда због наводних претњи појединих штрајкача да ће га физички онеспособити зато што неће да штрајкује. Уз ову представку додат је и акт који је у вези с њом Управа Београда упутила Кварту врачевском: „Нека кварт саопшти управи Радничког савеза: да организоване раднике упутити на легалну борбу за њихове радничке

²¹⁰ I.X редовни састанак Народне скупштине, 20. I 1911. *Стенографске белешке*, књ. VI 61, стр. 3.

²¹¹ РН 25. I 1911, 3.

²¹² РН 27. I 1911, 3.

²¹³ Исто.

²¹⁴ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 304).

²¹⁵ РН 17. I 1911, 3.

²¹⁶ РН 2. II 1911, 3.

захтеве „јер ће власт са сваким нападачим на личност и имовину поступити по закону [...]“ После овога акта следио је одговор Драгише Лапчевића: „У име управе Радничког савеза ово саопштење не примам просто због тога: што организација води штрајк а не тузу, те су јој сваке опомене од стране власти непотребне, излишне, нарочито кад оне долазе поводом денунцијантских достава.“²¹⁷

Од 2. фебруара *Радничке новине* почињу скоро свакодневно да објављују вести о новчаној помоћи штрајку, која стиже из земље и иностранства.

Деветог фебруара *Радничке новине* опет истичу да је солидарност штрајкача јака. „Све махинације послодавачке да створе раздор међу штрајкачима остале су безуспешне. Штрајкбрехера што су имали, штрајкачи су и њих добили у свој логор и тиме онемогућили сваки даљи рад који би правио сметње у борби...“ На приче послодаваца да Савез кројачких радника нема више новаца за издржавање штрајкача даје се одговор да Савез „није ни трећину новца из своје касе утрошио за ових 36 дана штрајка“ и да „непрестано стижу стотине и хиљаде франака из целог света, које шаљу радничке организације својим друговима у борби.“²¹⁸

Дванаестог фебруара, на редовној седници Народне скупштине, посланик Светозар Стојадиновић опет се обраћа министру унутрашњих дела оптужујући штрајкаче за насилничко понашање и наводећи поименце људе из синдикалног руководства, за које сматра да су представници: „Према овоме, г. министре, главни су покретачи и коловође за овакав поступак г. Алојз Елберт, Лаза Јовин, Мартиновић и Коста Кнежевић. Према свему овоме скрећем пажњу г. министру да по овоме нареди извиђај и да ове раденике упути на ред и поштовање закона и устава.“²¹⁹

Само два дана касније, 14. фебруара, посланик Стојадиновић поново се обраћа министру унутрашњих дела питањем: „Да ли сте шта предузимали против радничких насиља, која чине кројачима и оним раденицима који хоће да раде?“²²⁰

На ову поновљену оптужбину у Народној скупштини *Радничке новине* су одговориле у броју од 16. фебруара чланком „У лажи је плитко дно“. У том чланку се каже да је посланик Стојановић „подстакнут од послодавачког картела“, а затим се констатује: „кад год је требало провоцирати полицијско гоњење и убијање штрајкача, ту су дужност на себе узимали самосталски посланици.“²²¹

Међутим, истог тога дана посланик Стојадиновић износи министру унутрашњих дела на скупштинској седници нове детаље о „радничком насиљу“ и каже: „13. овог месеца кројачки радници штрајкаши напали су наред Теразија... Петра Димитријевића и испребијали га...“²²²

Лист *Политика*, који дотле ни једном речју није забележио да се штрајк води, и због чега се води, донео је истог дана у извештају са скупштинске седнице следећи текст у вези са иступањем посланика Стојадиновића: „Г. Св. Стојадиновић (сам. рад.) износи како

²¹⁷ Исто.

²¹⁸ РН 9, II 1911, 3.

²¹⁹ LXXX редовни састанак Народне скупштине, 12. II 1911. *Стенографске белешке*, књ. 81.

²²⁰ LXXXII редовни састанак Народне скупштине, 14. II 1911, књ. 82.

²²¹ РН 16, II 1911, 2.

²²² АС, МУД, XII, 15/911.

кројачки радници, који штрајкују, нападају и туку раднике, који хоће да раде. Тражи од министра ун. дела, да стане овој анархији на пут, иначе ће мојстори и њихови радници морати да се наору- жају, те да се сами бране од нападача.“²²³

Радничке новине су на последње иступање посланика Стојадиновића реаговале кратком notiцом у броју од 18. фебруара, приписујући му да „пујда власт на штрајкаче који сасвим мирно штрајкују и никоме ништа не чине“.²²⁴

Затим је посланик Стојадиновић још једном оптуживао штрајкаче у Скупштини за насиље (21. фебруара).²²⁵

У међувремену министар унутрашњих дела тражио је од Управе града Београда извештаје о наводима посланика Стојадиновића. Одговарајући на један такав захтев (18. фебруара), управник града Гојко Павловић дао је своју верзију о томе како је дошло до сукоба: „Штрајк кројачки радника наступио је одмах по новој години услед неспоразума са послодавцима о тарифи. Знатан део радника остао је ипак на послу, што је штрајкаче у последње време почело изводити из такта, покушавајући где-где да раднике који хоће да раде силом спрече у послу, због чега је долазило до сукоба између једних и других радника. Таквих штрајкачких изгреда било је до сада свега четири...“ Поводом тих изгреда издао сам кварталним наредбу да свима законским мерама стану на пут незаконитостима у штрајку и заштите слободу опредељења, кретања и рада појединаца. Нарочите страже или патроле налазе се у близини кројачких радњи, и воде рачуна и о становима радника који раде, којима је стављено у задатак да спречавају нападе и изгреднике приводе кварту. Неки од изгредника већ су и кажњени [...]“²²⁶

Пошто у земљи нису успели да нађу раднике, карактерисани послодавци су покушали да их доведу са стране. Међутим, пошло им је за руком једино то да из Чешке доведу једну групу радника, која их је, видевши да се у Београду штрајкује, одмах напустила. Не знајући још за овај исход, *Штампа* је 23. фебруара овако забележила долазак чешких радника: „Штрајк кројачких радника имао је јуче приличне сметње. Кројачка радња Тилера и компаније довела је двадесет и пет Чеха кројача и увела их у своје радионице У тренутку кад су уношене ствари за преноћиште у радионице, приметили су их штрајкачи и покушали да спрече рад. Објашњењу и преговорима присуствовала је и полиција.“²²⁷

Радничке новине су објавиле да су чешки радници доведени „на преваран начин“ и да су се, кад су чули о чему је реч, солидарисали са штрајкачима,²²⁸ а управник Београда је овим поводом доставио министру унутрашњих дела опсежан и, рекли бисмо, објективан извештај, који ћемо опширније цитирати:

„22. овог месеца допутовало је из Прага 15 кројачких радника да, према писменом уговору, који су са фирмом Тилер и комп. у Београду закључили, раде у фирминој кројачкој радњи три месеца. На основу овога сваки од поменутих радника добио је од поменуте фирме по 45 круна на име трошка с тим да, ако прекину рад пре

²²³ *Политика* 16. II 1911. 3.

²²⁴ РН 18. II 1911, 3.

²²⁵ АС, МУД, ф-12, 15/911.

²²⁶ АС, МУД, ф-12, 15/911.

²²⁷ *Штампа* 23. II 1911.

²²⁸ РН 23. II 1911, 1; 25. II 1911, 3. 28. II 1911.

истека рока од три месеца, да су дужни унапред примљених по 45 динара фирми вратити.

Ови су радници целог дана провели у радионици Тилер и комп., одмарајући се и све до три по подне нико их узнемиривао није.

Око три часа по подне изванредан број радника, кројачких штрајкача, ушао је у двориште које се до Тилеровог налази, и прво дугара позивали су поменуте раднике на договор. Ови су на договор пристали, па су у име своје послали тројицу које су међу себе изабрали.

Између 6 и 7 увече, вратили су се у радњу Тилера и комп. и то у друштву секретара организације кројачких радника Милана (Јована?) Јазиног, и још двојицом радника.“

(Ови радници су дошли у фирмину радионицу и ту, уз присуство писара Радомира Тодоровића, приступили обавештавању радника о томе да штрајк кројачких радника у Београду није из каприца, већ из нужде).

„За време овог обавештавања, које је трајало од прилике један час, окупило се пред радњом Тилеровом око сто педесет кројачких радника, као и мимо пролазећи свет [...]

Кад су преговори свршени, радницима — Чесима речено је да они могу слободно радити ако хоће, и да ће им власт у том случају дати потпуну сигурност и заштиту у случају да их ко мисли физички напасти, а да онај који неће да остане у радионици Тилеровој, може слободно изаћи и да ничега не треба да се боји.

После овога кројачки радници — Чеси изашли су из радионице Тилерове, а на улици су их дочекали радници штрајкаши, који су их са узвицима живели узели у своју средину и, певајући песму, одвели их у Раденички дом.

При овоме није било изгреда.

24. 2. 1911.

Бгд.

Управник града
Г. Павловић²²⁹

После неколико дана чешки радници су отпутовали из Београда.²³⁰

Улогу полиције у овом штрајку донекле осветљава и одговор који је министар унутрашњих дела дао у народној скупштини 16. марта 1911. године на све интерпелације посланика Стојадиновића. Он је тада, између осталог, изјавио: „Издата је строга наредба управи Београда да заштићује раднике од насиља штрајкачких, и она је поднела извештај да је у сваком случају, где је постојала потреба, повела редовну истрагу, а где је био какав улдни изгред, да је са изгредницима поступила строго и да ће убудуће исто тако строго поступати.“ Министар је искористио ову прилику да замоли социјалистичког посланика Тришу Кацлеровића да и он, са своје стране, „подејствује те да његови политички пријатељи не употребљавају силу за заштиту својих радничких права.“²³¹

У наставку штрајка није било више узбудљивијих догађаја, па су и *Радничке новине* све мање о њему писале. Најзад су 2. априла објавиле да је штрајк окончан победом кројачких радника, која није „само њихова већ и наша, победа све организоване радничке класе“.²³² Како је касније наведено, послодавци су признали организацију, тј. пристали су да с њом потпишу тарифу, с тим што је

²²⁹ АС, МУД, ф-12 15/911.

²³⁰ РН 2. III 1911, 3.

²³¹ CIV редовни састанак Народне скупштине, 16. III 1911. *Стенографске белешке*, књ. IV, стр. 31.

²³² РН 2. IV 1911, 1.

организација „успела још и извесне повишице у ценама посла извојевати, а тако исто и радно време скратити за пола часа“.²³³

Тако се завршио овај највећи и најтежи штрајк кројачких радника. Он је био веома добро припремљен и примерно је вођен, али се добија утисак да је енергија и истрајност штрајкача при крају почела да сплашњава, па исход штрајка није био онакав како је, непосредно по његовом завршетку, писано у *Радничким новинама*. На такав закључак наводи и оцена која је о штрајку дата у извештају за 1911. годину који је Главни раднички савез упутио Међународном синдикалном савезу. Наиме, у њему се каже: „Борба је трајала 3 месеца и завршила се делимичним успехом. За то имамо, у првом реду, да захвалимо помоћи Интернационале, нарочито немачког савеза.“²³⁴

Руководство Савеза је у току ове године настојало да више него икад раније усмерава акције синдикалних организација у унутрашњости, водећи посебно рачуна о целисходности ступања у штрајкове. У том циљу Савез је слао свог секретара готово у свако место „где је била у изгледу борба, или где је већ [била] објављена [...] да на лицу места испита ствари како стоје и да даде упутства, а и сам да учествује у преговорима са послодавцима, тако да би се избегле дуге борбе које би нас материјално доста стале, а које често бивају само због тога што радници траже боље услове рада и повећање [надница] на пословима код послодаваца, а ови [су] их толико лично омрзли да се само због тога разбијају преговори и штрајкови протезу у бесконачност“.²³⁵ Ова новина у раду Централне управе Савеза сигурно је имала позитивног одраза на вођење трајфног покрета и штрајкова у току 1911. године. А ево шта је у том погледу урађено после овог штрајка у Београду.

У Нишу је месна група установила тарифу у једној радионици, којом су зараде на свим пословима повећане у просеку за 12,5 одсто.

У Обреновцу је 6 радника у једној радњи ступило у штрајк (4. августа) захтевајући повећање наднице. После четири дана штајк је закључен на тај начин што су наднице повећане за 0,40 динара. Нешто касније послодавац је покушао да поново заведе рад на парче (који је тога лета ликвидан на захтев месне групе), па су радници опет ступили у штрајк. После неколико дана послодавац је потписао накнадни уговор, али су сада радници поставили нови захтев — да се радно време са 10 смањи на 9 часова. Због овога се штрајк исувише одужио и радници су на крају били приморани да се врате на посао под првобитно утврђеним условима, тако да су непотребно изгубили 120 надница.²³⁶ Овај накнадни штрајк Савез није одобрио, знајући „до којих се само граница може ићи у захтевима а да се не изгуби и оно што се већ задобило“.²³⁷

У Ваљеву су крајем јула избила у једној радионици, један за другим, три штрајка шесторице радника. Повод првом штрајку био

²³³ РН 6. IV 1911, 3.

²³⁴ *Извештај Главног радничког савеза за 1911, н. д., стр. 60.*

²³⁵ РН 7. III 1911.

²³⁶ Осврћући се на овај случај у годишњем извештају, централна управа Савеза подвлачи: »Оволико изгубљених надница изазвао је непромислени поступак самих другова, [који] нису хтели да усвоје наше становиште: да је за садање прилике доста када се успе да се заведе рад на надницу и утврди радно време на 10 сати дневно.« (Извештај за 1911, *Синдикални покрет*, стр. 305).

²³⁷ Извештај за 1911, *Синдикални покрет* 305.

је услов послодавцу (који му је поставила месна група) да отпусти једног професионалног штрајкбрежера; после дводневног штрајка тај захтев је испуњен и радници су се вратили на посао. До новог штрајка дошло је неколико дана касније зато што је послодавац наплатио једном раднику прслук, иако га је наручилац примио и што је другом раднику неправилно наплатио сиц; овога пута штрајк је трајао само један дан, и послодавац је прихватио услове које му је поставила организација. Али неколико дана касније послодавац поново покушава да изигра уговор, што је довело до новог штрајка, који је трајао до 15. новембра; тада је прискочио у помоћ Савез кројачких радника, одлучивши да бојкот не престане и да се на рад овом послодавцу шаљу организовани радници. На тај начин, овај сукоб је окончан компромисом који је за раднике значио неуспех.

У Зајечару месна група је успела да после дводневног штрајка натера једног послодавца да отпусти радника који је радио против организације. У истој радњи избио је нешто касније нови штрајк — због неподношљивог шиканирања; после два дана послодавац је био принуђен да потпише тарифу којом је знатно побољшан положај радника.

Почетком септембра избио је штрајк у једној радњи у Чачку, у коме је учествовало 6 радника. После дводневног штрајка изборена је нова тарифа, али кривицом већине радника (коју нису хтели да се врате на посао зато што су били дужни послодавцу) нова тарифа није примљена а на организацији је остала љага.

До новог штрајка у Чачку дошло је 19. октобра, када су послодавцима поднете нове тарифе. Један послодавац је потписао нову тарифу, а код осталих је објављен штрајк, у коме је учествовало 10 радника. Још један послодавац је потписао тарифу 3. новембра, којом су знатно побољшани услови Рада радника. Код осталих послодаваца штрајк није успео, па су се и код њих од 25. децембра почели упошљавати организовани радници. Овај штрајк је имао да претрпи и неочекивани терор полиције; наиме, на доставу једног послодавца комисија је казнила целу тарифну комисију Савеза, и то два члана са по 30 дана затвора и прогонством из места, а другу двојицу са по 10 дана затвора (после уложене жалбе суд је смањио казне на по 5 дана затвора).

У Краљеву, захваљујући доброј организованости и солидарности свих радника, сви послодавци су 5. октобра прихватили нову тарифу којом су зараде повећане за 17 одсто.

И у Јагодини су без штрајка закључене нове тарифе (14. октобра), којима су зараде повећане за 15 одсто.

Месна група у Књажевцу поднела је 24. октобра тарифе свим послодавцима; они су одбили да их потпишу, али када је објављен штрајк, један послодавац је истога дана потписао тарифу, а после два дана потписала су још двојица, док је код двојице послодаваца штрајк продужен. У штрајку је учествовало 13 радника. Ово је била прва тарифа у Књажевцу. Њоме су радници знатно побољшали свој положај: добили су у просеку 20% веће зараде; радни дан је утврђен на 10 часова (дотле је био неограничен); отказ рада даје се обострано 7 дана раније; 1. маја радници су слободни итд. — И за време овог штрајка послодавци су покушали да казне и прогнају из места тарифну комисију, оптужили код општинског суда њене чланове као бунтовнике. На срећу, у томе су закаснили јер је штрајк већ био закључен када је пријава требало да буде узета у поступак.

Тарифу коју је почетком новембра поднела месна група у Пироту потписало је 11 послодаваца, док је код једног послодавца објављен штрајк; после три сата штрајка и овај послодавац је потписао тарифу. Њоме се добило побољшање зараде за 20%; утврђено је 10-часовно радно време; отказ рада даје се обострано 7 дана раније; 1. мај је признат као празник и тога дана радници су слободни итд. Овим су пиротски радници знатно побољшали свој положај, јер су до тада радили у најгорим условима.

Око средине новембра организација у Власотинцу поднела је захтев свим послодавцима да се уведе 10-часовно радно време; уз мању борбу овај захтев је спроведен у свим радњама.

С једним послодавцем у Параћину закључен је уговор о увођењу 10-часовног радног времена и о повећању зараде да нивоа у другим радњама.

Крајем новембра организација у Лесковцу поднела је писмени захтев двојници послодаваца, тражећи од њих да утичу на неорганизоване раднике да се организују. Један од ове двојице послодавца обећао је да ће удовољити захтеву, док је то други одбио изјавивши да неће да утиче на раднике да се организују и да они који су организовани могу да иду из његове радње. На то је 5 радника одговорило напуштањем посла 30. новембра. Руководство Савеза је оценило овај поступак као пренагљен и донело одлуку да се борба прекине и радници врате на посао; ову одлуку један део радника је послушао, а други се није вратио на посао.

Овај нетактични потез радника искористили су послодавци у Лесковцу за обнављање картела ради уништења синдикалне организације. Срећом, до тога, после поменуте интервенције Савеза, није дошло.

Почетком децембра у Неготину је избио штрајк у једној радњи јер је послодавац отпустио двојицу радника без претходног отказа. У штрајку су учествовала 3 радника. Управа Савеза није одобрила овај штрајк, па ваљда зато није ни обавештена о његовом исходу.

У Паланци су 3 радника у једној радњи ступила су у штрајк (у првој половини децембра) да би приморала послодавца да отпусти једног радника који је радио против организације. После једнодневне штрајка послодавац је испунио тај захтев и радници су се вратили на посао.

У Београду, поред штрајка 240 радника — нарудбинара, предузете су у току ове године још три акције. Најпре је II месна група (конфекционари) спровела ценовник за мушке раднике у једној радионици за израду готових женских капута (10. септембра). Одредбама ценовника радно време и отказ 7 дана раније; али овај ценовник је ускоро престао да важи јер су сами радници престаали да поштују његове одредбе.

Почетком септембра (4. IX) у једној радионици „дамен-кројачица“ у Београду ступило је у штрајк 6 радника (чланова Прве месне групе нарудбинара) ради поновног увођења рада на надницу. После дводневне штрајка раднице су се избориле за уговор којим се уводи рад на надницу, отказ 7 дана раније, 10-часовни радни дан и још неке ситније олакшице.

У *Радничким новинама* од 10 октобра 1911. објављена је вест о штрајку у „дамен-шнајдерској радњи“ Берте Алкалај (у којој је било запослено 70 радника и радница). Штрајк је трајао 2 дана, а њиме је руководио Савез кројачких радника.

Завршен је успешно — закључењем уговора којим се укида рад на парче и уводи искључиво рад на надницу, скрађује се радно време, послодавац се обавезује да првенствено запошљава организоване раднике, искључује се освета над штрајкачима.²³⁸

Што се већина тарифних борби 1911. године завршила успешно, заслуга је, у првом реду, руководства Савеза, које је, поучено искуством из лесковачког штрајка, прихватило тактику којом се у датим условима највише могло постићи. Пре свега, стриктно је захтевано да ниједна организација не ступа у борбу пре него што за то добије одобрење од Савеза. А приликом одлучивања о томе да ли неку акцију треба или не треба предузети, водило се увек рачуна о датој ситуацији: да ли то „допуштају привредне прилике и да ли је организација моћна да, ако до борбе дође, прими је и у њој победи, и уопште о свима условима да ли су погодни за борбу“.²³⁹ Такође се водило рачуна и о томе да се у тарифне борбе не ступа истовремено у више места, него у извесном размаку, како би се борбе боље организовале и обезбедила потребна финансијска помоћ.

Међутим, и у овој години било је више случајева да су поједине организације ступиле у борбу на своју руку, обавештавајући о томе Савез тек пошто би започеле акцију. То је био случај са акцијама у Обреновцу, Ваљеву, Чачку (први штрајк), Власотинцу, Лесковцу, Неготину и Паланци. „Ове су борбе вођене поглавито да би се избацио по који радник из радионице који је радио против организације и противу шиканирања а и за поправку положаја.“²⁴⁰ Осуђујући борбе које су вођене за избацивање појединих радника из радионица, Централна управа је препоручивала да се више ради на придобијању и организовању оних радника који иступају против интереса организације. („Нама није циљ борба противу радника, него да све раднике доведемо у организацију и заједно са њима водимо борбу против експлоататора“.²⁴¹)

Иначе, и у штрајковима које је Централна управа одобрила, а поготову у случајевима кад ступање у борбу није било одобрено, организације нису водиле довољно рачуна о Правилнику о штрајковима. У једном случају дошло је и до сукоба између управе и повереништва у Обреновцу. Разлог је био што чланови организације у Обреновцу нису хтели да се врате на рад када је управа Савеза закључила накнадни уговор са једним послодавцем код кога су они били у штрајку.

Због оваквих појава, и из потребе да се заузме јединствен став у погледу вођења тарифне борбе и штрајкова, Централна управа Савеза кројачких радника ставила је на дневни II конгреса и тему „Тарифна и штрајкачка политика“ (о овој теми поднет је реферат на конгресу).

Став који је био усвојен у односу на тарифну штрајкачку политику примењиван је и на случајеве бојкота; наиме, одобравани су само онда када се веровало у сигуран успех. Међутим, организације у унутрашњости ово нису довољно уважавале, па је тражено да се „за сваку ствар, ма и најмању“, бојкотује било послодавац било радник.

²³⁸ РН 10. X 1911.

²³⁹ Извештај за 1911 (*Синдикални покрет*, 308).

²⁴⁰ Исто, 309.

²⁴¹ Исто.

Гледано у целини, 1911. година на пољу тарифних борби донела је синдикалној организацији кројачких радника више победа него икад раније. Допринели су томе и повољни услови уопште, али је позитивну улогу одиграло и руководство Савеза, залажући се за остварење умерених захтева, а остављајући максималне циљеве за повољнију прилику. На жалост, та прилика неће се јавити; ратови који су били на помолу и уопште нередовно стање које је те ратове пратило, зауставили су борбу синдиката кројачких радника у пуном замаху и у часу када је он био на најбољем путу да умешно вођењем политиком постигне још боље резултате.

Ипак, треба учинити једну напомену, која ће, можда, донекле изменити оцену приказаних успеха (у 1911. години). Наиме, неки од наведених успеха морају се примити са резервом. Ево једног примера. У извештају Централне управе Савеза кројачких радника о раду у 1911. години (који нам је послужио као главни извор у сачињавању овог прегледа) наводи се да су сви послодавци у Власотинцу после краће борбе прихватили, захтев синдикалне организације да се уведе 10-часовно радно време. Међутим, у извештају о раду у 1912. и 1913. години наведено је да је на основу уговора потписаног 10. јуна 1912. — после скоро двомесечног штрајка — радно време, које је до тада било 18 часова, сведено на 12 часова дневно.

У овом смислу могао би бити карактеристичан и следећи пример. У извештају за 1911. годину констатована су многа побољшања у материјалном погледу и у условима рада кројачких радника. Међутим, у *Радничким новинама* од 10. новембра 1911. наводи се да у Нишу радно време „већим делом по свима организацијама, сем дрводељске, траје још 12—14 и 16 сати“; затим, да наднице „готово стално стоје на једном истом нивоу, док се животне намирнице својим ценама из године у годину пењу до невероватне висине“.

Године 1912. тарифни покрет је настављен (све до 17. септембра, када је објављена општа мобилизација пред балкански рат), али у смањеном обиму.

До прве акције дошло је у Ужицу већ почетком године. Повод су дали картелисани ужички послодавци, који су месној групи поднели писмену тарифу са условима које су сами одедили. Синдикална организација је одбила ову тарифу послодавца, јер су у њој били садржани потпуно неприхватљиви услови, и поднела је своју тарифу. Пошто је Централна управа Савеза оценила да и ова тарифа месне групе садржи неке одредбе за које би се у насталим неповољним условима по тарифни покрет тешко било изборити, упутила је хитно свог делегата у Ужице, па је у његовом присуству, 3. фебруара, закључена нешто измењена тарифа са свим послодавцима. На тај начин избегнут је велики ризик који би се прихватио ступањем у независну борбу, а потписаном тарифом обезбеђена је већа зарада за 12% на свима пословима. Новим тарифним условима обухваћено је 30 кројачких радника.²⁴²

У Шапцу, без знања Централне управе, месна група је, уз мали прекид рада, 21. фебруара у својој радњи спровела уговор о раду „на надницу“. Уговором је обухваћено 25 радника. Али почетком јула месеца група, да би „доскочила“ послодавцу који је шиканирао раднике и наређивао им колико посла треба да обаве за један дан,

²⁴² Извештај за 1912-1913 (*Синдикални покрет*, 326-328).

поднесе му захтев да се поново уведе стара тарифа „рада на парче“ уз повишицу зараде од 10 одсто. Тако је ова борба, вођена на своју руку, у ствари завршена на штету радничких интереса.²⁴³

Почетком марта у Ваљеву је истекао рок старим тарифама (закљученим 1910. год.). У споразуму са Централном управом, те тарифе су отказане и поднешене су нове свим послодавцима. После преговора са послодавцима, који је трајао један дан, закључена је нова тарифа. Њоме је добијена већа зарада за 14⁰/₁₀₀ на свим пословима, а и услови рада су знатно побољшани. Новом тарифом обухваћено је 35—40 радника.²⁴⁴

Једну успешну акцију у тој години имали су и радници (њих 5) код филијале Официрске задруге у Ваљеву. Они су крајем марта поднели захтев да им се цене на пословима изједначе са ценама које важе у Официрској задрузи у Београду. Како до одређеног рока њиховом захтеву није удовољено, они су напустили посао у филијали и запослили се код других послодаваца. Централна управа Савеза, са чијим знањем и одобрењем је ова борба вођена, донесе одлуку да се организовани радници не запошљавају у филијали Официрске задруге. Када се после три месеца задруга уверила да не може наћи штрајбрехере, прихватила је захтев радника и они су се тада вратили на посао.²⁴⁵

Средином марта у Обреновцу је закључена тарифа са свим послодавцима, којом су постигнуте за 15⁰/₁₀₀ веће цене од дотадашњих и побољшани услови рада.²⁴⁶

Месна група у Нишу поднела је почетком априла нову тарифу једном послодавцу, којом је тражено повећање цене на свим пословима за 10 одсто. Тарифа је потписана без борбе, а њоме је обухваћено 7 радника.²⁴⁷

Почетком априла повереништво у Трстенику, користећи као повод сукоб између једног радника и његовог послодавца, објавило је општи штрајк, који је трајао само један дан. Сви послодавци су пристали на нове тарифе, којима је постигнуто повећање цене за 15⁰/₁₀₀ одсто на свим пословима и утврђено радно време од 10 часова дневно (до тада је било неограничено). Тарифама је обухваћено 7 радника.²⁴⁸

У Власотинцу је 19. априла избио штрајк кројачких радника. Сукоб су изазвали сами послодавци, извршивши аусшперунг над радницима који су учествовали у мајској демонстрацији. На тај њихов потез 18 кројачких радника ступило је у штрајк. Централна управа Савеза одобрила је ову борбу, а она је, уз готово потпуну солидарност (био је само један штрајкбрехер) вођена све до 10. јуна. Тада су послодавци морали пристати да закључе уговор који им је поднела организација. Уговор је обухватио следеће одредбе: радници су ослобођени од рада на дан 1. маја (18. априла по старом календару); радно време се утврђује на 12 часова дневно (до тада је трајало 18 часова); обострани отказ даје се 7 дана раније; исплата зарада врши се суботом увече. Овим уговором обухваћено је 19 радника.²⁴⁹

²⁴³ Исто.

²⁴⁴ Исто.

²⁴⁵ Исто.

²⁴⁶ Исто.

²⁴⁷ Исто.

²⁴⁸ Исто.

²⁴⁹ Исто.

За вођење овог штрајка Савез је дао незнатну материјалну помоћ — свега 61,75 динара. Како је штрајк дуго трајао (54 дана), радници су имали велике губитке (изгубљене су 972 наднице; за надницу је плаћен 1 динар = 972 динара.)²⁵⁰

Месна група у Пожаревцу поднела је 20. априла тарифе свим послодавцима (са одобрењем Централне управе), одредивши као 23. април. као рок за потписивање. Послодавци, изузев једног, одбили су да потпишу тарифе, на шта је 16 радника ступило у штрајк (23. априла). После четири дана (27. априла) послодавци су прихватили тарифе и потписали их. На тај начин добијено је повећање цене на свим пословима за 25%; уместо неограниченог радног времена уведен је 10-часовни радни дан; утврђено је обострано отказивање посла 7 дана раније; а исплата зарада суботом до 18 часова. Тарифом су обухваћена 24 радника. Савез је помогао штрајк са 41,50 динара.²⁵¹

Судећи по овим подацима, кројачки радници у Пожаревцу могли су бити задовољни оним што су штрајком постигли. Међутим, извештај Синдикалног већа у Пожаревцу, објављен два месеца касније у *Радничким новинама*, наводи на супротан закључак. Наиме, у том извештају, који се односи на раднике-чланове свих 6 пододбора и 3 повереништва у Пожаревцу, каже се: „Положај ових радника је врло бедан. Ради се већином на парче; и овај рад је, поред овог, врло бедно плаћен. О примени Закона о радњама не може бити ни говора.“²⁵²

У Зајечару је у мају избио штрајк због захтева послодавца да се радници уписују у еснаф. Штрајк је после неколико дана завршен победом радника.²⁵³

Исте године вођено је неколико бојкота над радницима и један над послодавцем.²⁵⁴

•
•

Иако је овај преглед можда непотпун (јер су, можда, нередовне прилике пред рат омеле достављање Централној управи извештаја о свим акцијама вођеним до 17. септембра), неизбежан је закључак да је од почетка 1912. године дошло до сплашњавања тарифног покрета кројачки радника. Од шест штрајкова три су била одбрамбена (у Ужицу, Власотинцу и Зајечару) а штрајком у Шапцу није се, тако рећи, ништа постигло. Међутим, кад се даје оцена о тарифном покрету и штрајковима 1912. године, треба имати на уму и ове две чињенице: 1) да су многе организације извојевале повољније услове године 1911. и ранијих година; 2) да 1912. година од почетка није била повољна за веће борбе.

•
•

Закључујући овај одрељак о развоју тарифног покрета у периоду 1905—1912, треба нагласити да су кроз осмогодишњу организациону борбу кројачки радници постигли значајне победе. То се,

²⁵⁰ Исто.

²⁵¹ Исто.

²⁵² РН 25. VI 1912.

²⁵³ Извештај за 1912-1913 (*Синдикални покрет*, 328).

²⁵⁴ Исто. 329.

пре свега, односи на извојevano право да се склапају колективни уговори. Тако су на крају овог периода (17. септембра 1912.) под тарифним и уговорним условима радили кројачки радници (наруџбари) у следећих 18 места: Београду, Обреновцу, Ваљево, Шапцу, Пожаревцу, Зајечару, Књажевцу, Параћину, Јагодини, Паланци, Нишу, Пироту, Власотинцу, Крагујевцу, Трстенику, Краљево, Чачку и Ужицу. Постигнути успеси у овим местима утицали су на побољшање услова рада и у оним местима где дотле никаква тарифа није била спроведена.

У том часу пред Савезом кројачких радника стајао је задатак да тарифну борбу прошири и на велику масу неорганизованих радника и радница, чији је положај и даље био незавидан. Међутим, новостворене прилике не само да су зауставиле овај процес већ су уништиле и многе тековине вишегодишње борбе.

ц) Помагање чланова организације у беспослици

Погледајмо шта је Савез кројачких радника у овом периоду учинио у погледу пружања помоћи својим незапосленим члановима (укључујући и случајеве када су радници остајали без посла због учешћа у штрајку).

Године 1905. када међу кројачким радницима почиње снажно да се развија тарифни покрет, Савез је настојао да што више помогне својим незапосленим члановима да нађу посао; на то су га обавезивала и Правила, али је то био и најефикаснији начин да радници стекну поверење у своју синдикалну организацију. Како је наглашено у извештају поднетом III редовној скупштини, „нарочито организовани радници из унутрашњости, кад су допутовали у Београд, били су увек брзо преко организације **упослени**“.²⁵⁵

Судећи по извештају са IV главне годишње скупштине Савеза, објављеном у *Радничким новинама*,²⁵⁶ и 1906. године ова помоћ је била издашна: „Беспосленим радницима организација је увек била при руци кад су тражили рада. Нарочито они радници који су дошли у Београд из унутрашњости не могу се потужити да им организација није нашла рада. Изузетак у томе могу бити они који су дошли у доба мртве сезоне, па ипак и онда се гледало да се таквим радницима организација постара за посао, ма и у оближњим местима.“

Године 1907. на име новчане помоћи незапосленим члановима издато је само 40 динара.

Године, 1908. ова помоћ је износила 122 динара.

Године 1909. она износи 104,15 динара.²⁵⁷

На Првом конгресу Савеза кројачких радника установљен је и „нарочити фонд за помоћ у беспослици,“ а управи је стављено у дужност „да простудира и спреми за решење питање о помоћи у случају болести и смрти“.²⁵⁸

Свакако је у овом периоду учињено много више на пружању помоћи незапосленим радницима, али не располажемо подацима о томе.

Овде треба додати да је Савез кројачких радника, у границама својих финансијских могућности, пружао помоћ осталим радничким

²⁵⁵ РН 16. III 1906.

²⁵⁶ РН 17. II 1907.

²⁵⁷ РН 2. II 1908; 24. I 1909; 11. II 1910.

²⁵⁸ РН 11. II 1910.

организацијама у Србији, нарочито поводом штрајкова, а извесна (углавном симболична) помоћ давана је и за неке штрајкове у иностранству.

Савез кројачких радника од Првог балканског рата до Првог светског рата

На дан 17. септембра 1912, када је објављена општа мобилизација, у Србији су постојале синдикалне организације кројачких радника у 25 места; у њима је укупно било учлањено (у септембру) 279 радника.²⁵⁹

Од мобилизације све ове организације престале су, у ствари, да раде; једино су организације у Београду (I група), Ваљево и Крагујевцу и у време ратне кризе показивале активност. Тек после демобилизације (август 1913.) једна по једна организација почиње да обнавља рад. До почетка априла 1914. године било је обновљено 20 организација, и то: у Београду (I група), Ваљево, Крагујевцу, Нишу, Пироту, Врању, Алексинцу, Лесковцу, Књажевцу, Неготину, Крушевцу, Јагодини, Паланци, Шапцу, Ужицу, Чачку, Параћину, Прокупљу, Краљеву и Пожаревцу. Међутим, ове организације нису више биле она борбена, револуционарна језгра из времена пре рата. Трагови расула и поколебљивости видно су се одржавали на целокупној њиховој активности. Зато се и број чланова веома споро повећавао: у августу 1913. било их је 165, а крајем децембра исте године — 210. Није, дакле, много помогло ни то што је Савез на својој седници, одржаној 24. марта 1913, основао стални агитациони одбор,²⁶⁰ чији је задатак био да овај процес убрза. Тек почетком 1914. године, захваљујући повећаној агитацији за одржавање синдикалног рада, долази до већег пораста броја чланова. Тако је почетком марта 1914. године Савез имао 564 члана.

Услед ратовима изазване привредне депресије положај кројачких радника у овом периоду знатно се погоршао. Наднице (зараде) су остале исте као и пре рата, или су чак и смањене, а животни трошкови су се стално повећавали. Извештаји које су у то време слала поједина синдикална већа Главном радничком савезу, указивали су на веома тешко стање. На пример, у извештају из Крушевца, где је Пододбор Савеза кројачких радника обновљен после рата, наводи се између осталог: „Кројачи, абаџије, обућари и месари, сви раде на парче.“ Иначе, у ове четири струке, „које су у односу према осталима добро плаћене, надница је просечно опала за више од 10%, док су једновремено само седам потреба за живот [хлеб, кромпир, лук, пасуљ, сир, месо, стан — прим Д. И.] покупиле, просечно за више од 38%, односно материјалне услови радника погоршани су са преко 48%“ у односу на услове пре рата.²⁶¹

У Параћину су такође смањене наднице, док су „намирнице после рата беснословно покупиле“. Повећано је и радно време: код кројачких радника пре рата радни дан трајао је 12 а после рата 16 часова. Власти нису ништа предузимале да се Закон о радњама спроведе.²⁶²

²⁵⁹ У јануару 1912. Савез кројачких радника имао је 711 чланова, али од априла чланство почиње да се осипа.

²⁶⁰ РН 28. III 1913.

²⁶¹ РН 9. XII 1913.

²⁶² РН 12, XII 1913.

У Књажевцу радно време кројачких радника је остало исто као и пре рата (10 часова), а такође и наднице (4 динара), али су намирнице знатно поскупеле.²⁶³

У просеку, наднице кројачких радника износиле су почетком 1914. године 1,97 динара. У поређењу са стањем пре рата, када је просек надница кројачких радника у Србији био 1,91 динар, остварено је повећање за 6 пара (углавном захваљујући повећању надница у два места 1913. и у три места почетком 1914. године). Међутим, по овоме се не може судити о правим зарадама већине кројачких радника, јер су радили под различитим условима. Према извештају поднетом на IV конгресу Савеза кројачких радника (6. априла 1914.), у Србији је почетком 1914. године било 1.183 кројачка радника (1.175 радника и 8 радница); од тог броја радило је „на парче“ 959, „под ајкулом“ 198, а само 26 под надницом. Иначе, од свих ових радника 323 су радила „у сицу“ (више од једне трећине).

Радно време било је (у просеку) пре рата 10,9 часова, за време рата 13,4 часа, почетком 1914. — 11,5 часова.

О некој организованој борби за побољшање положаја у овом периоду није могло бити не речи. Десетковане организације споро су се активирале, услед беспослице велики број организационих радника одлазио је у иностранство (а то су претежно били „најбољи чланови, који су за организацију и рад организације најкориснији били“²⁶⁴), а већина права, која се извојевана дугогодишњом синдикалном борбом, била је наново изгубљена (на пример, пре балканских ратова у 18 места били су спроведени тарифни уговори; за време ратова образовани су у 9 места, а почетком 1914. тарифни уговори били су закључени у 12 места).

Због нередовног стања, тарифни покрет је готово потпуно замро; закључивање нових тарифа у 5 места (која смо већ поменули) обављено је без борбе. (Карактеристичан је пример Ниша, где је на иницијативу мање групе радника — дакле, мимо месне групе и Савеза — 11. октобра 1913. спроведена нова тарифа у неколико радњи; новим тарифама обухваћено је 40 радника, а зараде су повећане за 20%, док су услови рада остали исте.)

У току 1913. године нарочито је у Београду кројачким радницима претила опасност од незапослености. Зато је Савез кројачких радника у мају скренуо пажњу месним групама у унутрашњости на ову појаву, да би се обуставио прилив радника у главни град.²⁶⁵

Иначе, у току ратова прекинуто је издавање помоћи незапосленим члановима (на основу одлуке која је донета на заједничкој седници Централне управе Савеза кројачких радника и Главног радничког савеза, одржаној 6. октобра 1912.).

Разуме се само по себи да је у овом периоду замрла и свака просветна активност организације. На седници одржаној одмах после мобилизације 1912. године, Централна управа је донела одлуку да *Шивачки радник* престане излазити док се не створе услови за његово поновно покретање (лист је поново почео да излази пошто су се прилике по завршетку ратова стабилизовале).

Имајући у виду веома крупне задатке синдиката кројачких радника у борби за враћање тековина извојеваних пре ратова и задобијање нових, Централна управа Савеза сматрала је да је неоп-

²⁶³ РН 25. V 1913.

²⁶⁴ Извештај за 1912-1913 (*Синдикални покрет*, 325).

²⁶⁵ РН 10. I 1914.

ходно остварити што чвршћу везу са Српском социјалдемократском партијом.²⁶⁶ Али, и у том погледу, ствари нису стајале нимало повољно: почетком 1914. године међу члановима синдикалне организације кројачких радника било је само 87 таквих који су били и чланови Партије (49 у Београду и 38 у унутрашњости). Стога се ни од апела ове управе нису могли очекивати већи резултати: „Наш положај и живот нашега Савеза везује се са партијом. Стога позивамо сваког кројачког радника-цу да, поред свога Савеза, у толикој истој мери пригрли и своју Социјалдемократску партију.“²⁶⁷ Уосталом, за ово није више ни било времена: Приближавао се први светски рат, за време кога ће рад Савеза кројачких радника бити потпуно прекинут.

*
* * *

Припреме за оснивање Савеза шивачких радника

На основу одлуке III конгреса Савеза кројачких радника (одржаног 19. фебруара 1912.) и одлука годишњих скупштина Савеза абадијских и Савеза терзијско-јорганцијских и памуклијашких радника (одржаних почетком 1912.) настојало се још у току 1912. године да се припреме нацрти правила и правилника и осталих потребних докумената за спајање ова три савеза у једну организацију. На овим припремама радио је нарочито изабрани одбор, који је основан на заједничкој седници управа сва три савеза. Међутим, овај рад се сувише отегао, а затим је дошла мобилизација па је спровођење ове замисли било одгођено за боља времена. Тек крајем августа 1913. рад на овом пројекту је настављен и до краја новембра исте године био је дефинитивно израђен нацрт правила и правилника нове заједничке организације. Тада је сазван заједнички конгрес за 7—8. април 1914, на коме је требало да се изврши спајање ова три савеза.

У заказано време овај конгрес је одржан и на њему је донета одлука да се уместо три дотадашња назива узме нови — Савез шивачких радника.

Немамо података о томе шта је управа Савеза шивачких радника све предузела у наредних неколико месеци — до почетка новог рата. Једино можемо указати на то да је Савез би опозвао све јорганцијске раднике (из Београда?) на конференцију 22. јуна 1914, а за следећи дан заказао општу конференцију свих шивачких радника, на којој је Живко Топаловић имао да говори о значају социјалистичке штампе.²⁶⁸ Најзад, за 13. јул 1914. била је заказана скупштина Савеза шивачких радника, на којој је требало да се формира организација по новим правилима.²⁶⁹ Највероватније је да до овог састанка није ни дошло.

ЗАКЉУЧАК

Историја удруживања кројачких радника у Србији почиње 1871. године, када је у Београду под утицајем младог социјалистичког по-

²⁶⁶ Извештај за 1912-1913 (*Синдикални покрет*, 336-7).

²⁶⁷ Исто, 337.

²⁶⁸ РН 21. VI 1914.

²⁶⁹ РН 9. VII 1914.

крета, основана Прва кројачка дружина (чији су чланови „удружили свој капитал и рад да заједнички раде и производе“). Међутим, како је брзо пропала, ова занатлијско-произвођачка дружина није имала готово никакав утицај на даљи развој кооперативног покрета међу кројачким радницима у Србији.

Много значајнију улогу у припремању терена за укључивање кројачких радника у модерни раднички покрет одиграло је потпорно друштво, које је под називом Дружина кројачких радника, основано у Београду 1875. и деловало самостално све до 1903. године. Иако је претежно била оријентисана на међусобно пружање помоћи, Дружина кројачких радника је значила изврстан напредак у развоју радничких организација у Србији — јер је у великом броју окупљала ситне мајсторе, калфе и шегрте и за све време постојања, у њој су главну реч водили радници.

У сазревању идеје о удруживању кројачких радника извесну улогу је одиграла и Прва кројачка задруга Занатлијског удружења за варош Београд, која је основана 1890. године и убрзо се угасила, као и неке друге сличне задруге које су у то време осниване у појединим местима у унутрашњости.

Међутим, тек са оснивањем свог савеза, кројачки радници у Србији добијају своју прву класно-борбену радничку организацију. Настао из потребе организоване радничке борбе против све изражене капиталистичке експлоатације, Савез кројачких радника је од самог почетка имао чисто марксистичку оријентацију. Томе су, свакако, допринеле доста повољне околности у којима је Савез почео рад: демократизација политичких односа после мајског преврата 1903. године и пун успон социјалистичког радничког покрета у Србији, који је довео до оснивања Главног радничког савеза и Српске социјалдемократске странке.

За једанаест година деловања Савез кројачких радника је одиграо велику улогу у развијању класне свести и социјалистичке политичке организације једног дела радника ове струке. Истина, овај процес је текао доста споро и са повременим застојима, али се упркос томе, из године у годину све до опште мобилизације 1912. кретао стално улазном линијом. У ствари, тек пред први балкански рат синдикални покрет кројачких радника је добио шире размере, захваљујући већи број радника и продирући и у мања места у Србији. Међутим, рат не само да је овај процес зауставио већ је уништио и многе тековине извојеване непрекидним и упорним борбама.

Најзначајније резултате Савез кројачких радника је постигао у организовању и вођењу тарифног и штрајкашког покрета. У неколико тешких штрајкова постигнути су велики успеси, који су имали утицаја на стварање општег борбеног расположења радника и осталих странака. Не треба потцењивати ни успехе постигнуте у штрајковима и тарифним покретима мањих размера, јер су и они допринесли сталном снажењу организације. Додуше, Савез је више пута морао да се помири са поразом у сукобима са удруженим послодавцима. Међутим, из неуспеха често је излазила непосредна корист — јер радници у таквим ситуацијама нису препуштани сами себи, а послодавци су долазили до сазнања да више не могу диктирати услове по својој жељи. Али било је доста и непотребних пораза, углавном у оним случајевима када су поједине организације или групе радника предузимале акције на своју руку, не тражећи претходно одобрење и инструкције од управе Савеза. Највећа те-

ковина остварена у штрајковима и тарифним борбама било је колективно закључивање тарифа. То што су многи послодавци разним махинацијама изигравали закључене тарифе, само је доказ више колико је борба била сложена и каквог је противник Савеза упорно одбијао најгоре захтеве.

Знатно су мањи резултати које је Савез постигао на плану изграђивања чланова оданих класној борби, који се неће задовољити само оним победама које доносе материјалне користи нити ће клонути духом после претрпљеног неуспеха. Вероватно се могло постићи више и на плану придобијања оних радника који су стајали по страни радничког покрета. Додуше, мора се признати да се ови закључци углавном заснивају на простим рачунским радњама; можда би једна дуготрајнија анализа, која би узела у обзир и све оне скривене односе који се не могу установити на основу махом непотпуних извештаја, показала да је наша оцена престога.

Ипак, уз сва могућа оправдања (условима, општим приликама итд.) један податак у сваком случају тамну сенку на раду Савеза кројачких радника у овом периоду. Реч је о веома малом проценту синдикално организованих радника који су истовремено били и чланови Социјалдемократске партије. Није ли то најпоузданији доказ да Савез није успевао да своје чланове учини приврженијим идеји социјализма и борби за далекосежне интерне радничке класе.

Добрила ИВКОВ

Zusammenfassung

D o b r i l a I v k o v

DIE TÄTIGKEIT DES VERBANDS DER SCHNEIDERARBEITER SERBIENS IN DER PERIODE 1903—1914

Die ersten Versuche der Vereinigung von Schneidern in Serbien können schon ab 1869 verfolgt werden als in Kragujevac der Verein der Schneiderarbeiter für gegenseitige Hilfe im Falle der Krankheit und des Todes gegründet wurde. Wie der Name selbst bezeugt, hatte dieser Verein den Charakter einer Gegenseitigkeitsgesellschaft über und seine Tätigkeit, aber, sind keine Angaben erhalten.

Sonst war die erste Gesellschaft der Schneiderarbeiter auf genossenschaftlicher Grundlage, der im Jahre 1871 unter dem Einfluss sozialistischer Ideen und dem persönlichen Einsatz Svetozar Markovićs gegründete Erste Schneiderverein in Belgrad, dessen Mitglieder »ihr Kapital und ihre Arbeit vereinigten zum Zweck der gemeinsamen Arbeit und Erzeugung«. Dieser Verein, aber, ging bald zugrunde und die Schneidergenossenschaften, die in neunziger Jahren des vorigen Jahrhunderts in Belgrad und in einigen Ortschaften im Inneren des Landes begründet worden sind, erfuhren das gleiche Schicksal.

Eine viel bedeutendere Rolle in der Vorbereitung der Bedingungen zur Einschliessung der Schneiderarbeiter in die zeitgemässe Bewegung in Serbien wurde vom Hilfsverein gespielt, welchen die Schneiderarbeiter von Belgrad im Jahre 1875 unter dem Namen der Verein der Schneiderarbeiter gründeten. Obwohl die Tätigkeit dieser Gesellschaft sich hauptsächlich auf gegenseitige Hilfeleistung beschränkte, bedeutete sie doch einen Fortschritt in der Entwicklung der Arbeiterorganisationen in Serbien, denn während der ganzen Zeit ihres Bestehens (1875-1903) führten die Arbeiter das grosse Wort darin.

Die erste echte Organisation des Klassenkampfes der Schneiderarbeiter in Serbien wurde durch die Gründung des Verbands der Schneiderarbeiter im Jahre 1903 geschaffen. Aus der Notwendigkeit des organisierten Kampfes der Arbeiter gegen die immer ausgeprägtere kapitalistische Ausbeutung entstanden, hatte dieser Verband von Anbeginn an eine rein marxistische Orientierung. Dazu trugen ziemlich viel bei auch die günstigen Bedingungen unter

welchen der Verband mit seiner Tätigkeit begann: Demokratisierung der politischen Verhältnisse im Lande nach dem Mai-Umsturz und voller Aufstieg der sozialistischen Bewegung, welcher die Gründung des Arbeiterhauptverbandes und der Serbischen Sozialdemokratischen Partei zur Folge hatte.

Der Verband der Schneiderarbeiter führte ständig die Tarif- und Steilkämpfe und ging schnell in eine kräftige und kompakte Gewerkschaftsorganisation über, deren Entwicklung-trotz der periodischen Krisen und Stillstände - von Jahr zu Jahr, bis zur allgemeinen Mobilmachung in 1912, sich in ständigem Aufstieg befand und umfasste immer grössere Zahl von Arbeitern,

Der Verband der Schneiderarbeiter brachte die wichtigsten Ergebnisse zustande gerade im Bereich der Organisierung und Führung der Tarif- und Streikbewegung. Obwohl der Verband weiderholt gegen die vereinigten Arbeitgeber zu kämpfen hatte, und sogar die Streike ohne Erfolg abbrechen musste, gelang es ihm doch, durch den langdauernden, hartnäckigen Kampf, einen wichtigen Sieg zu erkämpfen, welcher sich in der Verständigung über kollektive Umbachung von Tarifverträgen spiegelte.

Bedeutend geringer war die Leistung dieses Verbands auf den Gebieten der Hebung des Klassenbewusstseins, der moralischen Vervollkommnung und des Kultur- und Bildungsgrades seiner Mitglieder. Während es ihm, auf einer Seite, immer gelang, seine Mitglieder in jeden Kampf zu führen, welcher eine rasche Besserung ihrer wirtschaftlichen Lage und der Arbeitsbedingungen in Aussicht stellte, misslang es dem Verband der Schneiderarbeiter, auf der anderen Seite, seine Mitgliedschaft den Ideen des Sozialismus und dem Kampf um weitreichendere Ziele der Arbeiterklasse anhänglicher zu machen. Auf solch einen Schluss weist, unter anderem, auch die Tatsache hin, dass eine sehr geringe Zahl der gewerkschaftlich organisierten Schneiderarbeiter sich zugleich in den Reihen der Sozialdemokratischen Partei befand.

Trotz all ihrer Schwächen, aber, hinterliess die Gewerkschaft der Schneiderarbeiter, während elf Jahre ihrer Tätigkeit (1903—1914), eine sichtliche Spur in der Geschichte der Arbeiterbewegung Serbiens. Ihr gehörte, sowohl ihrer Massenhaftigkeit als auch ihrer Kampfbereitschaft nach, eine der führenden Stellen unter allen gewerkschaftlichen Organisationen dieser Zeit.